

Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní

Stínová ekonomika v socialismu a tržní ekonomice

Bc. Vladimíra Kopecká

Diplomová práce

2008

Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní
Ústav ekonomie
Akademický rok: 2007/2008

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Vladimíra KOPECKÁ**
Studijní program: **N6202 Hospodářská politika a správa**
Studijní obor: **Ekonomika veřejného sektoru**

Název tématu: **Stínová ekonomika v socialismu a tržní ekonomice**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Definice
2. Příčiny a oblasti vzniku
3. Dopady existence stínové ekonomiky
4. Možnost řešení
5. Závěr

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy: 50
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

- FASSMANN, Martin. Stínová ekonomika – I. Příčiny, důsledky, měření. edice SAP. Sondy 2002
FASSMANN, Martin. Stínová ekonomika – II. Stínová ekonomika v České republice. edice SAP. Sondy 2003
HOLMAN, Robert. Ekonomie. 4. aktualizované vydání. Praha: C. H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-891-6
JACKSON, P.M. – BROWN, C. V. Ekonomie veřejného sektoru. Praha. Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-09-2
MARKOVÁ, K. - BUCHTA, M. Šedá ekonomika v ČR. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, 2007
MATYS, P. - BUCHTA, M. Stínová ekonomika. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, 2002
PUDIL, P. – VYBÍHAL, V. – VÍTEK, L. – PAVEL, J. a kol. Zdanění a efektivnost. Praha. Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86861-07-4
časopis EKONOM
časopis EURO
časopis STATISTIKA
www.mfcr.cz

Vedoucí diplomové práce: doc. Ing. Miroslav Buchta, CSc.
Ústav ekonomie

Datum zadání diplomové práce: 25. října 2007
Termín odevzdání diplomové práce: 26. května 2008

prof. Ing. Jan Čapek, CSc.
děkan

L.S.

prof. RNDr. Bohuslav Sekerka, CSc.
vedoucí ústavu

V Pardubicích dne 29. října 2007

Poděkování:

Ráda bych tímto poděkovala především svému vedoucímu práce doc. Ing. Miroslavovi Buchtovi, CSc. za věcné a podnětné připomínky a odborné vedení práce. Dále děkuji všem respondentům, kteří se účastnili mého dotazníkového šetření, a podělili se se mnou o své cenné zkušenosti se životem v reálném socialismu.

Souhrn

Tato diplomová práce shrnuje základní poznatky o jevu zvaném stínová ekonomika. Hlavní pozornost je věnována nalezení možných příčin stínové ekonomiky a upozornění na dopady tohoto fenoménu do národní ekonomiky, a to v podmínkách dvou odlišných společenských systémů – socialismu a tržní ekonomiky.

Analýza stínové ekonomiky je doplněna řadou příkladů z reálného života, které vycházejí zejména ze současné situace v České republice a socialistickém Československu před rokem 1989. V závěru práce jsou uvedeny náměty na řešení problému stínové ekonomiky.

Klíčová slova

centrálně plánovaná ekonomika; černá ekonomika; daňové zatížení; hospodářská politika; národní účetnictví; práce na černo; socialismus; stínová ekonomika; šedá ekonomika; tržní ekonomika

Title

Shadow economy in socialism and in market economy

Abstract

This work summarizes the basic knowledge of the phenomenon called shadow economy. The main focus is concentrated on finding the possible causes of shadow economy, and also on emphasizing the effects of shadow economy on the national economy, in two different social systems – socialism and market economy.

The analysis of shadow economy also includes wide range of examples from the real life, which mostly come from the current situation in The Czech Republic and socialistic Czechoslovakia before 1989. Some suggestions for dealing with the problem of shadow economy are given at the end of this work

Keywords

central planned economy; black economy; tax burden; economic policy; national accounting; illicit work; socialism; shadow economy; grey economy; market economy

Obsah

Seznam tabulek a obrázků.....	8
Seznam použitých symbolů s zkratk9	9
Úvod.....	10
1. DEFINICE A VYMEZENÍ POJMŮ.....	12
1.1 Národní ekonomika a její členění	12
1.2 Oficiální sektor	13
1.2.1 <i>Socialismus</i>	13
1.2.2 <i>Tržní ekonomika</i>	15
1.3 Stínová ekonomika	16
1.3.1 <i>Definice stínové ekonomiky</i>	17
1.3.2 <i>Struktura stínové ekonomiky a její aktivity</i>	19
1.3.3 <i>Měření velikosti stínové ekonomiky</i>	20
1.4 Závěrem.....	23
2. PŘÍČINY A OBLASTI VZNIKU STÍNOVÉ EKONOMIKY	24
2.1 Obecný pohled na příčiny vzniku stínové ekonomiky	24
2.2 Příčiny a oblasti vzniku stínové ekonomiky v socialismu	31
2.2.1 <i>Deficit výrobků a služeb</i>	32
2.2.2 <i>Nedostatečně rozvinutá oblast služeb</i>	33
2.2.3 <i>Omezení ekonomické subjektivity obyvatelstva</i>	34
2.2.4 <i>Cenová tvorba</i>	35
2.2.5 <i>Absence soukromého vlastnictví</i>	36
2.2.6 <i>Dovětek - názor dobových pamětníků</i>	37
2.3 Příčiny vzniku stínové ekonomiky v tržní ekonomice.....	38
2.3.1 <i>Daně</i>	40
2.3.2 <i>Státní regulace ekonomických činností</i>	45
2.3.3 <i>Cena práce</i>	47
2.3.4 <i>Nízká kvalita a kvantita veřejných statků</i>	49
2.3.5 <i>Konkurenční boj a touha po zisku a rychlé akumulaci kapitálu</i>	54
2.3.6 <i>Dovětek – problémy podnikatelského prostředí v ČR</i>	55
2.4 Závěrem.....	56
3. DOPADY EXISTENCE STÍNOVÉ EKONOMIKY	57
3.1 Dopady existence stínové ekonomiky v socialismu	57
3.2 Dopady stínové ekonomiky v tržní ekonomice	58
3.3 Shrnutí dopadů stínové ekonomiky	60
3.3.1 <i>Klady stínové ekonomiky</i>	60

3.3.2	<i>Zápory stínové ekonomiky</i>	61
3.3.3	<i>Velikost stínové ekonomiky ve světě</i>	62
3.4	Rozdíly v aspektech stínové ekonomiky v socialismu a v tržní ekonomice	65
3.5	Závěrem.....	67
4.	MOŽNOST ŘEŠENÍ	70
4.1	Minimalizace prostoru pro skrytý sektor	70
4.2	Odstranění příčin stínové ekonomiky	74
	Závěr	76
	Seznam použité literatury	78
	Seznam příloh	80

Seznam tabulek a obrázků

a) obrázky:

- Obr. 1: Rozdělení národní ekonomiky
- Obr. 2: Členění stínové ekonomiky
- Obr. 3: Vztah mezi makro a mikro úrovní
- Obr. 4: Základní model s optimální kombinací volného času a práce
- Obr. 5: Optimální kombinace volného času, regulární práce, práce na černo a práce přesčas
- Obr. 6: Příčiny stínové ekonomiky v socialismu dle dobových pamětníků
- Obr. 7: Lafferova křivka
- Obr. 8: Počet ustanovení "s výjimkou" a celkový počet slov v letech 1993 - 2005 v zákoně č. 586/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů
- Obr. 9: Velikost stínové ekonomiky ve vyspělých zemích OECD vyjádřená v % HDP
- Obr. 10: Velikost stínové ekonomiky v zemích střední a východní Evropy vyjádřená v % HDP (v období let 2004 – 2005)
- Obr. 11: Porovnání rozsahu stínové ekonomiky dnes a v socialismu

b) tabulky:

- Tab. 1: Porovnání metod měření stínové ekonomiky
- Tab. 2: Korupce v socialismu
- Tab. 3: Nejdůležitější regulační opatření státu v české legislativě a jejich souvislost se stínovou ekonomikou
- Tab. 4 : Hlavní problémy českého podnikatelského prostředí
- Tab. 5: Vztah oficiální a stínové ekonomiky v socialismu
- Tab. 6: Interval odhadů rozsahu stínové ekonomiky v ČR v letech 1987 – 2000
- Tab. 7: Poptávka po práci na černo mezi obyvateli západního a východního Německa
- Tab. 8: Zhodnocení četnosti výskytu aktivit stínové ekonomiky (ČSSR vs. ČR)
- Tab. 9: Shrnutí hlavních aspektů stínové ekonomiky v socialismu a tržním hospodářství

Seznam použitých symbolů s zkratk

a) použité symboly:

C	spotřeba
d	daňová sazba
H	volný čas
M	peníze
U	funkce užitku
v	rychlost obratu peněz
w	mzdová sazba
W	dostupný příjem
y	základ daně

b) použité zkratky:

BSA	Business Software Alliance
CERGE	Centrum pro ekonomický výzkum a doktorské studium
CPI	Index vnímání korupce (Corruption Perception Index)
CPI	Index spotřebitelských cen
ČR	Česká republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSÚ	Český statistický úřad
DPH	Daň z přidané hodnoty
DPPO	Daň z příjmu právnických osob
DYMIMIC	Dynamic Multiple Indicators and Multiple Causes (modelová metoda)
EU	Evropská unie
HDP	Hrubý domácí produkt
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci
PSP	Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky
SE	Stínová ekonomika
USA	Spojené státy americké

„Bohatství je dráždivlem ke špatnosti.“

(Publius Ovidius Naso)

Úvod

Stínová či šedá ekonomika je fenomén, který se v různé míře vyskytuje ve všech typech ekonomik. Stínová ekonomika je nerozlučně spojena s existencí státu, resp. veřejného sektoru v ekonomice. Obvykle jde o reakci občanů na postup státu – typicky na vysoké zdanění či velkou míru byrokracie.

V České republice bylo téma stínová či šedá ekonomika dlouhou dobu tabuizováno. V posledním období se sice stále více ekonomů zabývá seriózním výzkumem stínové ekonomiky, na toto téma však bylo prozatím zpracováno jen mizivé množství komplexnějších studií, ze kterých by bylo možno čerpat relevantní údaje alespoň o některých jejích subsystémech. Výsledkem tohoto vakua je skutečnost, že se veřejnost o stínové ekonomice dozvídá až v době, když už se její vnější projevy stanou mediálně zajímavými (praní špinavých peněz, daňové úniky, práce nelegálních imigrantů atd.).

Právě z tohoto důvodu jsem si vybrala toto téma. Dle mého názoru by totiž stínová ekonomika neměla být jen okrajovým tématem nebo heslem palcových titulků z novin, které navíc většinou zmiňují pouze nicneříkající údaje o rozsahu tohoto fenoménu. Stínová ekonomika je závažným společensko-ekonomickým jevem, kterým by spíše než veřejnost měli pravidelně analyzovat tvůrci hospodářské politiky státu. Nejde jenom o to, že za hlavní negativum stínové ekonomiky je všeobecně považováno snížení příjmů do veřejných rozpočtů, ale hlavně o to, že růst stínové ekonomiky v daném státě signalizuje hlubší společenské problémy.

Cílem této práce je upozornit na závažnost problému stínové ekonomiky, odpovědět na obecné otázky související s existencí tohoto fenoménu, nalézt některé příčiny vzniku stínové ekonomiky, upozornit na dopady stínové ekonomiky na národní ekonomiku a navrhnout některá možná řešení tohoto problému. Stínovou ekonomiku budu analyzovat v podmínkách socialistické centrálně plánované ekonomiky a moderní tržní ekonomiky. Východiskem pro analýzu stínové ekonomiky v tržním hospodářství bude situace v dnešní České republice, východiskem pro analýzu stínové ekonomiky v socialismu bude situace v socialistickém Československu před rokem 1989.

V této práci by čtenář měl nalézt odpovědi mj. na následující otázky:

- jaké jsou příčiny vzniku stínové ekonomiky v tržní ekonomice a v socialistických systémech centrálně plánované ekonomiky,
- jaký je vztah stínové ekonomiky s oficiální ekonomikou,

- jaké jsou dopady existence stínové ekonomiky,
- jakým způsobem lze řešit problém stínové ekonomiky

Pohled na stínovou ekonomiku ve dvou naprosto odlišných společenských systémech byl v této diplomové práci zvolen záměrně, protože nástup a selhání reálného socialismu v minulém století představuje velké poučení i pro současnost a to platí i pro téma stínová ekonomika. Zařazením kapitol o stínové ekonomice v socialismu bych také chtěla přispět k tomu, aby byly některé mýty a omyly socialismu, které stále zůstávají hluboce vžitě a populární v myšlení některých lidí, viděny v jiném světle.

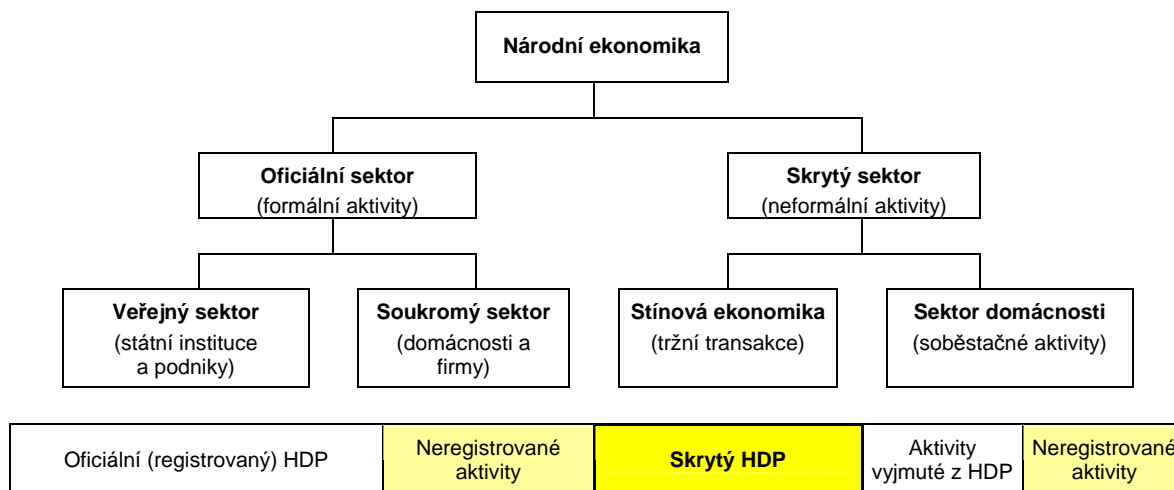
1. DEFINICE A VYMEZENÍ POJMŮ

1.1 Národní ekonomika a její členění

Národní ekonomiku můžeme zjednodušeně charakterizovat jako nějaký systém činností hospodářského charakteru zaměřených na výrobu statků a poskytování služeb. Je tvořena ekonomickými subjekty, které se buď nacházejí na daném území anebo zde provozují ekonomickou činnost a je ovlivňována hospodářskou politikou státu.

Národní ekonomiku můžeme dělit z různých hledisek. Já ji v této práci rozdělím na oficiální a skrytý (neoficiální) sektor a **budu vycházet z teoretického předpokladu duální ekonomické struktury, tzn., že vedle oficiálního sektoru existuje ještě sektor skrytý, který rovněž vytváří vlastní produkt podle vlastních pravidel a mimo státní kontrolu a oficiální statistiky.**

Názorně toto dělení vystihuje následující schéma – viz Obr. 1.

Obr. 1: Rozdělení národní ekonomiky [10]

Ve výše uvedeném schématu je jako oficiální sektor označena ta část národní ekonomiky, která je regulovaná zákony a státními opatřeními, podléhá kontrole státních institucí a většina produkce tohoto sektoru je evidována v oficiálních statistikách a tedy i v oficiálním hrubém domácím produktu (HDP). Oficiální sektor se skládá z veřejného a soukromého sektoru. Soukromý sektor zahrnuje ekonomickou činnost domácností a firem, tj. produkci zboží a služeb, která je regulována zákony a je předmětem zdanění.

Na druhé straně aktivity patřící do skrytého sektoru nejsou zahrnuty v hodnotách oficiálního HDP a to i přesto, že vytvářejí další přidanou ekonomickou hodnotu. Tyto aktivity se neobjevují v údajích o oficiálním HDP zejména z těchto důvodů [10]:

- jsou explicitně vyjmuty z kalkulace HDP, protože v praxi není možné tyto aktivity nějakým způsobem sledovat a vykazovat a navíc při těchto aktivitách

nedochází k peněžním transakcím (týká se to zejména tzv. soběstačných aktivit jako např. pěstování zeleniny a ovoce pro vlastní spotřebu nebo sousedská výpomoc),

- zahrnutí těchto aktivit do oficiálního produktu je v praxi velmi složité a tyto aktivity jsou registrovány pouze částečně nebo vůbec (např. prodej zemědělských přebytků sousedovi ve velmi malém množství atd.),¹
- tyto aktivity by podle zákona měly být zahrnuty v oficiální produkci, ale jsou záměrně zatajovány před oficiálními úřady (tj. stínová ekonomika – vymezení pojmu viz subkapitola 1.3)

Zde je však třeba zdůraznit, že aktivity a subjekty oficiálního a skrytého sektoru ve skutečnosti nejsou od sebe striktně odděleny. Naopak, dále v této práci ukážu, že oficiální sektor a zejména ta část skrytého sektoru, kterou jsem označila jako stínovou ekonomiku, se vzájemně ovlivňují a mohou existovat buď jeden uvnitř druhého anebo paralelně vedle sebe.

1.2 Oficiální sektor

Podle výše uvedeného můžeme obecně konstatovat, že **hlediskem pro definici oficiálního sektoru je kontrola veřejné správy nad provozovanými ekonomickými činnostmi, jeho subjekty a hlavně produktem.**

Systémové uspořádání oficiálního sektoru závisí nejen na hospodářské politice státu, ale často zejména na politickém a ideologickém smýšlení státních představitelů jako tvůrců hospodářské politiky. V minulosti jsme mohli poznat řadu různých hospodářsko-politických systémů, já v této práci budu uvažovat dva z nich a to socialismus a tržní ekonomiku.

1.2.1 Socialismus

Pojem „socialismus“ v každém z nás vyvolává řadu různých asociací a jako socialistické může být charakterizováno národní hospodářství s různou úrovní státní regulace a různým politickým uspořádáním. Proto v této části uvedu základní znaky socialistického hospodářství, ze kterých budu v této práci dále vycházet.

K charakteristice ekonomického mechanismu působícího v zemích existujícího socialismu používají různí autoři nejrozmanitějších názvů: centralistický, administrativně (byrokraticko)-direktivní, centrálně-přikazovací, centrálně-plánovací apod. Jejich snahou je postihnout už v názvu nejvýraznější znaky, které tento mechanismus fungování ekonomiky odlišují od „klasického“ mechanismu založeného na fungujícím – i když více

¹ Na Obr. 1 jsou tyto aktivity označovány jako „neregistrované aktivity“.

či méně regulovaném – tržním mechanismu. Domnívám se, že skutečná charakteristika musí vyplynout z podrobného popisu a analýzy fungování tohoto typu ekonomického mechanismu. Analýza fungování oficiálních socialistických ekonomik není předmětem této práce, proto uvedu pouze obecnou charakteristiku oficiální ekonomiky tohoto systému, která je důležitá pro pochopení fungování ekonomiky stínové.

Rozhodující konstruktivní (systémovotvorné) prvky [13]:

- soustava centrálních státních plánů, které mají ex ante závazně stanovit budoucí vývoj hlavních makroekonomických proporcí a souvislostí. Zpravidla jde o kombinaci plánu pětiletého a ročního, k níž se někdy připojuje úsilí o prognózu na 10 – 15 let,
- tvorba podnikových důchodů není vázána na tržby z prodeje zboží, ale na plnění úkolů rozepsaného státního plánu (zpravidla ročního), vyjádřených určitou soustavou ukazatelů,
- existence trhu spotřebního zboží a služeb, na kterém domácnosti podle vlastní volby realizují své důchody převážně za jednotné, centrálně stanovené ceny,
- mzdové sazby jsou jednotně centrálně stanoveny,
- v podstatě neexistuje soukromé vlastnictví, většina podniků je znárodněna,
- uvedené skutečnosti jsou příčinou toho, že se v centrálně-přídělovém mechanismu podstatně mění obsah i role všech tradičních ekonomických fenoménů jako jsou: peníze, cena, mzda, úrok, zisk, důchod, ekonomická rovnováha atd.

Klíčovým systémiotvorným prvkem mechanismu této ekonomiky je centrální plán. Právě on ze socialismu dělá jiný mechanismus, jehož fungování se podstatně liší od fungování tržního mechanismu, i když, jak ukazuje Šulc [13], zachovává některé jeho prvky. Pro naši analýzu je důležité uvědomit si hlavní důsledky vstupu centrálního makroekonomického plánu do ekonomického mechanismu, které můžeme charakterizovat takto [13]:

- centrální plán ruší přímou vazbu tvorby podnikových důchodů na tržby za prodané výrobky či služby a nahrazuje ji vazbou na plnění plánových ukazatelů,
- dochází ke schizofrenii chování ekonomických subjektů, které je jiné ve fázi tvorby plánu než ve fázi jeho plnění; motivace chování plánovacího centra se přitom liší od motivace chování podniků,

- rozvoj podniku (investiční činnost) nezávisí na jeho důchodové pozici, ale na rozhodnutích (přídělech) plánovaného centra; není proto výrazem podnikatelské zdatnosti, ale přání potřeb plánovaného centra,
- centrum získává výlučné dispoziční právo s nadproduktem, včetně určení jeho podílu v národním důchodu. Tím se mění celý proces tvorby úspor (akumulace kapitálu) a proces rozdělování (spotřeba),
- mění se charakter, obsah i role všech ekonomických fenoménů, zejména peněz a cen.

Centrálně plánované socialistické ekonomiky představují z ekonomického hlediska nepřirozené, umělé ekonomické systémy. Řada ekonomů, politologů i historiků se shoduje v tom, že vytvoření centrálně plánované ekonomiky reprezentuje v lidských dějinách historický omyl, který je možné udržet životaschopným pouze za pomoci politického násilí a státní moci [15].

1.2.2 Tržní ekonomika

Za ekonomiku tržního typu všeobecně považujeme takový hospodářský systém, ve kterém jsou ekonomické aktivity koordinovány prostřednictvím trhu. Základem tohoto systému je tržní mechanismus, který je založen na dobrovolné směně zdrojů mezi prodávajícím a kupujícím. Trh produkuje prostřednictvím cen signály, které umožňují jednotlivcům maximalizovat sumu individuálních užitek při minimálním vynaložení zdrojů [14].

Motivací subjektů na straně poptávky pro vstup na trh tedy je uspokojení potřeby při maximalizaci užtku, a na druhé straně motivací subjektů na straně nabídky pro vstup na trh je maximalizace zisku. Předpokladem efektivního fungování trhu je konkurence výrobců i spotřebitelů.

Tržní mechanismus je samoregulačním systémem, v němž poptávka, nabídka, dosažený zisk či ztráta alokují vzácné zdroje efektivněji než kterýkoli jiný regulační mechanismus. Podle Adama Smithe a jeho následovníků spočívá efektivnost tohoto mechanismu v tom, že každý jednatel či instituce na trhu sleduje pouze své egoistické zájmy, a sledováním těchto čistě sobeckých zájmů přispívá každý z takto jednajících jednotlivců ke společnému blahu [14].

V dnešním světě bychom však těžko hledali „čistou tržní ekonomiku“ Adama Smithe, kdy vše řídí „neviditelná ruka trhu“. V moderních ekonomikách v současnosti se na ekonomickém řízení vedle trhu a soukromých subjektů, totiž podílí také veřejné instituce a stát prostřednictvím regulačních a fiskálně regulačních příkazů.² Stát v této

² Někdy se tato ekonomika spíše označuje jako „smíšená ekonomika“.

ekonomice zasahuje do tržního mechanismu zejména za účelem regulace situací, ve kterých trh selhává.

V této práci se budu zaměřovat na praktickou aplikaci, proto **budu dále pod pojmem „tržní ekonomika“ rozumět spíše ekonomiku, která v současné době existuje např. v členských státech EU, tzn., že tržní mechanismus je do určité míry ovlivněn ochrannou politikou státu a většina pravidel, které v dané ekonomice fungují, je ustanovena ve formě zákona nebo státního nařízení.**

Předpokládám tedy, že v dané ekonomice existuje veřejná správa. Pro chování veřejné správy platí teorie veřejné volby. V důsledku toho ne všechny zásahy státu do tržního mechanismu, jsou vedeny motivem zlepšit alokaci trhu. Často se stává, že regulace ekonomických činností je vedena spíše politickým rozhodnutím, v důsledku vývoje volebního cyklu.

Obecně však můžeme říct, že lidé se mohou svobodně rozhodnout o svém vzdělání, zaměstnání, resp. podnikání a nabídka na trhu jim umožňuje maximálně uspokojit jejich potřeby. Rovněž není omezena svoboda pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu, tudíž všechny výrobní faktory jsou volně dostupné.

1.3 Stínová ekonomika

Jedním z největších problémů, se kterým se setkáváme při studiu stínové ekonomiky, je otázka jednotné definice pojmu. Nelze totiž přehlédnout rozdílný charakter a rozsah stínové ekonomiky ve stabilizovaném tržním prostředí a transformujících se ekonomikách států střední a východní Evropy. K tomu ještě přistupuje ta skutečnost, že západní autoři popisují stínovou ekonomiku často odlišnými způsoby. Již samotné množství termínů, které bylo vymyšleno pro tento fenomén, ilustruje daný problém. Této oblasti jsou dávány různé přívlastky – černý, šedý, neoficiální, duální, paralelní, podzemní, skrytý, druhý, stínový atd.

I přes rozdílnost definic a označení stínové ekonomiky, je všem pokusům o charakteristiku tohoto jevu jedno společné – vždy jde o nějakou ekonomiku. Někde se něco vytváří, někde se to přerozděluje a někde spotřebovává. To vše se ale děje většinou ve skrytu, mimo oficiální rámce sledování, mimo placení daní, dodržování nejrůznějších pravidel a podobě.

Při definici stínové ekonomiky vycházejí autoři v odborné literatuře nejčastěji ze standardů národního účetnictví. **Jako základní východisko popisu stínové ekonomiky jsou používány aktivity osob, podniků či institucí podléhajících nějaké zákonné regulaci státu, které jsou zatajované před úřady zejména za účelem [20]:**

- vyhnutí se placení daní z příjmu, přidané hodnoty apod.,
- vyhnutí se placení příspěvků na sociální pojištění,

- **nedodržování předpisů o minimální mzdě, maximální délce pracovní doby, bezpečnostním nebo zdravotním standardům aj.,**
- **zbavení se některých administrativních procedur, jako např. vyplňování statistických dotazníků a jiných hlášení.**

Přitom není podstatné, zda skrytá část hospodářské výroby je nebo není legální³.

Stínovou ekonomiku netvoří jedna spojená aktivita, ale je to soubor různých aktivit a činností – často od sebe značně odlišných. Stínová ekonomika zastírá svoji činnost a často obsahuje jak část legální, tak i nelegální produkci zboží či poskytování služeb. Stínová ekonomika je hrozbou pro plnohodnotnou hospodářskou politiku státu zejména z důvodu, že snižuje příjmy veřejných rozpočtů, navíc v podnikatelském prostředí vytváří nejednotné konkurenční podmínky pro zúčastněné subjekty.⁴

Jak poznamenává Fassmann [1], stínové aktivity, transakce, platby a příjmy v souhrnu chápeme jako prvky stínové ekonomiky. Celek tvořený těmito prvky a vazbami mezi nimi nazýváme stínovou ekonomikou.

V souvislosti s výše uvedeným je třeba si uvědomit rozdíl mezi pojmy oficiální sektor a oficiální ekonomika. Na Obr. 1 jsem teoreticky rozdělila národní ekonomiku státu na dva sektory, a to z hlediska zahrnutí jejich produktu do oficiálního HDP. Nicméně, v centru tohoto schématu se nacházejí ekonomické subjekty s jejich aktivitami. Těmito aktivitami obecně chápeme činnosti, které směřují k uspokojení potřeby, dosažení zisku či příjmu a to, jak v oficiálním, tak i ve skrytém sektoru. Oficiální sektor tedy produkuje aktivity, jak stínové ekonomiky, tak ekonomiky oficiální. To znamená, že do stínové ekonomiky zahrnujeme skrytý sektor (tj. činnosti, které nelze provozovat v oficiálním sektoru, protože jsou nelegální již ze své podstaty, tj. např. prodej drog) + část stínových aktivit, transakcí, plateb a příjmů obsažených ve strukturách sektoru oficiálního (tj. např. prodej zboží, které splňuje veškeré předpisy pro distribuci, ale které je produkováno v podmínkách porušování např. daňových a ostatních předpisů).

1.3.1 Definice stínové ekonomiky

Jak tedy můžeme definovat stínovou ekonomiku? Pro tuto diplomovou práci použiji definici Fassmanna [1] a to z důvodu, že je aplikovatelná, jak na socialistické centrálně plánované hospodářství, tak i na hospodářství tržní.

³ Podle systému národních účtů se za ilegální produkci považuje výroba zboží a služeb, jejichž prodej, obchodování nebo držba jsou zákonem zakázány a dále výrobní činnosti, které jsou obvykle legální a nelegální se stávají v případě, že jsou vykonávány neautorizovanými producenty.

⁴ O dopadech stínové ekonomiky pojednám podrobněji v kapitole 3.

Stínovou ekonomiku pak můžeme charakterizovat

„jako ty činnosti, které jsou prováděny s úmyslem, aby zůstaly skryty (zejména před státními orgány), dále neformální aktivity nebo transakce, které nejsou zachyceny ve vykazovaném výkonu národní ekonomiky, a konečně ty činnosti, které v konečném důsledku sice vedou k oficiálním příjmům, ale jejichž samotný zdroj, či lépe řečeno cesta jejich nabytí, je v rozporu s platnými zákonnými předpisy“

Podle takto nadefinované stínové ekonomiky, lze do této oblasti zařadit i ty aktivity, které jsou nelegální ze své podstaty a nelze je za žádných okolností provozovat v oficiálním sektoru, mám tím na mysli zejména aktivity jako výroba a prodej drog, organizovaný zločin, krádeže, vraždy na objednávku apod. Tato část stínové ekonomiky je někdy označovaná jako tzv. **černý sektor** či **černá ekonomika** a můžeme ji definovat jako souhrn ekonomických činností, které porušují zákony dané země, popř. zákony mezinárodní. **Jedná se o jednoznačně protiprávní hospodářské činnosti, které budou-li odhaleny a prokázány, jsou trestně postižitelné.** Zde bych ráda zdůraznila, že v další části této práce nejsou aktivity tohoto sektoru uvažovány.

Od těchto činností skrytého sektoru abstrahuji zejména z toho důvodu, že se domnívám, že tyto činnosti budou provozovány stejným způsobem v jakémkoli společenském uspořádání, tedy bez ohledu na to, jak je uspořádán oficiální sektor. Na jejich rozvoj má vliv zejména poptávka po nich a také smýšlení a charakterové vlastnosti jejich provozovatelů. Tyto aktivity se budou ve společnosti objevovat tak dlouho, dokud bude existovat poptávka po nich. Dle mého názoru je třeba příčinu provádění těchto činností hledat zejména v touze po penězích a chamtivosti. Domnívám se však, že analýza příčin rozvoje těchto činností je spíše otázka pro sociology.

Sektor, který budu v této diplomové práci dále označovat jako „stínová ekonomika“, tedy zahrnuje činnosti, které někteří autoři označují jako tzv. šedý sektor či šedá ekonomika, tj. aktivity, které nejsou v souladu s běžnými etickými a morálními normami společnosti, a i když nemusí přímo porušovat nějaký předpis či nařízení, většinou nejsou zcela v souladu s literou a duchem zákona. Tyto aktivity balancují na hranici zákona, proto jsou často těžko právně postižitelné, a vyznačují se obcházením zákonných předpisů a využíváním „děr“ v platné legislativě. Z toho vyplývá, že tyto aktivity nemusí být samy o sobě vždy nelegální, nelegálními se stávají až v určitém kontextu. Například tím, že se z nich neplatí daně, že se provádějí bez příslušného oprávnění, že se při nich nedodrží předpisy bezpečnosti práce, stanovené normy obsahu některých chemických látek nebo se při nich porušují pravidla hospodářské soutěže apod.

1.3.2 **Struktura stínové ekonomiky a její aktivity**

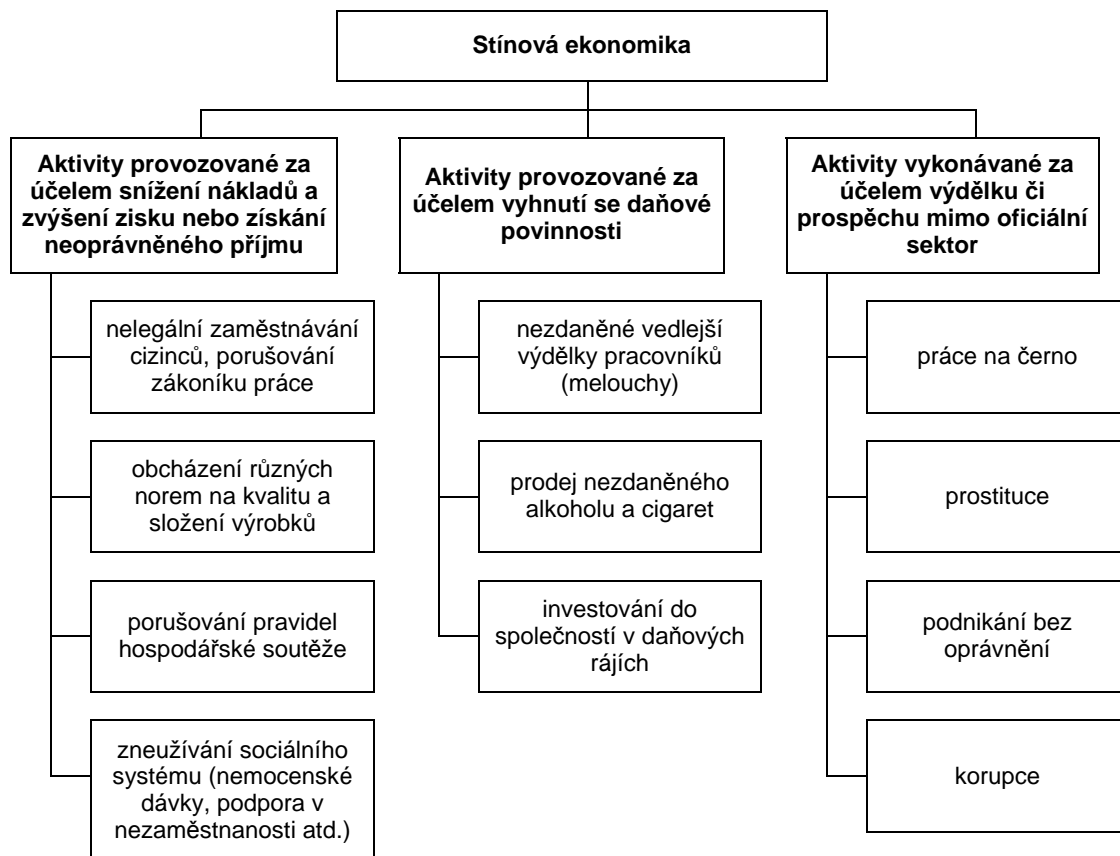
V odborné literatuře můžeme nalézt různá podrobná členění aktivit stínové ekonomiky. Jak jsem naznačila výše, v současné době zatím žádné univerzální mezinárodně uznávané členění struktury stínové ekonomiky neexistuje. Každý autor většinou používá vlastní členění, které vyplývá z jím používané definice skrytého sektoru. Tento přístup jsem zvolila i já a rozčlením stínovou ekonomiku tak, aby to, co nejnázorněji doplnilo definici, kterou v této diplomové práci používám.

Stínovou ekonomiku, definovanou v předchozí subkapitole, můžeme tedy dále rozdělit na:

- **aktivity, které se vyznačují obcházením nařízení a norem s cílem snížení nákladů a dosažení vyššího zisku nebo neoprávněného příjmu** (při těchto aktivitách nemusí nutně docházet k peněžním transakcím a tyto aktivity jsou vždy spojeny s oficiálním sektorem a většinou jsou řádně vykazovány i příjmy a produkce, které byly takto vytvořeny, skrýván je způsob jejich dosažení),
- **aktivity, jejichž hlavním účelem je vyhnutí se daňové povinnosti a odvodům na zdravotní a sociální pojištění**, a to, jak z řádně deklarovaných, tak i utajených ekonomických transakcí. Tyto aktivity se často vyznačují využíváním mezer v zákonech,
- **ostatní aktivity, které jsou provozovány za účelem dosažení výtěžku či nějakého prospěchu, a které stojí zcela mimo oficiální sektor**. Sem patří ostatní aktivity, které stojí na hranici černé ekonomiky. Jejich samotná existence porušuje zákon, proto je většinou zastírán jejich skutečný charakter. Odhalení těchto aktivit je značně obtížné, protože tyto aktivity se projevují v oficiálním sektoru většinou pouze jako zvýšená spotřeba (spotřeba subjektů provozujících tyto aktivity neodpovídá výši jejich oficiálně deklarovaného příjmu, protože část jejich příjmu pochází ze zatajovaných aktivit).

Grafické znázornění tohoto členění spolu s příklady možných činností, které si můžeme představit pod jednotlivými kategoriemi, ukazuje Obr. 2.

Dle mého názoru je hlavním přínosem výše uvedeného členění to, že ukazuje účely, za kterými mohou být aktivity stínové ekonomiky provozovány. Nutno však poznamenat, že je značně obtížné určit, do které kategorie konkrétní aktivita patří, často ji můžeme zařadit do několika současně. Domnívám se ale, že rozčlenění aktivit stínové ekonomiky do nějakých kategorií není podstatné, důležitější na níže uvedeném schématu jsou samotné příklady činností, které nejlépe dokreslují obsah pojmu „stínová ekonomika“.

Obr. 2: Členění stínové ekonomiky

1.3.3 Měření velikosti stínové ekonomiky

Velikost stínové ekonomiky lze určit statistickými metodami, záleží však na metodice výpočtu. Provést tento výpočet je již samo o sobě obtížné a jsou uváděny různé údaje. Velikost stínové ekonomiky se nejčastěji uvádí v procentech HDP.

Je třeba však zdůraznit, že mezinárodní srovnání výsledků měření rozsahu stínové ekonomiky nejsou nikterak jednoznačná. Výsledky různých srovnání rozsahu stínové ekonomiky (a to ať mezi různými státy či na úrovni jedné země) dávají velmi často značně protikladné výsledky (viz dále subkap. 3.3.3). Odborníci z Organizace pro hospodářskou spolupráci (OECD) se v posledních letech snaží sjednotit metodiku měření podílu stínové ekonomiky na HDP a vydali v roce 2002 příručku „Measuring the Non-Observed Economy: A Handbook“⁵, která obsahuje jednotné postupy pro měření podílu stínové ekonomiky v systému národních účtů.

⁵ aktuální znění příručky je dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/9/20/1963116.pdf>

Mezi hlavní metody měření stínové ekonomiky, které lze nalézt v odborné literatuře, patří zejména tyto metody:

- **nepřímé metody založené na výpočtu rozdílů**
 - mezi **přiznanými příjmy a příjmy odhadnutými na základě poptávky po penězích**,
(např. monetární Gutmanova metoda)
 - mezi **výší vykázané produkce a zjištěnou spotřebou výrobních faktorů (nejčastěji práce a elektrické energie)**,
(např. tzv. Kaufmannova metoda nebo metoda M. Lackó)
- **přímé metody založené na průzkumech mezi obyvatelstvem**
(dotazníky, výběrová šetření, sledování daňových úniků)
- **modelová metoda (DYMIMIC)**, která je založena na statistickém odhadu proměnných, které jsou uvažovány jako faktory, které vedou k růstu stínové ekonomiky, a jejich zkoumání v určitém časovém období.

Z výše uvedených metod je v odborné literatuře nejčastěji zmiňována a doporučována tzv. **monetární metoda** (někdy označovaná jako „Gutmanova metoda“). Tato metoda předpokládá, že úhrady za „stínové“ aktivity jsou prováděny v hotovosti, protože pak je těžší tyto aktivity odhalit. Tento předpoklad znamená, že zvýšení rozsahu stínové ekonomiky, bude znamenat zvýšení poptávky po penězích. Aby byl zjištěn tento „exces“ ve zvýšené poptávce po penězích, který je způsoben stínovou ekonomikou, je proveden odhad růstu poptávky po penězích založený na ekonomických faktorech, které v daném období nastaly, jako jsou zvýšení příjmů, změna platebních zvyklostí atd. Dále jsou při odhadu poptávky po penězích vzaty v úvahu proměnné jako výše přímých a nepřímých daní, zákonné restrikce, a výše odvodů na sociální pojištění, což jsou uvažované hlavní faktory, které vedou lidi k tomu, aby se zapojovali do stínové ekonomiky. „Exces“ v růstu poptávky po penězích, který je způsoben stínovou ekonomikou, je pak ta část poptávky, kterou nelze vysvětlit běžnými faktory, působícími na růst poptávky po penězích. Tento „exces“ je poté použit pro výpočet stínové ekonomiky v průběhu let.

Nutno zdůraznit, že tato metoda je založena na těchto základních předpokladech:

- vysoké daně a zákonné restrikce jsou hlavními důvody existence stínové ekonomiky,
- pro platební transakce stínové ekonomiky je používána výhradně hotovost,
- poměr množství peněz a bezhotovostních peněz je ovlivněn pouze změnami v daních a zákonnými restrikcemi,

- v minulosti existoval stav, kdy neexistovala žádná stínová ekonomika,
- rychlost obratu peněz (v) je stejná ve stínové i oficiální ekonomice a elasticita růstu příjmů je rovna jedné.

Samotný výpočet je pak založen na klasické verzi kvantitativní teorie peněz

$$Mv = PT$$

, kde M značí peníze včetně bezhotovostních peněz,

PT je pak hodnota transakcí.

Za předpokladu, že poměr hodnoty transakcí a nominálních příjmů zůstává konstantní a že je tento poměr znám v období, kdy neexistovala žádná stínová ekonomika, může být nominální příjem odhadnut pro jakékoliv období. Rozdíl mezi odhadnutým a nominálním příjmem je míra stínové ekonomiky (více informací viz [16]).

Metody založené na výpočtu rozdílů mezi výší vykázané produkce a zjištěnou spotřebou výrobních faktorů, někdy také nazývané metody fyzického inputu, jsou založené na předpokladu, že existuje stabilní vztah mezi fyzickými inputy a objemem národní produkce. Je-li růst využívání fyzických inputů vyšší než vykazovaný nárůst národní výroby oficiálně registrovaný, pak se to bere jako signál existence neregistrovaného národního důchodu. Tuto metodu můžeme interpretovat jako výpočet potenciální výroby odpovídající dané velikosti fyzických inputů. Rozdíl mezi potenciální a skutečně vykazovanou výrobou pak zrcadlí velikost stínové ekonomiky [1].

Modelová metoda (DYMIMIC – Dynamic Multiple Indicators and Multiple Causes) explicitně uvažuje působení více faktorů, které vedou k růstu stínové ekonomiky, a dopady těchto faktorů v daném časovém období. Tato metoda se od nepřímých metod značně liší, protože je založena na statistických proměnných, které nejsou přímo měřeny v oficiálních statistikách. Jejich existence je vyvozována na základě předem definovaných vztahů a zjištěných faktů⁶.

Z výše uvedeného vyplývá, že každá metoda má své klady i zápory, proto se v praxi často používají kombinace jednotlivých metod. Porovnání jednotlivých metod uvádím v následující tabulce.

⁶ Podrobněji o použití této metody v praxi viz [20]

Tab. 1: Porovnání metod měření stínové ekonomiky

Metoda	Klady	Zápory
Nepřímé metody	Vycházejí ze skutečných údajů z oficiální ekonomiky.	Uvažují pouze jeden faktor, na základě kterého posuzují vývoj všech efektů stínové ekonomiky (nejčastěji daňové zatížení).
Modelová metoda DYMIMIC	Umožňuje zohlednit současné působení více faktorů, které způsobují růst stínové ekonomiky, proto lze považovat výsledky této metody za poměrně přesné.	Metoda vychází z odvozených proměnných a je velké riziko nesprávného určení faktorů, které jsou zahrnuty do výpočtu. Výpočet je poměrně složitý.
Přímé metody	Výstupy z těchto průzkumů jsou dobrými indikátory na mikroekonomické úrovni.	Nepřesné výsledky (je velmi těžké tímto způsobem obsáhnout celý rozsah jevu). Problémy s formulací otázek, které souvisejí s problémem definice pojmu stínová ekonomika, dále výběr zkoumaného vzorku respondentů a v neposlední řadě i eminentní zájem respondentů zamlčet některé citlivé informace.

1.4 Závěrem

Národní ekonomiku státu můžeme rozdělit na oficiální a skrytý (neoficiální) sektor. Jako oficiální sektor je v této diplomové práci uvažován socialismus a tržní ekonomika.

Rozdíl mezi těmito dvěma společenskými systémy oficiálního sektoru spočívá v systémovém uspořádání ekonomického mechanismu. Socialismus funguje na základě centrálního plánu a jím administrativně stanovených ekonomických veličin a je uzavřený vůči vnějšímu okolí. Naopak, tržní ekonomika je více méně řízena trhem, jehož nedostatky koriguje veřejná správa, která se chová ne vždy korektně, ekonomické subjekty rozhodují o své ekonomické činnosti svobodě, rovněž není omezena dostupnost výrobních faktorů.

Fenomén, realizující své činnosti mimo kontrolu oficiálních institucí a vyskytující se, jak ve skrytém, tak v oficiálním sektoru, můžeme souhrnně nazvat stínová ekonomika. Produkt stínové ekonomiky nelze přesně změřit, existují však určité metody měření podílu stínové ekonomiky na oficiálním HDP.

2. PŘÍČINY A OBLASTI VZNIKU STÍNOVÉ EKONOMIKY

Zkoumání příčin stínové ekonomiky vyžaduje nejprve zmapovat mikroekonomické i makroekonomické aspekty tohoto jevu. Dříve, než se dostanu k rozboru konkrétních příčin stínové ekonomiky v socialismu a tržní ekonomice, pokládám proto za nutné uvést základní mikroekonomická a makroekonomická východiska, ze kterých vycházíme při hledání příčin existence stínové ekonomiky. Teprve poznáním těchto souvislostí lze správně pochopit tento fenomén a motivaci ekonomických subjektů pro zapojování se do aktivit stínové ekonomiky.

2.1 Obecný pohled na příčiny vzniku stínové ekonomiky

Za nejjobecnější příčinu vzniku stínové ekonomiky lze považovat narušení tržního mechanismu státem a to zejména v podobě regulace ekonomických činností. V tržních ekonomikách ovlivňuje ekonomické činnosti především daňový systém. V socialistických centrálně plánovaných ekonomikách je to právě systém státního plánování v hospodářské politice státu, který svým úsilím o administrativní rozdělování vstupů a výstupů hospodářských aktivit zpravidla vytvoří hlubokou nerovnováhu nabídky a poptávky, protože centrální plán zamezuje jejich efektivnímu střetu.

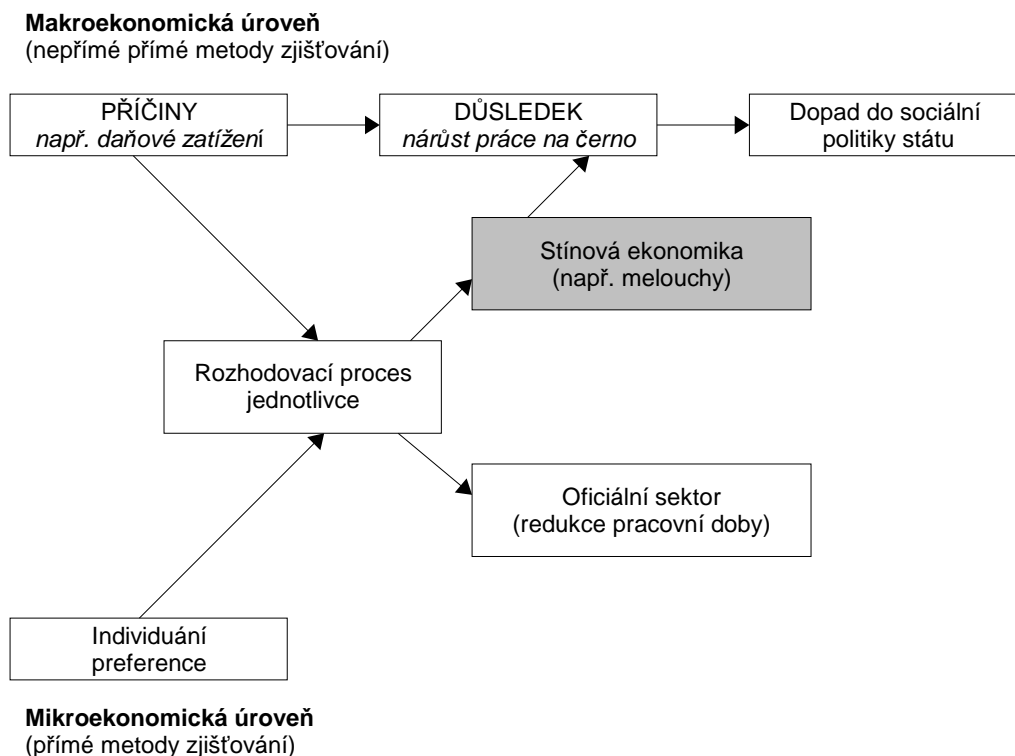
Jde tedy – zjednodušeně řečeno – o střet individuálních ekonomických (ale i sociálních, ideologických aj.) zájmů ekonomických subjektů na jedné straně a zájmu společnosti jako celku, reprezentované státem, na straně druhé.

Míra rozdílnosti, či sblížení těchto zájmů rozevírá či zužuje prostor pro existenci stínové ekonomiky. V zásadách státu do ekonomického mechanismu však nelze spatřovat jen negativní opatření, která mají vést k vyšším příjmům do veřejných rozpočtů, a omezovat svobodu občanů a podniků, ale také zásahy, které pomáhají v situacích, kde trh řízený na straně nabídky snahou o maximalizaci zisku, selhává (např. veřejná doprava), nebo jsou tyto zásahy vedeny snahou o ochranu společnosti jako celku (např. omezení spotřeby alkoholu či cigaret pomocí spotřebních daní).

Obecná podmínka narušení efektivního alokačního schématu však vytváří pouze „nabídkovou příležitost“ pro reálné činnosti stínové ekonomiky. Aby se vzniklý prostor skutečně zaplnil, je nutná existence subjektů, které nemohou nebo nechtějí realizovat ekonomickou činnost v oficiálním sektoru a také „společenská poptávka“ [1]. Tato společenská poptávka je vytvářena na základě individuálních rozhodnutí jednotlivce zapojit se do aktivit stínové ekonomiky.

Hledání příčin stínové ekonomiky by proto mělo začít analýzou individuálních principů rozhodování jednotlivců na mikroekonomické úrovni. Tento mikroekonomický model pak bude tvořit základ pro vysvětlení dopadů do makroekonomické úrovně.

Vztah mezi makro a mikro ekonomickou úrovní, na kterém by měla být založena ekonomická analýza příčin existence stínové ekonomiky, znázorňuje Obr. 3.

Obr. 3: Vztah mezi makro a mikro úrovní [10]

Z Obr. 3 je patrné, že výstupy na makro úrovni jsou způsobeny jednáním jednotlivců, které je podmíněno individuálními preferencemi. Začneme tedy u mikroekonomické analýzy preferencí jednotlivce. Podle neoklasické ekonomické teorie je možno vysvětlit chování jednotlivce, stejně jako všech ekonomických subjektů, na základě porovnání efektů ekonomické aktivity a „újmou“ (výdajů, nákladů) s touto aktivitou spojených. Efektem je v případě spotřebitele užitek plynoucí ze spotřeby jednotlivých statků, „újmou“ je vynaložení důchodu (příjmu) na nákup těchto statků. Jednotlivec řeší dva základní problémy: jak důchod získat a jak ho vynaložit – rozdělit na nákup různých statků. Racionálně jednajícím spotřebitelem maximalizuje užitek. Ve svém rozhodování je však omezen svým důchodem. Užitek přitom plyne z preferencí jednotlivce [11].

Pro objasnění motivů jednotlivce zapojit se do stínové ekonomiky použijeme neoklasický model práce a volného času. Preference jednotlivce budeme v této analýze⁷ pokládat za z vnějšku dané a nebudeme je dále analyzovat. Stínovou ekonomiku v naší analýze bude představovat práce na černo.

⁷ Následující text je zjednodušením analýzy uvedené v [10], str. 69 - 73.

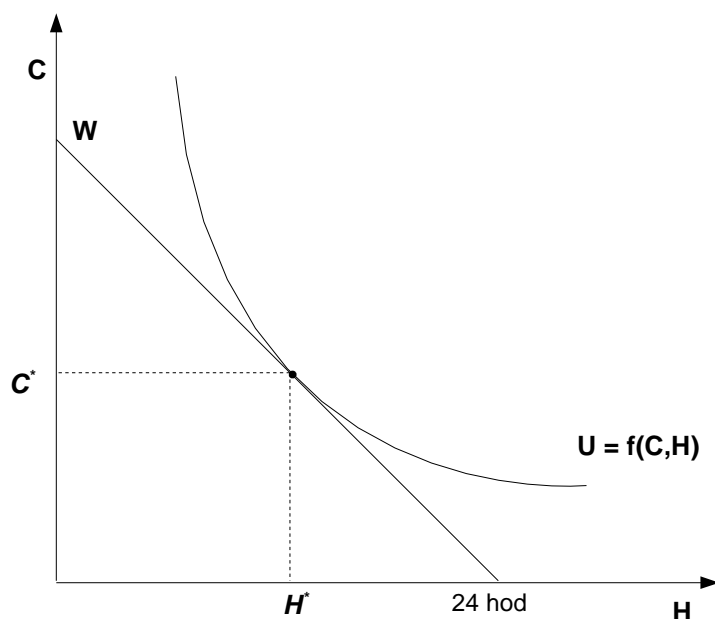
Teoretický základ pro naši analýzu je homo economicus, který racionálně porovnává náklady a užitek (např. práce na černo je poptávána a vykonávána, pokud očekávaný užitek z práce na černo je větší než užitek při práci v regulérním zaměstnání).

Očekávaný užitek jednotlivce je kalkulován za těchto podmínek:

- jednotlivec chce maximalizovat svůj užitek,
- jednotlivec vynakládá veškeré své příjmy na spotřebu,
- jednotlivec může získat příjmy, které vynakládá na spotřebu, pouze na základě vlastní práce.

Podle neoklasické teorie se každý vlastník výrobního faktoru práce rozhoduje, zda má nebo nemá pracovat, popřípadě jakou kombinaci práce a volného času si zvolí, aby maximalizoval svůj užitek. V daných podmínkách (viz výše) to znamená, že volí mezi spotřebou (C) a volným časem, který označíme jako H . Z toho vyplývá, že užitek je funkcí spotřeby a volného času.

Při svém rozhodování je jednotlivec omezen počtem hodin jednoho dne a podmínkou, že spotřeba může být realizována pouze na základě jeho vlastní práce. Výchozí optimální kombinaci volného času a práce graficky znázorňuje Obr. 4.

Obr. 4: Základní model s optimální kombinací volného času a práce [11]

Individuální preference znázorňuje na obrázku křivka funkce U . Omezení jednotlivce je znázorněno linií rozpočtu W , která představuje dostupný příjem. Optimální rozložení času mezi prací a volný čas znamená, že jednotlivec při dané kombinaci práce a volna maximalizuje svůj užitek, daný spotřebou statků a volným časem. Jeho optimum nastává v bodě, kde se křivka užitku dotkne linie rozpočtu, neboli v bodě, kde se mezní

míra substituce volného času a spotřeby rovná dané mzdové sazbě w (sklon křivky funkce užitku se rovná sklonu linie rozpočtu) [11].

V tomto základním modelu není uvažována práce na černo nebo práce přesčas. Nyní se pokusím doplnit výše uvedený model o možnost jednotlivce získat vyšší příjem prací přesčas nebo prací na černo v době jeho volného času. Na základě individuálních preferencí jednotlivce je možné aplikovat i kombinaci obou činností⁸.

Model vyvineme na základě následujících předpokladů:

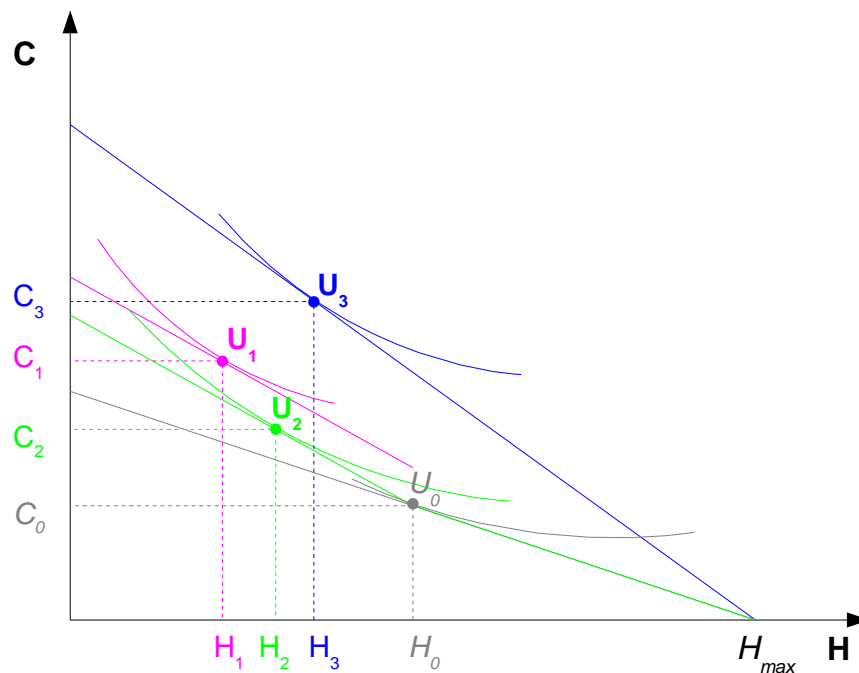
- jednatel hledá další příjem, který může získat pouze svou prací,
- existuje velká nabídka práce na černo a jednatel není nijak ve svém volném čase omezen, naopak nabídka práce na oficiálním trhu práce je malá,
- jednatel je imunní vůči riziku práce na černo a nepovažuje práci na černo za nemorální,
- může vykonávat práci na černo v celém maximálním množství času a oficiální zaměstnání pouze do množství zákonem stanovené pracovní doby,
- počet povolených hodin přesčas v regulérním zaměstnání je omezen zákonnou regulací.

Dále předpokládáme, že:

- čistá mzdová sazba z regulérního zaměstnání je nižší než mzdová sazba za práci na černo,
- čistá sazba za práci přesčas je vyšší než čistá mzdová sazba z regulérního zaměstnání bez přesčasů,
- sazba za práci na černo je vyšší než sazba za práci přesčas.

Na základě uvedených předpokladů můžeme zakreslit grafický model, který znázorňuje možnosti volby, které má jedinec za daných předpokladů.

⁸ Pro zjednodušení a lepší přehlednost modelu nebudou dále analyzovány všechny možné kombinace. Výsledek analýzy se tím však nemění – viz [10].

Obr. 5: Optimální kombinace volného času, regulární práce, práce na černo a práce přesčas (upraveno dle [10])

Možnosti pracovníka jsou následující:

- **práce na černo „na částečný úvazek“:** (na obrázku značeno fialovou barvou) V tomto případě nastává maximální užitek v bodě U_1 . Pracovník má na jedné straně regulérní zaměstnání, za něž dostává oficiální mzdovou sazbu. Po ukončení stanovené pracovní doby pracovník pracuje na černo (melouchaří) za vyšší mzdovou sazbu.;
- **práce přesčas:** (na obrázku značeno zelenou barvou) Další možností je pracovat přesčas za odpovídající mzdovou sazbu. Pracovník v tomto případě maximalizuje svůj užitek v bodě U_2 . Pracovník musí pracovat více hodin za nižší mzdovou sazbu, a proto je i jeho užitek nižší než v prvním případě. Navíc je jeho možnost zvýšení příjmu omezena zákonným limitem počtu hodin přesčas v regulérním zaměstnání (zahnutí linie rozpočtu značí rozdíl ve mzdových sazbách, za které je vykonávána práce);
- **práce na černo „na plný úvazek“** (na obrázku značeno modrou barvou): Tato možnost je vzhledem k daným předpokladům pro pracovníka optimální. Jeho maximální užitek nastává v bodě U_3 . Pracovník má více volného času než v prvním a druhém případě, ale méně než, kdyby měl pouze regulérní zaměstnání, protože při práci na černo není nijak limitována pracovní doba.

Tato analýza ukázala obecný teoretický pohled na rozhodování jednotlivce v případě práce na černo. V praxi se zdá teoreticky optimální varianta „práce na černo na plný úvazek“ nereálná, zejména proto, že občan, který nevykonává pracovní činnost k jinému subjektu v legitimním pracovněprávním vztahu, nemá a nemůže uplatňovat práva a nároky vyplývající z pracovněprávních předpisů, zejména ze zákoníku práce a není těmito předpisy chráněn. Jde např. o téměř nemožné úspěšné uplatnění náhrady škody v případě úrazu, který se mu při výkonu této činnosti stane, nemá nárok na volno při překážkách v práci, na dovolenou na zotavenou, ochranu v případě platební neschopnosti dotčeného subjektu, jakou mají zaměstnanci zaměstnavatele v platební neschopnosti apod. Na tyto „zaměstnance“ se dále nevztahují zákony o mzdě a o platu, nařízení vlády o minimální mzdě a minimálních mzdových tarifech.

Je zřejmé, že na konečnou volbu jedince má vliv celá škála faktorů. **Postoj jednotlivce k aktivitám stínové ekonomiky (např. práci na černo) je dle mého ovlivněn třemi zásadními faktory:**

- **osobní postoje a vnitřní morální zásady jedince**, jeho vztah k dodržování práva, vztah k riziku a vnímání pravděpodobnosti, s jakou lze očekávat možný postih, míra informovanosti jedince, důvěra ve stát aj.;
- **formální institucionální prostředí**: daňový systém, výše daňového zatížení, vymahatelnost zákonů, složitost a četnost změn právních předpisů souvisejících s podnikáním, možnosti kontrolní činnosti finančních úřadů, transakční náklady (roli hraje porovnání nákladů na snížení daňových úniků s výnosy v případě jejich odhalení a postižení);
- **neformální institucionální prostředí**: tradice, zvyky, morálka společnosti, etika podnikání. Přístup společnosti ke zneužívání sociálního systému, vžitě postoje typu normální je neplatit daně, kdo neokrádá stát, okrádá rodinu apod.

Pokud opustíme mikroúroveň jednotlivců a jejich motivaci, a začneme se pohybovat na makroekonomické úrovni, objevíme nové mnohem komplikovanější vazby. Člověk totiž nevystupuje v hospodářských vztazích pouze jako daňový poplatník. V řadě případů je i výrazným příjemcem sociálních transferů a veřejných statků. Například snížení daní, které většina liberálně uvažujících ekonomů považuje za univerzální nástroj v boji proti stínové ekonomice, může – zcela v rozporu s očekáváním – rozvoj stínové ekonomiky naopak výrazně podpořit. Snížením odvodů do státního rozpočtu ať už z důvodu snížení fiskální povinnosti obyvatelstva zákonnou normou anebo zvýšení podílu stínových aktivit, dojde zároveň ke snížení přerozdělení ve společnosti, což se nutně dříve nebo později musí odrazit v poklesu sociální ochrany a ve snížení rozsahu „bezplatně“ poskytovaných veřejných statků.

I když budeme předpokládat, že snížením daní vstoupí do oficiálního sektoru další poplatníci, ve stejné době u jiných skupin obyvatelstva může dojít k nárůstu zájmu o práci na černo a využívání stínových aktivit. Bude se to týkat zejména těch skupin obyvatelstva, u nichž došlo ke zhoršení sociální situace snížením sociálních transferů. Ti pak budou v práci na černo a v dalších stínových aktivitách hledat způsob kompenzace za ztráty plynoucí z redukce sociálních systémů. Vzniká tak paradox, že ač se povinné odvody do státního rozpočtu zvýší či sníží, stínová ekonomika se vždy rozšíří. Lze dokázat, že při zvyšování daní se bude spíše zvyšovat sklon k daňovým únikům, zatímco při snižování daní se bude posilovat sklon k práci na černo (podrobněji viz [3]).

Na závěr bych chtěla poznamenat, že i když je tato subkapitola spíše teoretickým pojednáním, dle mého názoru mikroekonomická analýza preferencí jednotlivce poskytuje jeden důležitý poznatek pro praktické porozumění vzniku a existence stínové ekonomiky. Mým záměrem v této subkapitole totiž bylo ukázat, že ač má zcela určitě na vznik stínové ekonomiky vliv řada faktorů (viz dále), **na začátku každého rozhodnutí zapojit se do aktivit stínové ekonomiky vždy stojí rozhodnutí jednotlivce, které je dáno jeho individuálními preferencemi, a ty mohou být zcela odlišné od záměrů hospodářské politiky státu.** Navíc příčiny, které budu uvádět dále, lze v řadě případů odstranit nebo alespoň minimalizovat, preference jednotlivce však lze měnit jen velmi těžko a rozhodně ne v krátkém časovém horizontu. Při hledání příčin stínové ekonomiky je třeba mít toto vždy na mysli.⁹

⁹ K obdobnému výsledku bychom došli, kdybychom aplikovali další mikroekonomické modely i na jiné aktivity stínové ekonomiky než na práci na černo, kterou jsem jako příklad použila já (velmi často se můžeme v odborné literatuře setkat např. s analýzou preferencí jednotlivce u daňových úniků nebo korupce).

2.2 Příčiny a oblasti vzniku stínové ekonomiky v socialismu

Jak jsem uvedla výše, nejobecnější příčinou vzniku stínové ekonomiky v socialismu je existence státu, který omezuje soukromé vlastnictví a přebírá úlohu většiny běžných veličin, a to pomocí centrálního plánu.

To, že centrální plán nemůže plně nahradit tržní mechanismus, je evidentní z příkladu ekonomik tzv. sovětského bloku a není třeba tuto skutečnost dále dokazovat. Je však zajímavé zamyslet se nad dopady nedokonalosti centrálního plánu při koordinaci ekonomických činností na národní ekonomiku a jednání jednotlivců daného státu. **Domnívám se totiž, že příčiny stínové ekonomiky v socialismu je třeba hledat právě v oblastech, kde centrální plán jako hlavní nástroj hospodářské politiky státu selhává.**

Z problémů, které přináší centrální plánování, vybírám zejména tyto:

- centrum nemůže nikdy plně znát nebo rychle shromáždit všechny podrobnosti změn, které bezprostředně a nepřetržitě ovlivňují nabídku a poptávku, tudíž na trhu výrobků a služeb vzniká nerovnováha a deficit výrobků a služeb,
- snaha o rovné postavení všech ekonomických subjektů vede k utlumování ekonomické aktivity obyvatelstva a snížení produktivity práce v oficiálním sektoru,
- absence ekonomické kalkulace, která je nahrazena systémem administrativně stanovených cen, způsobuje, že ceny neodpovídají preferencím spotřebitelů,
- kolektivní vlastnictví snižuje společenskou odpovědnost za majetek.

Nalézt možnou souvislost těchto jevů s existencí stínové ekonomiky není nijak složité a v podstatě nám k tomu stačí znalost světových hospodářských dějin a ekonomické teorie. Mnohem složitější je však získat informace o praktických dopadech centrálního plánování a projevech stínové ekonomiky v běžném životě lidí, protože problém stínové ekonomiky byl v socialismu tabu. Z tohoto důvodu prakticky neexistují seriózní výzkumy týkající se stínové ekonomiky v socialistických zemích.

Řadu zajímavých faktů však lze nalézt ve vzpomínkách generace lidí, kteří prožili velkou část svého života v socialismu. Rozhodla jsem se tedy, že tento unikátní zdroj informací využiji, a svou charakteristiku stínové ekonomiky v socialismu založím na vzpomínkách lidí, kteří si dobře pamatují na život v někdejší ČSSR.

Oslovila jsem tedy celkem 36 osob ve věku 45 – 60 let, které jsem požádala o vyplnění mnou vytvořeného dotazníku¹⁰. Průzkum jsem prováděla pomocí otevřené

¹⁰ Vzor dotazníku včetně celkového vyhodnocení získaných informací uvádím v Příloze č. 1 k této práci.

diskuse s respondenty a při vyplňování dotazníku jsem je žádala o komentáře a vysvětlení k jejich odpovědím.

Informace, které jsem takto získala, nejsou názory věhlasných ekonomů, ale názory lidí, kteří socialismus zažili a prožili v něm velkou část svého života, a jejich odpovědi tak mají reálný základ. Z těchto informací budu vycházet v následujícím textu.

2.2.1 Deficit výrobků a služeb

Selhání socialismu předpověděl jako jeden z prvních Ludwig von Mises¹¹. Argumentoval přitom především nemožností racionální kalkulace v centrálně řízeném hospodářství a rostoucí byrokratizací, která bude nutně centrální řízení doprovázet.

Nemožnost racionální kalkulace v centrálně řízeném hospodářství vyplývá především ze stanovení jednotných administrativních cen. Tyto ceny pak neodpovídají preferencím spotřebitelů a neodrážejí relativní užitečnosti jednotlivých statků. Plánovací centrum tudíž nemá při sestavování centrálního plánu správné a aktuální informace.

Absence informací o konečných potřebách spotřebitelů a jejich preferencích, za kterých je tvořen centrální plán, vede k tomu, že plánovací centrum plánuje systematicky výrobu nepotřebných statků a naopak neplánuje výrobu statků, po nichž je u domácností neuspokojená poptávka. Výsledkem toho je, jak jsem již uvedla výše, neustále přítomný deficit zboží a služeb. Typicky nedostatkovým zbožím v době socialismu byly v ČSSR např. hygienické potřeby či některé potraviny. Všeobecně známým projevem nerovnoměrného trhu zboží a služeb z dob socialismu jsou dlouhé fronty v obchodech a dlouhé čekací lhůty na dodání nějakého materiálu.

Tato situace nemůže vést k ničemu jinému, než ke spekulacím či pokoutním prodejům deficitních statků. Domnívám se totiž, že plánovací centrum v socialismu ve skutečnosti nikdy nedokáže potlačit svobodnou vůli domácností nakupovat zboží a služby dle svých individuálních preferencí. Jelikož je však nabídka oficiálního trhu velmi omezená a domácnosti nemohou skladbu nabídky v podmínkách socialistické centrálně plánové ekonomiky nijak ovlivnit, vzniká prostor pro rozvoj stínové ekonomiky a to konkrétně v podobě těchto aktivit:

- **šmelinářství** (černý obchod s nedostatkovým zbožím),
- **podpultový prodej** (prodej nedostatkového zboží za úplatek vybraným jedincům),
- **pašování**.

¹¹ Ludwig von Mises (1881 – 1973) byl představitelem tzv. neorakouské ekonomie. Je považován za iniciátora sporu o racionalitu socialistického hospodářství.

V socialistickém Československu však existovalo jedno místo, kde bylo možné získat i na oficiálním trhu některé luxusní a nedostatkové zboží. Jednalo se o prodejny Tuzex, které byly určitou zvláštností socialistického hospodářství. Tyto prodejny nabízely luxusní zboží jako džíny, západní elektroniku, osobní automobily atd. Přístup do těchto prodejen však byl omezen pouze pro vybrané jedince a to tím, že se při nákupu v těchto prodejnách používalo zvláštních platidel – bonů. Podle dobových pamětníků se běžný člověk k bonům nedostal, musel je koupit na černém trhu. Prodejny Tuzex byly sice založeny v oficiálním sektoru a fungovaly zcela legálně, jenže tyto nesystémové obchody ve skutečnosti budovaly paralelní trh s nedostatkovým zbožím a rozvíjely aktivity jako nelegální směnu valut (tzv. veksl).¹²

2.2.2 Nedostatečně rozvinutá oblast služeb

Jak jsem již uvedla, nedostatkové nebylo v socialismu pouze zboží, ale i kvalitní služby. Pokud už existoval nějaký oficiální podnik, který byl schopen zajistit provedení té či oné služby, výsledek byl dle poznatku z průzkumu příliš drahý a nekvalitní.

Během rozhovorů s respondenty mého průzkumu jsem zjistila, že **nedostatečná a nekvalitní nabídka služeb byla v socialismu řešena zejména těmito způsoby:**

- **svépomocí (práce byly provedeny vlastními silami),**
- **sousedskou výpomocí (práce byly provedeny jinými osobami bezplatně),**
- **formou prací za úplatu, které byly nazývány ve slangu tehdejší doby jako „fuška“ či „melouch“.**

Všechny tyto aktivity bychom těžko hledali v oficiálních statistikách a podle definice, kterou jsem uvedla v úvodu této práce (kap. 1.3.1), patří do stínové ekonomiky.

Jak jsem zjistila z dostupných zdrojů, fuškaři se využívali zejména u služeb souvisejících s údržbou a opravami bytů a domů (malířské služby, instalatérské, zednické, klempířské, truhlářské atd.).

Důvodem, proč lidé v době socialismu, využívali služby nabízené ve skrytém sektoru, však nebyl pouze nedostatek, ale, jak jsem zjistila během rozhovorů s respondenty mého průzkumu, i nízká kvalita služeb v oficiální ekonomice. V případě, že by „moji“ respondenti nebyli omezeni finanční situací, většina (67%) z nich by se rozhodla pro využití služeb fuškaře např. při instalaci elektrorozvodů v jejich domě, a to zejména z důvodu, že fuškař byl levnější, rychlejší, kvalitnější a dodal i potřebný materiál, který rovněž často pocházel z nelegálních zdrojů (byl odcizen z oficiálního socialistického podniku).

¹² viz vlastní průzkum mezi dobovými pamětníky

Tuto informaci o kvalitě a ceně služeb v oficiální ekonomice potvrzují i dobové průzkumy. Jak uvádí Fassmann [3], v dobových výzkumech práce na černo v tehdejší ČSSR lze nalézt zajímavé zjištění o cenové úrovni a kvalitě služeb poskytovaných ve stínové ekonomice. Tři čtvrtiny respondentů, využívajících výše uvedené formy služeb, totiž uvedly, že ceny provedených prací byly nižší než v oficiálním sektoru (u státních či družstevních firem). Co se týče kvality, zhruba 50 % respondentů uvedlo, že služby poskytnuté touto formou byly kvalitnější než při poskytnutí oficiálních organizací a dalších 37 %, že byly zhruba na stejné kvalitativní úrovni. Každopádně však byly tyto služby v téměř v 90 % případů dříve hotové než při využití služeb oficiální firmy.

2.2.3 Omezení ekonomické subjektivity obyvatelstva

Pojďme se nyní podívat na ekonomické jevy socialistického národního hospodářství z pohledu obyčejného zaměstnance - dělníka.

Dělnická třída (tzv. proletariát) byla tradičně v marxistických teoriích, které daly základ makroekonomické hospodářské politice socialistického státu, považována za hnací motor celého národního hospodářství. Jak dalece ale mohl procesy provázející centrální plánování dělník ovlivnit? Svou prací? Je jasné, že podle charakteristiky socialismu, kterou jsem uvedla v kapitole 1.2.1, to není reálné, protože práce běžného dělníka byla plně dirigována řídicími štáby nejrůznějšího druhu.

I dělník, který s největším nadšením chtěl přispívat k optimální společenské alokaci zdrojů, se tak dle mého názoru brzy v konkrétním podniku musel naučit nepřetrhnout se a hledět především na své osobní zájmy, protože ať už se snažil nebo ne, stále dostával stejnou mzdu. **Iluze socialismu o dobrovolné a nezištné práci pro společnost, kterou s radostí vykonává „nový socialistický člověk“, tento člověk ve skutečnosti realizuje zcela v duchu racionální ekonomické maximalizace užitku, která je v daných podmínkách prováděna pod heslem „kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“.**

Tradiční formy udržování blahovolné podpory či alespoň pasivity a neutrality dělníků - rovnostářské odměňování, udržování poměrně vysokého životního standardu a v neposlední řadě i uměle udržované nízké ceny základního zboží – to všechno dokázalo utlumit ekonomickou aktivitu obyvatelstva v oficiální ekonomice, nicméně podle poznatků z mého průzkumu to rozhodně nedokázalo utlumit podnikatelského ducha a snahu o seberealizaci některých jedinců.

V tržním hospodářství se může tato vlastnost řady lidí projevit ve svobodném podnikání, to ovšem v socialismu možné není. Proto se prostorem pro uplatnění těchto vlastností a dosažení cílů stala právě stínová ekonomika.

Typicky se pak můžeme setkat s těmito formami přivýdělku:

- **melouch, fuška** (práce sjednaná a zaplacená neoficiálním způsobem tj. na černo, vykonaná obvykle v jinak volném času pracovníka),
- **veksl** (nelegální obchod, hlavně výměna peněz).

Tento stínový trh služeb (resp. práce) se pak chová podobně jako klasický trh v tržní ekonomice s tím rozdílem, že vzhledem k omezeným finančním možnostem na straně poptávky, jsou často hlavní odměnou za práci různé nepeněžní výhody a protislužby. K těmto „nepeněžním“ výhodám patří především přístup k deficitním statkům prodávaných za výhodné ceny. Tento trh je tedy tvořený sítími vztahů, které se řídí heslem „já tobě – ty mně“ a předpokladem pro účast v tomto systému je právě přístup ke vzácnému zboží a službám.

2.2.4 Cenová tvorba

V oficiální socialistické ekonomice existuje víceokruhový systém cen a to maloobchodní, velkoobchodní, nákupní ceny zemědělských výrobků, kupní ceny zahraničního obchodu atd. Jednotlivé okruhy jsou navzájem izolovány, změny v jednom okruhu, pokud k nim dochází na základě rozhodnutí centrálních orgánů, se v zásadě nepromítají do druhého, ale řeší se na účet státního rozpočtu (snížením či zvýšením takzvané daně z obratu, nebo zvýšením či snížením dotací a cenových vyrovnání). Takovýto systém samozřejmě deformuje cenové relace, a čím déle funguje, tím více se odtrhuje od relací hodnotových, které by byly vytvořeny v tržní ekonomice [13].

Takto stanovené ceny byly v souladu se socialistickými vizemi nižší než by byly rovnovážné tržní ceny. Na oficiálním trhu jsou fixní nejen ceny, ale i nabídka zboží a služeb. V takové situaci logicky nemohou uspokojit své potřeby všichni spotřebitelé. Z toho plyne, že v situaci převažující konkurence na straně poptávky budou poptávající spotřebitelé ve snaze získat žádaný výrobek či službu právě pro sebe, ochotni nabídnout vedle oficiální ceny i něco navíc [15]. Zde proto vzniká prostor pro úplatkářství a korupci.

Například, v socialistickém Československu bylo poměrně častou praktikou, že pokud spotřebitel např. chtěl koupit barevný televizor, nabídl prodáváči nějaký úplatek ve formě peněžního i nepeněžního plnění či formou protislužby, aby si zajistil, že si bude moci koupit jeden z několika málo kusů televizorů, které daná prodejna bude mít v nabídce.¹³ Tomuto „systému prodeje“ se říkalo podpultový prodej nebo „prodej pod rukou“ a typicky se takto obchodovalo s již zmiňovanými barevnými televizory, automatickým pračkami, parfémy, oblečením, auty atd. **Úplatky v socialismu se stávají**

¹³ viz vlastní průzkum mezi dobovými pamětníky

jakousi přírážkou stínového trhu a korigují administrativně stanovené ceny tak, aby lépe odpovídaly preferencím spotřebitelů.

Názor dobových pamětníků z mého průzkumu na korupci v socialismu uvádím v následující tabulce. Číselné údaje v druhém a třetím sloupci udávají podíl respondentů, kteří zaškrtnli danou odpověď.

Tab. 2: Korupce v socialismu

Tvrzení	Ano	Částečně	Ne
Hlavní příčinou korupce bylo velké množství nedostatkových služeb a zboží	80%	20%	0%
Často jsem se setkal se situací, kdy si někdo o úplatek docela zřetelně říkal	29%	50%	21%
Obyčejný člověk mohl klidně přežít i bez uplácení a korupce	47%	47%	6%
Úplatky byly podmínkou fungování úřadů a státních institucí	27%	60%	13%

2.2.5 Absence soukromého vlastnictví

Velký význam má i otázka tzv. společenského vlastnictví, které se skloňuje v socialismu ve všech pádech. Ústava ČSSR zakotvovala dva typy „socialistického vlastnictví“:

- státní (všelidové, celospolečenské) vlastnictví,
- skupinové (družstevní) vlastnictví.

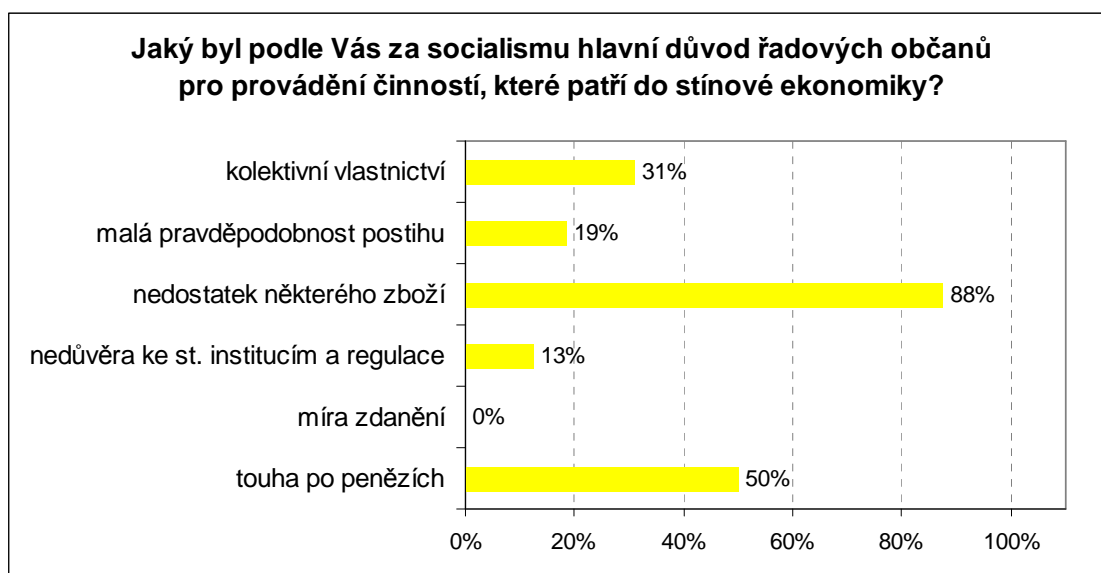
Toto ustanovení fakticky znamenalo, že většina podniků, hospodářské půdy, historických památek, rozpočtových rezerv státu atd., je fakticky vlastněna státem, ale teoreticky podle socialistických vizí mělo jít o vlastnictví všech členů společnosti, tj. národní majetek patřil rovným dílem všem občanům socialistického státu. Tato myšlenka je sice ušlechtilá, ale prakticky přináší mnohé problémy, z nichž řada má vliv na rozvoj stínové ekonomiky.

Socialistické teze typu „všechno patří všem“ totiž dle dobových pamětníků vedlo řadu jedinců k přesvědčení, že tedy není nemorální případně odcizit z podniku, ve kterém pracují, to, co se hodí do domácnosti nebo pro melouchaření.

Pod pláštíkem všeobíjajícího celospolečenského vlastnictví tak ve skutečnosti vzniká systém individuálních (stínových) vlastnických práv přímo podporujících další rozvoj stínové ekonomiky.

2.2.6 Dovětek - názor dobových pamětníků

Na závěr této kapitoly tedy zařazuji obrázek, který znázorňuje podíl respondentů u mnou nabízených příčin stínové ekonomiky v socialismu (respondenti mohli označit více možností, maximálně však 3).

Obr. 6: Příčiny stínové ekonomiky v socialismu dle dobových pamětníků

Výše uvedený obrázek potvrzuje můj názor, že na prvním místě mezi příčinami stínové ekonomiky v socialismu je nedostatek zboží a služeb. Pro mě poněkud překvapivě je na druhém místě touha po penězích, kterou jsem ve své analýze příčin stínové ekonomiky v socialismu označila trochu prozaičtěji jako „touha po seberealizaci“. Umístění této příčiny ale potvrzuje mou domněnku, že ani uplatňování zásad socialistického hospodářství pomocí totalitního komunistického režimu, který panoval v ČSSR, nedokáže zrušit vlastní individuální preference ekonomických subjektů.

2.3 Příčiny vzniku stínové ekonomiky v tržní ekonomice

Zatímco u socialistické ekonomiky jsem uváděla jako hlavní příčinu stínové ekonomiky silnou regulativní roli státu, který nemá přesné informace o preferencích jednotlivců, v případě tržní ekonomiky podle jejího vymezení z kap. 1.2.2 by měl stát do ekonomického mechanismu v optimálním případě zasahovat jen velmi sporadicky. Přesto ale existují důkazy, že i ve vyspělých státech se stabilizovanou tržní ekonomikou existuje stínová ekonomika (a ne v malém rozsahu – viz dále 3.3.3). Kde tedy hledat příčinu rozvoje tohoto jevu v tomto společenském uspořádání?

Domnívám se, že v tržní ekonomice daleko víc než v socialismu je vznik stínové ekonomiky spojen s touhou po rychlém zbohatnutí a rychlé akumulaci kapitálu. Jak jsem zjistila, tento motiv existuje i v socialismu (viz Obr. 6), jenže v socialismu každý, kdo nějakým způsobem vyčníval, byl podezřelý, takže riziko odhalení bylo dle mého názoru větší. V tržní ekonomice ale existuje velká svoboda ekonomických subjektů a schopní jedinci mohou v relativně krátkém čase rychle zbohatnout zcela legální cestou, proto nemusí být bohatství získané na základě provozování aktivit, které patří do stínové ekonomiky, na první pohled podezřelé.

Nicméně, toto konstatování by bylo příliš zjednodušující. To, že ekonomické subjekty nemohou v oficiální ekonomice dosáhnout blahobytu, po kterém touží, tak rychle a na takové úrovni, jak si představují, má své důvody a tyto důvody musíme podobně jako u socialismu hledat v problémech, které s sebou nese oficiální ekonomika.

I když tržní ekonomika je všeobecně pokládána za nejefektivnější ekonomický systém, je třeba konstatovat, že se nejedná o sociálně nejspravedlivější systém, proto se ani tržní ekonomika neobejde bez zásahů státu. Dnes již víme, že trh není receptem na všechno, a velká volnost ekonomických subjektů v duchu *laissez faire* za určitých okolností vede k neefektivní alokaci zdrojů. Na druhé straně ale přílišná regulace trhu utlumuje aktivitu ekonomických subjektů a otvírá prostor pro stínovou ekonomiku.

Složitost a vzájemná provázanost státních zásahů do ekonomiky vede k obtížnosti správného předvídání důsledků jednotlivých opatření. Můžeme konstatovat, že největším problémem státu v tržní ekonomice je nalézt optimální míru státní regulace, která by měla odpovídat rozsahu a kvalitě poskytovaných veřejných statků.

Navíc, každý zásah do ekonomiky je spojen s určitou odezvou v soukromém sektoru. Ten se často zaměřuje především na to, jak sledovaný cíl příslušného státního opatření obejít anebo se jinak vyhnout jeho splnění. V případě, že tvůrci státních zásahů nesprávně zhodnotí konkrétní ekonomickou situaci, může to vést pouze k částečné

realizaci státního zásahu či k jeho úplnému selhání a výsledkem toho může být růst stínové ekonomiky [14].

V kontextu výše uvedených úvah, budu příčiny stínové ekonomiky hledat zejména v nešetrných zásazích státu do tržního mechanismu, resp. nesprávných způsobech naplňování role státu v tržní ekonomice. Mezi tyto nepovedené zásahy státu řadím zejména tyto:

- kvalita poskytovaných veřejných statků a služeb neodpovídá výši odvodů do státního rozpočtu a vláda vynakládá veřejné prostředky neekonomicky,
- intenzita státní regulace příliš omezuje svobodu ekonomických subjektů a omezuje možnost maximalizovat jejich zisk či užitek,
- legislativa je natolik složitá, že náklady a čas strávený jejím dodržováním vyrovná riziko jejich nedodržování.

Vznik stínové ekonomiky však nebudu spojovat pouze s chybami, kterých se dopouští stát při realizaci hospodářské politiky. **Vznik stínové ekonomiky je dle mého názoru rovněž spojen s přirozenou nechtí každého ekonomického subjektu k omezování jeho svobody a to i v případech, kdy není pochyb o tom, že omezení svobody jednotlivce ze strany státu, je činěno za účelem ochrany nebo realizace zájmů společnosti jako celku.** To platí zejména při placení daní. Všichni víme, že odvádění daní do veřejných rozpočtů je nutné pro fungování právního státu, ale již samotná definice daně – *nedobrovolná platba do veřejného rozpočtu* - ukazuje na to, že v momentě, kdy jsou zavedeny daně, vznikají i snahy se placení daní vyhnout.

Daně jsou zřejmě nejskloňovanějším pojmem při analýze příčin stínové ekonomiky, proto i já začnu svůj rozbor možných příčin stínové ekonomiky právě u daní. Mezi další příčiny stínové ekonomiky v tržním hospodářství dle mého názoru patří:

- cena práce,
- státní regulace ekonomických činností,
- kvalita a kvantita veřejných statků,
- selhání oficiální ekonomiky,
- touha po zisku a rychlé akumulaci kapitálu.

O těchto příčinách postupně pojednám podrobněji v následujících subkapitolách.

2.3.1 Daně

Celá řada autorů liberálního zaměření považuje vysoké daňové zatížení za základní příčinu existence stínové ekonomiky v tržní ekonomice. Na druhou stranu, ale existuje řada studií, které ukazují, že celá logika boje proti stínové ekonomice prostřednictvím snižování daní je postavena na velmi nejistých základech.

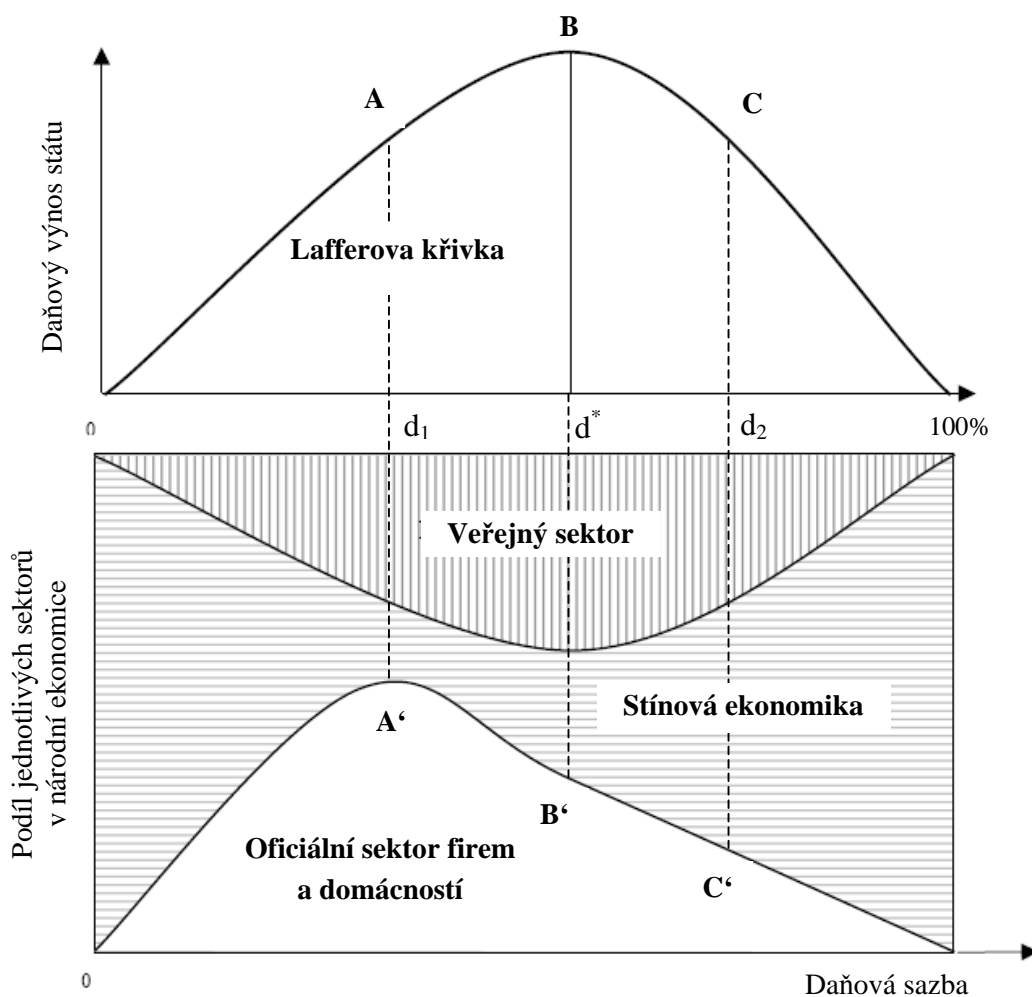
Kde je tedy pravda? Podání objektivního důkazu, který by nade vší pochybnost za pomoci matematicko-statistických metod prokázal vazbu mezi mírou zdanění a velikostí stínové ekonomiky je prakticky neuskutečnitelné. Důvodem jsou nepřekonatelné obtíže se stanovením objektivního rozsahu stínové ekonomiky v té které zemi, které jsem naznačila v subkapitole 1.3.3.

Nicméně, **v životě většiny lidí je povinnost platit daně a právo státu omezovat tímto způsobem jejich odměnu za pracovní činnost a nakládání s majetkem asi nejviditelnější povinností vůči státu a nejrozsáhlejším omezením jejich vlastnického práva.** Ostatní právní pravidla a omezení jsou vysvětlitelná obvykle zájmem ostatních spoluobčanů (musíme se zdržet v nějaké své svobody či práva, abychom nezasahovali do svobody či práva druhého). V oblasti daní však stát bere náš majetek pro sebe, respektive pro svou činnost [8]. A jak jsem uvedla úvodu této kapitoly, existence státu a jeho zásahy do ekonomického mechanismu jsou nejobecnější příčinou vzniku stínové ekonomiky. Z toho a z výše uvedeného lze tedy dovodit, že daně mají zcela jistě velký podíl na růstu stínové ekonomiky, a to v tržní ekonomice zejména.

Daně oslabují jak motivaci k pracovním výkonům, tak i motivaci k úsporám. Jsou-li daně vysoké, dávají lidé přednost volnému času před pracovním úsilím a spotřebě před úsporami. V důsledku toho je ekonomický růst nižší [4].

Zvyšování daní má z výše uvedených důvodů negativní dopady na samotný daňový výnos státu. Když stát zvyšuje daně, musí počítat s tím, že se jeho daňové výnosy nebudou zvyšovat ve stejné proporcii. Vztah mezi výší daňových příjmů státu a sazbou daně popisuje Lafferova křivka, jejímž autorem je Američan Arthur Laffer. Tato křivka odhaluje důležitou věc: když míra zdanění roste, jsou přírůstky daňového výnosu státu stále menší [4].

K vysvětlení příčin stínové ekonomiky Enste [18] používá Lafferovu křivku, kterou doplnil o podíl jednotlivých sektorů národní ekonomiky v jednotlivých fázích Lafferovy křivky – viz Obr. 7. Na ose x je nanesena míra zdanění příjmů obyvatelstva v procentech, osa y zobrazuje celkové daňové příjmy státu. S rostoucím daňovým zatížením, klesají daňové příjmy státu. Maximum této křivky je v bodě B při daňové sazbě d^* , za tímto bodem při zvyšující se sazbě daně, daňový výnos klesá – lidé se snaží vyhnout daním, zatajují své výděly a volí práci na černo.

Obr. 7: Lafferova křivka (upraveno podle [18])

Dolní část Obr. 7 zobrazuje vazbu na stínovou ekonomiku. Pro zjednodušení, je v tomto modelu celková ekonomika státu rozdělena do tří sektorů: veřejný sektor, oficiální sektor, který zahrnuje výhradně oficiální evidované legální aktivity firem a domácností, a stínová ekonomika.

Z Obr. 7 vidíme, že:

- **v bodě A** na Lafferově křivce při daňové sazbě d_1 je rozsah oficiálního sektoru maximální (bod A) a naopak rozsah stínové ekonomiky je velmi nízký. Daňoví poplatníci považují tuto sazbu daně za optimální a nemají důvod (anebo se jim nevyplatí) přesouvat své aktivity do stínové ekonomiky. Daňový výnos pro stát však nedosahuje svého maxima;
- **v bodě B**, kde Lafferova křivka dosahuje svého maxima, je daňový výnos státu maximální při daňové sazbě d^* , proto je i rozsah veřejného sektoru maximální (bod B). Zároveň ale dochází k nárůstu podílu stínové ekonomiky na úkor zmenšení oficiálního sektoru – daňoví poplatníci hledají cesty, jak snížit svou daňovou povinnost;

- **v bodě C** se zvýšila daňová sazba na úroveň d_2 , daňové výnosy státu klesají, v důsledku toho se zmenšuje podíl veřejného sektoru (bod C'). Daňoví poplatníci přesouvají své aktivity do oblasti stínové ekonomiky a podíl skrytého sektoru roste a naopak klesá podíl soukromého sektoru.

Existenci Lafferovy křivky lze poměrně jednoduše dokázat za použití základního matematického aparátu. V Příloze č. 2 uvádím odvození Lafferovy křivky pro daň z příjmu právnických osob v ČR. Jednoduchým výpočtem jsem došla k závěru, že sazba daně z příjmu právnických osob, maximalizující výnos pro stát, je ve výši 20,45 %, což je téměř na úrovni dnešní sazby 21 %.

Tento výpočet naznačuje, že Česká republika, alespoň, co se daně z příjmu právnických osob týče, se pohybuje velmi blízko bodu *B* na Obr. 7 a zákon o stabilizaci veřejných rozpočtů (tj. zák. č. 261/2007 Sb. v platném znění), který v roce 2008 snížil daň z příjmů právnických osob z 24 % na dnešních 21 %¹⁴, byl krok správným směrem a sazba daně z příjmu právnických osob by v příštích letech neměla v pojetí koncepce Lafferovy křivky působit na růst stínové ekonomiky v podnikatelském sektoru.

Nicméně, ze své praxe vím, že i když samotná sazba daně na první pohled není moc vysoká, speciálně české daňové zákony, zejména ty, co se týkají daně z příjmu právnických osob, s sebou nesou řadu úskalí. **Problémem totiž není sazba daně, ale předmět daně a způsob stanovení daňového základu a dále, co všechno lze zahrnout do tzv. daňově uznatelných výdajů, tj. výdajů vynaložených za účelem dosažení a udržení příjmů, které snižují daňový základ** (§ 20 zák. č. 586/1992 Sb., o daních z příjmu, ve znění pozdějších předpisů).

V této souvislosti jsou jedním z největších problémů, na který si často stěžují daňoví poplatníci, časté změny v zákonech. Např. v nedávné době v souvislosti s přijetím zákona č. 261/2007 Sb., o stabilizaci veřejných rozpočtů jsme byli svědky výjimečné události – jedním zákonem byly změněny desítky zákonů včetně většiny daňových zákonů. Přičemž daňoví poplatníci v podstatě ještě v prosinci 2007 nevěděli, která opatření budou vlastně od 1.1. 2008 platit.

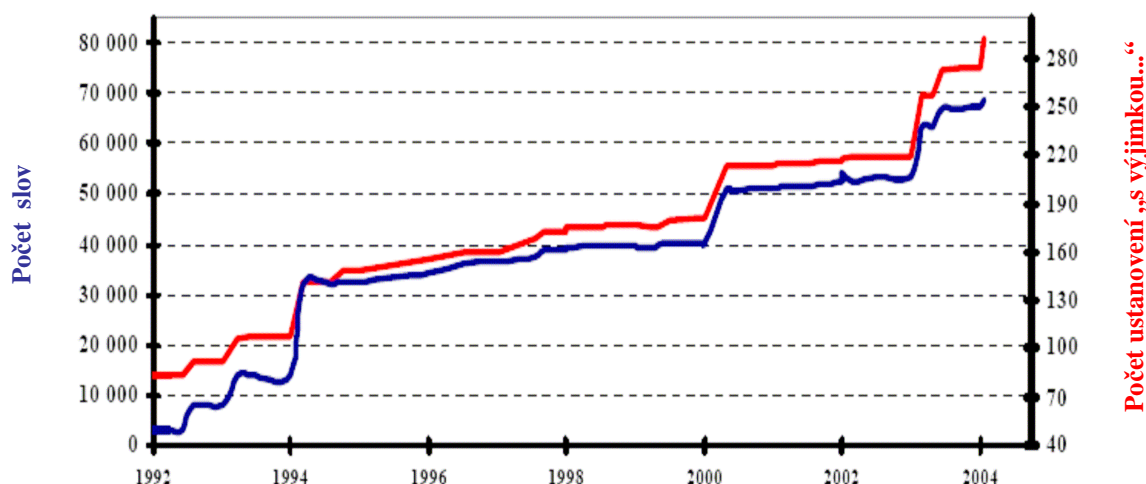
Častá novelizace již zmiňovaného zákona č. 586/1992, Sb., o daních z příjmů ve znění pozdějších předpisů způsobila, že zákon je v dnešní podobě složitý na porozumění a nepřehledný díky množství ustanovení typu „s výjimkou ...“

V řeči čísel, zákon o daních z příjmů měl v letech 1993 – 2003 celkem 45 novel, což znamená přibližně jednu novelizaci za čtvrtletí. Tyto novely nejenže měnily charakter daně, ony zároveň i podstatně rozšířily tuto právní normu. Jako měřítko pro podložení

¹⁴ Podle současné legislativy by měla sazba daně z příjmů právnických osob dále klesat na 20 % v roce 2009 a na 19 % v roce 2010.

tohoto tvrzení můžeme vzít počet slov. První verze zákona z roku 1994 obsahovala více než 14 tisíc slov, verze ze začátku roku 2004 už obsahovala více než 69 tisíc slov, což znamená více než pěti-násobný nárůst. Jak rostl obsah zákona, rostl i počet ustanovení „s výjimkou.....“, který vzrostl čtyřnásobně v období 1993-2003 – z 50 na 238 [21].

Grafické znázornění nárůstu počtu slov a formulací „s výjimkou“ ukazuje Obr. 8, přičemž modrá barva značí počet slov, červená barva značí počet ustanovení „s výjimkou“.

Obr. 8: Počet ustanovení "s výjimkou" a celkový počet slov v letech 1993 - 2005 v zákoně č. 586/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů [21]

Komplikované daně znamenají, že ne každý se dokáže vyznat ve všech skulinách. Systém desítek výjimek, odečitatelných položek a různých sazeb vede k tomu, že lidé a firmy nevynakládají peníze na to, co je nejvýhodnější z hlediska jejich preferencí, ale na to, co je nejvýhodnější z hlediska daní, což samo o sobě způsobuje neefektivitu¹⁵. Navíc vysoké a zároveň složité daně motivují víc než cokoli jiného k zatajování příjmů, odrazují od práce a ženou firmy za hranice státu.

Domnívám se, že v situaci, kdy nepřehlednost ustanovení daňových a ostatních souvisejících předpisů, způsobuje, že daňový poplatník nedokáže svou daňovou povinnost stanovit svým laickým rozumem, protože je navíc nucen používat pro výpočet více zákonných předpisů než samotný daňový zákon (různé vyhlášky, prováděcí předpisy, apod.), a musí využívat služeb daňových poradců a právníků, aby měl alespoň nějakou jistotu, že své daně odvádí ve správné výši, může být jedním z důvodů, proč se rozhodne

¹⁵ Příkladem tohoto důsledku komplikované daňové legislativy může být instalace přepážky u osobních aut, která je dle mého názoru pro účel použití vozidla nepraktická – omezuje výhled řidiče, přesto ale je tato úprava osobních automobilů ze strany podnikatelů velmi žádaná, protože plátce DPH může při koupi takto upraveného automobilu za účelem jeho využití při podnikání uplatnit odpočet daně na vstupu.

úmyslně se vyhýbat placení daní i nelegální cestou. Služby poradců nejrůznějšího druhu totiž snižují jeho zisk a prodražují plnění daňové povinnosti v oficiálním sektoru.

Příčinou vzniku stínové ekonomiky však mohou být i nepřímé daně. Např. spotřební daň u paliva způsobila snad nejznámější kauzu daňových úniků v ČR a typický příklad aktivit stínové ekonomiky, za kterou je možné pokládat tzv. kauzu lehkých topných olejů. Jen pro připomenutí, skupina podnikatelů nakupovala lehké topné oleje, na které se nevztahovala spotřební daň. Oleje pak s vysokým ziskem prodali jako motorovou naftu. Podle odhadů odborníků a kriminalistů tímto způsobem stát připravili o více než 60 miliard korun.

V souvislosti s daňovým zatížením však nelze hledat příčinu pouze ve špatné legislativě. Myslím si, že **v každé ekonomice budou vždy existovat daňové úniky v určité míře, protože existuje přirozená snaha daňového poplatníka neplatit daně anebo alespoň svou daňovou povinnost minimalizovat.** Daňové delikty jsou v podstatě „neodolání“ možnostem, které poskytuje daňový systém. Vzhledem ke skutečnosti, že výběr daní je v naprosté většině postaven na povinnosti daňového poplatníka si daň sám vypočítat, přiznat v daňovém přiznání a zaplatit, má poplatník velkou příležitost k tomu, aby svá zdanitelná plnění zatajoval. Tomu nahrává i mechanismus daňové kontroly, kdy musí být všem daňovým poplatníkům jasné, že není v možnostech finančních úřadů zkontrolovat každé daňové přiznání, a existuje tedy reálná možnost nepotrestání viníka [8].

Argumentů pro tvrzení, že daně způsobují růst stínové ekonomiky, bychom našli mnohem více. S tímto názorem se ztotožňuji i já, pouze si nemyslím, že je to výhradně výše daňové sazby, která způsobuje, že lidé zatajují své příjmy. Domnívám se, že to, co odrazuje daňové poplatníky od oficiálního sektoru, je spíše složitost daňového systému a administrativa spojená s platbami daní. Své úvahy o tom, zda jsou skutečně daně příčinou rostoucí stínové ekonomiky, tedy uzavírám s tím, že se domnívám, že **daňové zatížení se stává významným faktorem, který způsobuje růst stínové ekonomiky, až v okamžiku kdy se nachází za bodem *B* na Obr. 7. Pokud se daná tržní ekonomika pohybuje v sazbách nižších, než je bod *B*, mají na růst stínové ekonomiky vliv jiné faktory, jedním z nich může být i složitost daňového systému.**

Příklad aktivity stínové ekonomiky:

V ČR v současné době platí zákon z první republiky, který zakazuje nevěstince. Nicméně, počet podniků, v nichž se legálně provozují sexuální služby, se odhaduje kolem osmi set. I když skutečný charakter poskytovaných služeb těchto podniků je fakticky zjevný, z pohledu zákona tyto podniky neexistují. Majitel provozovny totiž prostitutky většinou přihlásí jako barmanky nebo servírky a odvádí tak alespoň za tyto ženy sociální a zdravotní pojištění i daň, byť ne z desetitisícových příjmů, ale z nízkých platů servírek nebo pokojských.

Ženy poskytující sexuální služby na ulici nebo v bytech však většinou neodvádějí státu ani korunu. Nezdaněné zisky sexuálního průmyslu včetně prostituce se podle odhadů pohybují v miliardách korun.

ZDROJ: Profit 9/2008

2.3.2 Státní regulace ekonomických činností

Státní regulace ekonomických činností patří do stejné kategorie příčin stínové ekonomiky jako daně, neboť zde stát opět omezuje svobodu jednotlivců. Regulací se totiž v širším slova smyslu rozumí různé nástroje, pomocí nichž stát ovlivňuje chování jednotlivců nebo skupin. **Regulaci představují právní předpisy, které stanovují pravidla chování ve státě, uznaná za právně závazná, jejichž zachování je vynutitelné veřejnou mocí.** Regulací jsou v širším smyslu i jakákoliv jiná mocenská opatření nebo zásahy ovlivňující v konečném důsledku chování jednotlivců nebo skupin. V těchto případech lze regulaci chápat jako produkt, tj. soubor nástrojů, pomocí nichž výkonná moc realizuje požadavky na jednotlivce i skupiny, tedy především zákony, vyhlášky a další podzákoné normy vydávané orgány veřejné správy a dalšími orgány, na něž byly delegovány regulační pravomoci [5].

Intenzita státní regulace, která je obvykle měřena počtem zákonů a nařízení, je tedy důležitým faktorem, který omezuje svobodu jednotlivců v oficiálním sektoru. Regulace omezuje svobodu a volnost jednání jednotlivců tím, že ukládá jistá pravidla. Systém kontrol a restrikcí je vytvářen, aby snížil asymetrii v informacích při ekonomických transakcích. Vláda tedy intervenuje a reguluje alokační procesy trhu tím, že přijímá legislativní opatření proti monopolům, že kontroluje obchodní dohody a zavádí legislativní opatření, jejichž cílem je ochrana spotřebitele před podvodným jednáním, ochrana zdraví spotřebitele před poškozením, kontrola designu zboží se zřetelem na bezpečnost atd.

Jenže dodržování všech těchto pravidel způsobuje růst nákladů v oficiálním sektoru (např. různé poplatky za osvědčení a růst administrativy) a zvyšuje atraktivitu stínové ekonomiky, kde nikdo dodržování takovýchto pravidel nevyžaduje a hlavně nekontroluje. V praxi se to pak projevuje například zastíráním skutečně provozovaných

činností, aby se podnikatel vyhnul dodržování nějakého nařízení, které se k jím skutečně provozované činnosti vztahuje. Anebo se daná činnost provozuje úplně bez jakéhokoli povolení.

Různé předpisy upravující ekonomickou činnost v oficiálním sektoru jsou nepřehledné, uvést zde komplexní přehled o všech regulačních předpisech, které můžeme spojovat se vznikem stínové ekonomiky, je prakticky nemožné, proto se omezím pouze na výčet těch, které já pokládám za nejdůležitější. Jejich výčet uvádím v následující tabulce spolu s aktivitami stínové ekonomiky, které lze považovat za důsledek této regulace.

Tab. 3: Nejdůležitější regulační opatření státu v české legislativě a jejich souvislost se stínovou ekonomikou

Oblast regulace	Označení hlavní zákonné normy	Hlavní povinnosti	Důsledek
Regulace na trhu práce	zák. č. 262/2006 Sb., zákoník práce	omezení pracovní doby, podmínky ukončení prac. poměru, minimální mzda, odškodňování pracovních úrazů.	zaměstnávání zaměstnanců na černo
Ochrana práv spotřebitele	zák. č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, zák. č. 40/1964 Sb., občanský zákoník	úprava správného množství a jakosti prodávaných výrobků, zákaz klamání spotřebitele, informační povinnost prodávajícího, odpovědnost za vady, povinnost vydávat doklad atd.	vietnamské tržnice, platby v hotovosti bez dokladu
Regulace podnikání	zák. č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník,	úprava obchodně závazkových vztahů, úprava pravidel hospodářské soutěže	korupce, obcházení zákazu nekalé soutěže
Úprava živnostenského podnikání	zák. č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání	podmínky pro získání živnostenského oprávnění, povinnosti při provozování živností	podnikání bez oprávnění, korupce
Ochrana životního prostředí	Jedná se o velké množství zákonů a nařízení – viz webové stránky Ministerstva pro životní prostředí ČR	evidence a označování nebezpečných odpadů, poplatky za komunální odpad, povinnost zpracovat odborné posouzení vlivů na životní prostředí při určitých projektech	nelegální skládky, stavby na černo

V souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie (EU) se zákonná regulace ekonomických činností rozšířila. Fungování EU totiž není možné bez omezení suverenity členských států a toto omezení částečně doléhá i na občany daných států. Členské státy musí přizpůsobit svou národní legislativu principům legislativy EU. V české legislativě se od vstupu země do EU rozšířila zejména v oblasti ochrany práv spotřebitele, ochrany životního prostředí nebo třeba regulace v oblasti zemědělství a potravinového průmyslu.

Příklad aktivity stínové ekonomiky:

Ze svého okolí znám vesnickou hospodu provozovanou v prostorách a podmínkách, které na první zběžný pohled evidentně nespĺňují předpisy, kladené na podobná zařízení (hygienické normy, požární směrnice atd.). Povinnosti dodržovat tyto normy se majitel vyhýbá tím, že svůj podnik označil jako soukromou hasičskou klubovnu, která se nachází na jeho soukromém pozemku.

I když je všeobecně známo, že vstup do tohoto podniku je volný pro všechny, kontrolní úřady přesto nejsou oprávněny provádět zde kontrolu. U místních obyvatel je toto zařízení velmi oblíbené mj. i kvůli nízkým cenám nápojů.

2.3.3 Cena práce

Cena práce se rovná tomu, co musí zaměstnavatel zaplatit za svého zaměstnance. Nejedná se však pouze o hrubou mzdu, do ceny práce dále musíme připočítat odvody na zdravotní a sociální pojištění, které je zaměstnavatel povinen odvádět za své zaměstnance¹⁶. Výše odvodů na sociální a zdravotní pojištění závisí na sociální politice státu, většinou se však jedná o významnou položku.

V ČR jsou příjmy z pojistného na sociální zabezpečení z hlediska fiskální významnosti dokonce pro veřejné rozpočty nejdůležitějšími příjmy. V České republice můžeme od 1.1. 2008 cenu práce z pohledu zaměstnavatele vyjádřit takto:

hrubá mzda
+ odvod na zdravotní pojištění (9 % z hrubé mzdy)
+ odvod na sociální pojištění (26 % z hrubé mzdy)
<hr/>
= cena práce

Průměrná hrubá měsíční mzda v ČR za rok 2007 činila 21 692 Kč¹⁷. Cenu práce z této mzdy spočítáme následovně:

Hrubá mzda.....	21 692 Kč
Sociální pojištění placené zaměstnavatelem (26 %).....	5 640 Kč
Zdravotní pojištění placené zaměstnavatelem (9 %)	1 953 Kč
Cena práce.....	29 285 Kč

Z toho vyplývá, že cena práce v ČR je 135 % hrubé mzdy zaměstnance. Na základě zák. č. 261/2007 Sb. o stabilizaci veřejných rozpočtů musí zaměstnavatelé

¹⁶ V širším smyslu můžeme do ceny práce zahrnout i nejrůznější benefity, které zaměstnavatelé poskytují svým zaměstnancům, tato položka je však nenároková a záleží na rozhodnutí zaměstnavatele.

¹⁷ ZDROJ: ČSÚ

v ČR navíc platit odvody na sociální a zdravotní pojištění ze všech benefitů, které jsou základem daně z příjmu ze závislé činnosti a jejich odvody se tak ještě zvyšují. Pokud bychom k těmto nákladům ještě připočetli náklady na administrativu spojenou s vedením mzdové agendy a vyplňování různých statistických hlášení o zaměstnancích, nebo náklady na zajištění pracovních pomůcek či lékařských prohlídek a různých školení, cena práce se rázem stane jednou z nejvýznamnějších nákladových položek řady firem.

Zde začne fungovat podobný mechanismus, který jsem popsala u daní – vysoké odvody vytvoří prostor pro růst stínové ekonomiky, firmy se budou snažit hledat způsob, jak mzdové náklady snížit a vyhnout se regulaci ze strany pracovního práva.

Mezi způsoby, jak se vyhnout placení odvodů za zaměstnance a dalším povinnostem podle zákoníku práce, patří v praxi českých firem zejména:

- **najímání osob samostatně výdělečně činných** namísto „drahých“ zaměstnanců. Tento systém je někdy označován jako tzv. švarcsystém. Názory na legálnost švarcsystému nejsou jednotné, protože v české legislativě neexistuje definice tohoto pojmu. Dle mého názoru švarcsystém nepatří do stínové ekonomiky, protože se jedná o legální smluvní vztah mezi dvěma subjekty, který je prováděn v oficiální ekonomice;
- **zaměstnávání zaměstnanců na základě dohody o provedení práce**. Příjmy z dohody o provedení práce nepodléhají povinnosti odvádět sociální a zdravotní pojištění. Použití tohoto instrumentu je však v praxi omezeno limitem odpracovaných hodin maximálně 150 hodin ročně¹⁸. V praxi však nejsou výjimečné případy, kdy zaměstnanec ve skutečnosti odpracuje mnohem víc hodin, než je oficiálně vykázáno (jeho odměna se pak třeba pohybuje v tříciferných částkách za hodinu);
- **vyplácení části mezd tzv. „na ruku“ mimo oficiální mzdový systém**. U tohoto případu se jedná o aktivitu, která patří jednoznačně do stínové ekonomiky. Zaměstnavatel většinou má regulérní zaměstnance, kterým stanoví minimální mzdu, a z této mzdy odvádí povinné odvody. Mzdy jsou pak zaměstnancům dopláceny „na ruku“ z nějakých utajených příjmů anebo z oficiální pokladny na základě různých fiktivních dokladů;
- **zaměstnávání osob „na černo“**. Tento případ je ze všech možných variant nejzávažnější, protože se takto často zaměstnávají cizinci nebo jiné osoby, které jsou v sociální nouzi a proto jsou nuceni přijmout jakékoliv podmínky zaměstnavatele. Takové zaměstnání, resp. podmínky, ve kterých tito lidé

¹⁸ viz § 75 a násl. zák. č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, v platném znění

pracují, často hraničí s porušováním základních lidských práv a svobod (zejména zákaz nucené práce).

Ke všem výše uvedeným způsobům vyhýbání se odvodům na sociální a zdravotní pojištění zaměstnavatel potřebuje součinnost zaměstnance. Odpověď na otázku, proč na takové podmínky lidé přistupují, nám částečně poskytne dopočítání čisté mzdy zaměstnance z příkladu, ve kterém jsem počítala cenu práce:

Hrubá mzda.....	21 692 Kč
Sociální pojištění placené zaměstnancem (8 %)	1 735 Kč
Zdravotní pojištění placené zaměstnancem (4,5%)	976 Kč
Základ daně (superhrubá mzda)	29 300 Kč
Daň (15%) po odečtení slevy na poplatníka (2 070)	2 325 Kč
Čistá mzda	16 656 Kč

Z tohoto výpočtu vidíme, že zaměstnanec odvede ze své hrubé mzdy cca 23 % do státního rozpočtu, v případě, že bude pracovat na černo, dostane celou hrubou mzdu. Výše odvodů může tedy způsobovat zájem o stínovou ekonomiku i na straně zaměstnanců. Na straně zaměstnanců je však zaměstnání „na černo“ značně nevýhodné, protože tím přicházejí o výhody, které mají v regulérním zaměstnání (např. placená dovolená), ochranu, kterou jim poskytuje stát pracovní právní legislativou (např. úprava pracovní doby) a v neposlední řadě i o dávky ze systému sociálního zabezpečení v případě, že se stanou práceneschopnými. Z těchto důvodů se domnívám, že práce na černo je ze strany většiny běžných zaměstnanců, kteří nemají nějaké existenční problémy, vyhledávána pouze jako občasný přivýdělek vedle jejich regulérního zaměstnání (tzv. melouch).

2.3.4 Nízká kvalita a kvantita veřejných statků

Role státu v tržní ekonomice nespočívá pouze ve vytváření regulace, která má zajistit efektivnost, stabilitu a spravedlnost ve společnosti. Stát v tržní ekonomice rovněž zajišťuje poskytování tzv. veřejných statků, které není trh schopen zajistit ve společensky optimálním objemu, a v celé řadě případů trh ani nedokáže zajistit realizaci těchto statků tržním způsobem.

Kvalita a množství poskytovaných veřejných statků jsou jedním z hledisek, podle kterého veřejnost hodnotí efektivnost fungování veřejného sektoru. **V případě, že úroveň poskytovaných veřejných statků je nedostatečná nebo nekvalitní, může to vést řadu daňových poplatníků k přesvědčení, že jejich daně jsou vynakládány neefektivně a budou se snažit daňové povinnosti vyhnout a respekt k zákonným ustanovením bude klesat a naopak podíl stínové ekonomiky bude stoupat.** Z tohoto

důvodu se v odborných studiích můžeme setkat s názorem, že růst stínové ekonomiky je výrazem nespokojenosti veřejnosti s fungováním veřejné správy.

Odborné studie dále ukazují, že podíl stínové ekonomiky je menší v těch zemích, které mají jasnou a transparentní legislativu a stát se snaží na místo tvoření další legislativy o zvýšení efektivnosti ve veřejném sektoru a současné zlepšení kvality poskytovaných veřejných statků. Bohužel se ale často stává, že vláda v případě, že v důsledku růstu stínové ekonomiky klesají daňové výnosy, přistupuje k vytváření dalších nařízení a vyhlášek a zvyšování daňových sazeb. Tím dochází k dalšímu poklesu důvěry ve stát, což způsobuje pokles oficiální ekonomické aktivity a další růst stínové ekonomiky, a daný stát se dostává do těžko řešitelného kruhu.

Přitom z výsledků různých průzkumů veřejných mínění můžeme zjistit, že požadavky občanů v zemích se stabilizovanou tržní ekonomikou na kvalitu a množství poskytovaných veřejných statků, nejsou příliš vysoké nebo nereálné. Shrňme-li to, podnikatelé od státu očekávají, že vytvoří stabilní prostředí, ve kterém je možno dovolat se jednoduchým a rychlým způsobem práva, především ochrany vlastního majetku. Dále čekají, že stát zajistí funkčnost infrastruktury, kterou ke svému podnikání potřebují - především dopravní a spojové. Očekávají také, že stát školskou soustavou přispěje k existenci dobré pracovní síly. Tato množina veřejných statků není příliš odlišná od očekávání občanů jako jednotlivců. Ti k ní ovšem připočítají ještě nároky v oblasti sociálních a zdravotních služeb. Navíc ještě připočtíme různé regulace, které rovněž mají jako svůj cíl definovanu sociální soudržnost a dále další cíle jako je ochrana životního prostředí, ochrana spotřebitele atd.

Jak jsem uvedla výše, pokud stát není schopen tyto základní požadavky naplnit, poroste nespokojenost veřejnosti s veřejnou a státní správou a lze předpokládat, že poroste i podíl stínové ekonomiky v daném státě. Domnívám se, že není třeba se podrobněji rozepisovat o problémech, které vznikají při poskytování veřejných statků, a které v konečném důsledku vedou k přesvědčení občanů, že kvalita a množství veřejných statků je v jejich zemi nízká. Uvedu zde proto pouze stručný výčet faktorů, které pokládám za nejvýznamnější z hlediska jejich vlivu na vznik stínové ekonomiky, resp. rozhodnutí ekonomických subjektů provádět některé činnosti ve skrytém sektoru:

- nízká vymahatelnost práva a dlouhé čekací lhůty na soudní rozhodnutí,
- složitá a nepřehledná legislativa, časté novelizace klíčových zákonů,
- míra kriminality v daném státě a úspěšnost bezpečnostních složek při objasňování trestných činů,
- náročné a byrokratické postupy při komunikaci s úřady, dlouhé lhůty při vyřizování žádostí, neochota úředníků,

- chování veřejných činitelů (komunikace s veřejností a médii, etika jednání, respektování zákonů a vyhlášek atd.)

Zejména s posledními dvěma body souvisí další negativní jev, který bohužel často provází veřejný sektor, snižuje důvěru v právní stát a působí na zhoršení kvality poskytovaných veřejných statků, a tím je korupce. Je však třeba přiznat, že vinu na korupci nesou, jak osoby ze soukromého sektoru, tak představitelé státní moci. Korupci řadíme do aktivit stínové ekonomiky, v odborné literatuře (např. [15]) se můžeme setkat s názorem, že **korupce je jedním z nástrojů, který zabezpečuje fungování stínové ekonomiky**. Podle Volejníkové [15] je úloha korupce ve stínové ekonomice dvojí. Díky korupci jsou jednak vytvářeny struktury, které produkují zisk. Aby tento zisk mohl být použit, musí být legalizován. A právě v legalizaci výnosů ze stínové ekonomiky má korupce svou další významnou úlohu.

Korupce není podobně jako stínová ekonomika vnímána jednotně a dosud neexistuje jediná všeobecně přijímaná definice korupce, která by byla akceptovaná v řadách širší odborné i laické veřejnosti. Jak poznamenává Volejníková [15], při definici korupce zpravidla hovoříme o korupci v užším slova smyslu, tedy o úplatkářství, nebo o korupci v širším slova smyslu, kdy do korupce zahrnujeme i případy klientelismu¹⁹, nepotismu²⁰ a prodeje pozic²¹, vydírání ze strany úředníků nebo politiků, zpronevěru veřejných prostředků či zneužívání postavení a moci k vlastnímu prospěchu. V ČR je asi největším problémem korupce při zadávání veřejných zakázek.

Pravidelně se sledováním rozsahu korupce a jejím mezinárodním porovnáním zabývá mezinárodní nezisková organizace Transparency International, která charakterizuje rozsah korupce tzv. indexem vnímání korupce (Corruption Perception Index; CPI). Zveřejněný přehled zemí EU podle indexu vnímání korupce pro rok 2007 a vývoj indexu CPI v ČR od roku 1997 uvádím v Příloze č. 3 a v Příloze č. 4 k této práci.

O korupci se zde zmiňuji také z toho důvodu, že na příkladu korupce můžeme vidět, že příčiny stínové ekonomiky nevznikají pouze v oficiálním sektoru. **Může se stát, že v pozadí jevů, které považujeme za zjevné hlavní důvody vzniku stínové ekonomiky, může fakticky stát některá z aktivit skrytého sektoru** (např. korupce).

¹⁹ Klientelismus označuje upřednostňování přátel a spřízněných skupin. Je založen na vztahu mezi závislými klienty a jejich patronem. Rozdělování statků neprobíhá na základě neosobních pravidel trhu, ale je nahrazen pravidly známostí, protekcí a lidí zapojených do určité klientské sítě [15].

²⁰ Nepotismus je způsob uplatňování, upevňování a rozšiřování vlivu významného jedince na společenské struktury prostřednictvím prosazování vlastních příbuzných a oblíbenců do lukrativních a společensky vlivných pozic a rolí [15].

²¹ Prodej pozic znamená skutečnost, že dochází k upevňování a rozšiřování vlivu významného jedince na společenské struktury prostřednictvím placeného protěžování. Tento jedinec je v pozici, která mu umožňuje rozhodovat o personálních otázkách. Pracovní místa pak obsazuje na základě úplatků, které získává od jednotlivých zájemců o tyto pozice [15].

Tento fakt jen ukazuje provázanost oficiálního a skrytého sektoru, který je typický pro tržní ekonomiku.

V souvislosti se zmínkou o korupci jako jevu, který snižuje důvěru veřejnosti v právní stát, je třeba upozornit také na jev, který s korupcí souvisí, ale sám o sobě korupcí není a není obecně považován ani za aktivitu stínové ekonomiky. Mám tím na mysli **lobbying**, který v případě, že není upraven žádnými závaznými pravidly, stojí v podstatě mimo oficiální sektor a může vytvářet vhodné prostředí a příležitost pro aktivity stínové ekonomiky jako např. výše zmiňovanou korupci. Lobbying znamená prosazování zájmů určité skupiny v rámci politického procesu, tedy při schvalování legislativy nebo exekutivních rozhodnutí. Ačkoliv se ve většině demokratických zemí jedná o činnost čistě legální, existuje při lobování riziko, že lobbyisté budou používat jako nástroj pro dosažení svých záměrů korupci [15].

Navíc se domnívám, že **není-li pojem lobbying přesně definován v právním řádu daného státu, vyvolává to u části veřejnosti dojem, že se jedná o něco nezákonného, a jednání politiků s lobbyisty je považováno za další důkaz netransparentnosti státní a veřejné správy. V konečném důsledku to snižuje (dle mého názoru zbytečně) spokojenost veřejnosti s kvalitou veřejných statků a služeb.**

Toto riziko si řada zemí uvědomuje a zejména v anglosaských zemích, které jsou považovány za kolébkou moderního lobbyingu, podléhá lobbying přísným pravidlům. Např. v Kanadě platí zákon o registraci lobbyistů a jejich aktivit. Ať už je vyvíjejí v parlamentu, ve vládě nebo na úřadech. Lobbyista musí, kromě svého jména a adresy, uvést jméno a adresu klienta a legislativní záměr. Podobná situace je v USA, kde ale registrační povinnosti podléhají pouze placení lobbyisté a skupiny, jejichž cílem je ovlivňovat Kongres. Podrobnější informace jsou požadovány, když příjmy spojené s aktivitami lobbyistů přesáhnou 22,5 tisíce dolarů za půl roku. Ve Velké Británii legislativa neomezuje přímo lobbyisty, nýbrž ty, které mají ovlivnit, tj. především členy parlamentu. Poslanci nesmějí za odměnu ani jinou protihodnotu iniciovat žádné záležitosti jménem třetí osoby. Ani zastupovat její zájmy. Musí také registrovat své finanční zájmy a ohlásit jakékoliv jiné příjmy. O zpřísnění pravidel lobbyingu se v současné době jedná také na půdě Evropského parlamentu, kde je nyní lobování upraveno jednacím řádem této instituce. Existuje evidence lobbyistů, obsahující stanovené údaje o nich a jejich klientech (počet lobbyistů v Evropském parlamentu se odhaduje na patnáct tisíc). Součástí evidence je kodex chování, který musí lobbyisté povinně podepsat. Nově by mělo jít o povinnou a nikoli dobrovolnou registraci a o zveřejňování příjmů. Počet lobbyistů v obou komorách českého Parlamentu se odhaduje kolem sto, přesto ale v ČR v současné době neexistují žádná pravidla, která by lobbying upravovala, a lobbyisté nejsou registrováni. Většinou se lobbying „skrývá“ pod heslem poradenství či public relations [7].

Pojďme se nyní podívat blíže na **souvislost výše zmiňovaných jevů (kvalita veřejných statků a služeb, korupce a lobbying) se vznikem stínové ekonomiky.**

Představme si situaci, že v dané zemi mají na zákonodárský proces velký vliv různé lobbistické skupiny. Činnost těchto seskupení není upravena v žádném předpise, a je tedy velmi pravděpodobné, že mohou používat k ovlivnění politiků nelegální praktiky jako např. úplatky. Nemají-li politici v dané zemi dostatečný morální kredit, budou se z pohledu ekonomické teorie v podstatě chovat zcela racionálně, když se budou snažit maximalizovat svůj užitek, a nechají se tedy ovlivnit vidinou vlastního zisku. V důsledku toho budou k existujícím zákonům připojovány různé dovětky a výjimky, které učiní legislativu daného státu nesrozumitelnou bez jednoznačného výkladu. Vzhledem k tomu, že kontrola zákonodárců nad realizací konkrétního ustanovení zákona v praxi je omezená, nebude tato složitost legislativy vykompenzována například zákonnou povinností orgánů veřejné správy poskytovat závazné posouzení sporných ustanovení. Ekonomické subjekty soukromého sektoru pak budou často postupovat po poradě s právníky a daňovými poradci určitým způsobem v dobré víře. V dané situaci se ale přesto může stát, že kontrola z finančního úřadu, z úřadu práce, ze zdravotní pojišťovny nebo správy sociálního zabezpečení bude mít jiný výklad a uplatní sankce. Ve sporných případech pak jediným subjektem, který může podat obecně závazný výklad zákona, je soud. Na jeho rozhodnutí však může daňový poplatník čekat i léta, protože složitá legislativa zároveň velmi zatěžuje i soudy, které jsou v důsledku toho kapacitně přetížené. Nemá-li odvolání v případě nějaké sankce od kontrolního úřadu odkladný účinek, může podnikatel kvůli spornému rozhodnutí nějakého úřadu záhy zkrachovat. Je evidentní, že taková zkušenost s velkou pravděpodobností povede daného podnikatele k rozhodnutí „dobrovolně“ se vzdát veřejné „ochrany“ jeho práv, kterou si za své daně kupuje v oficiálním sektoru, a začít provozovat ekonomickou činnost ve stínové ekonomice, protože tam si může vytvářet svá vlastní pravidla.

Uvedená situace částečně vychází z reality dnešní ČR, jejíž složitá legislativa a velké množství novel klíčových zákonů, značně snižuje důvěru v právní stát a efektivitu zákonodárského procesu a dle mého názoru zbytečně vytváří prostor pro stínovou ekonomiku. Na dokreslení této situace uvádím v Příloze č. 5 některé údaje o počtu předkládaných a schvalovaných návrhů zákonů v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky v uplynulých letech a dále v Příloze č. 6 počty závazných norem v České republice. Z těchto údajů je patrné, že nejčastěji novelizovaným zákonem je zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon). Častá novelizace tohoto zákona je přisuzovaná právě lobbyingu různých asociací a hospodářských komor [7].

Příklad aktivity stínové ekonomiky:

Podle organizace BSA (Business Software Alliance), která se snaží o potírání počítačového pirátství, se v Česku v současnosti nelegálně užívá 39 procent softwaru (průměr Evropské unie je 35 procent). Tuzemským softwarovým firmám krádeže softwaru ročně způsobují škody přesahující 2,5 miliardy korun. Nejvíce se nelegálně šíří operační systém Windows a populární kancelářské softwarové balíky, grafické programy, antiviry a počítačové hry. Mezi nejpoškozovanější výrobce softwaru patří firmy Microsoft, Adobe, Autodesk, Corel a Symantec.

Softwarové firmy si dlouhodobě stěžují na nedostatečnou ochranu jejich autorských práv ze strany státních orgánů.

ZDROJ: <http://w3.bsa.org/czechrepublic>

2.3.5 Konkurenční boj a touha po zisku a rychlé akumulaci kapitálu

Jako poslední z možných příčin stínové ekonomiky v tržní ekonomice uvádím, faktor, který v podstatě nemá nic společného s hospodářskou politikou státu. Je to jev, který vyplývá ze samotné podstaty tržní ekonomiky, a tím je konkurenční boj a snaha maximalizovat zisk. Na tuto příčinu se velmi často zapomíná, já ji však vidím na prvopočátku všeho. **Dle mého názoru je konkurenční boj tím důvodem, proč se například podnikatelé vyhýbají placení daní. V tržní ekonomice totiž není měřítkem úspěchu výše přiznaného daňového základu nebo čistý trestní rejstřík, ale je to zisk a vytvořený kapitál.**

V dnešním světě existuje velmi silná konkurence mezi firmami, která tlačí ceny dolů. Jedinou cestou, jak vytvořit zisk, mnohdy zůstává snižování nákladů. Někdy i za cenu porušení zákonů. Typickým příkladem je, jak jsem uvedla výše, snižování mzdových nákladů pomocí černého trhu práce.

Do stejné kategorie částečně spadá dle mého názoru také touha po rychlé akumulaci kapitálu. V této souvislosti stojí za zmínku známé rčení Američanů o tom, že žádný první vydělaný milión není „čistý“. Ve studiích některých ekonomů lze nalézt názor, podporující tuto myšlenku, neboť tyto ekonomové uvádějí, že základní příčinou existence stínové ekonomiky je „touha po rychlém zbohatnutí, po rychlé akumulaci kapitálu“. Např. Jezzy Kleer [6], uvádí, že žádný sociálně ekonomický systém nevznikl bez pomoci skrytého sektoru, třebaže historici a ekonomové pojmenovali tento jev prozaičtěji a nazvali jej prvotní akumulací kapitálu. Není přitom důležité, zda měl podobu zabránění půdy Indiánům, koloniálního drancování nebo všeobecné kolektivizace. Někdy k tomu docházelo v majestátu práva pro ten účel přijatého, ale vždy šlo o akt, který byl proveden vůči někomu, proti vlastnictví jiného a vždy s použitím přímého či nepřímého násilí.

Domnívám se, že jako nejznámější příklad podnikání, které začalo ve skrytém sektoru, můžeme nadneseně vidět Billa Gatese a jeho Microsoft. Pohádkový příklad úspěšného podnikatele, pana Gatese, totiž v podstatě začal v garáži při neoficiálních testech a vývoji nově vynalezeného operačního systému. Počátek této „garážové“ ekonomické činnosti určitě nebyl registrován oficiálními orgány přesně podle litery zákona.²²

2.3.6 Dovětek – problémy podnikatelského prostředí v ČR

V supkapitole 2.3.4 jsem uváděla jako jednu z možných příčin stínové ekonomice v tržním hospodářství nízkou kvalitu a kvantitu veřejných statků. S tím souvisí i kvalita podnikatelského prostředí, jehož legislativní rámec by měl zajišťovat stát.

Pojďme se tedy nyní podívat na problémy českého podnikatelského prostředí z pohledu českých podnikatelů. Problémy podnikatelského prostředí, které jsou uvedené v Tab. 4 totiž mohou dle mého názoru být (jak bylo ostatně uvedeno v předchozím textu) impulsem pro odchod podnikatelů do skrytého sektoru.

Tab. 4 : Hlavní problémy českého podnikatelského prostředí [12]

		Naléhavost
1.	Časté změny daňových předpisů, metodických stanovisek, formulářů	1,25
2.	Délka soudního řízení	1,25
3.	Rozsah a složitost daňových předpisů	1,36
4.	Složitá a nestabilní právní úprava podnikání	1,37
5.	Neefektivní potírání korupce a netransparentního lobbingu v politice	1,38
6.	Příliš štedrý a málo kontrolovaný sociální systém, který nemotivuje k přijetí odpovědnosti za vlastní obživu	1,39
7.	Vysoké bankovní poplatky	1,42
8.	Nepředvídatelnost soudních rozhodnutí	1,43
9.	Nekvalitní výkon a osobní neodpovědnost úředníků státní a veřejné správy	1,45
10.	Bující korupce a s ní související hospodářská kriminalita	1,50

²² viz životopis Billa Gatese, dostupný např. na oficiálních stránkách společnosti Microsoft <<http://www.microsoft.com/cze/billgates/zivotopis.msp>>

Pozn.: Respondenti průzkumu vyznačovali naléhavost problémů podnikatelského prostředí uvedených v anketě. Znamka jedna označovala naprosto zásadní problém vyžadující okamžité řešení, známka 2 velmi důležitý problém, jeho řešení nelze dlouho odkládat.

K výše uvedené tabulce dodávám, že údaje v této tabulce pocházejí z anketního průzkumu Centra ekonomických studií VŠEM, provedené ve spolupráci s Hospodářskou komorou ČR, Konfederací zaměstnavatelských a podnikatelských svazů ČR a sdružením Střední podnikatelský stav, jehož se zúčastnilo 201 podnikatelů v říjnu – listopadu 2006.

2.4 Závěrem

V této nejrozsáhlejší kapitole celé práce jsem se pokusila uvést a vysvětlit hlavní příčiny stínové ekonomiky v obou společenských systémech. Faktory, které zde uvádím, nejsou úplným výčtem. Jistě lze nalézt daleko víc faktorů. Já však uvedené příčiny pokládám za hlavní.

Nelze přesně určit, že na růst stínové ekonomiky v konkrétní zemi působí přesně jeden z výše uvedených faktorů. Většinou se jedná o kombinaci několika faktorů. Určení příčin růstu stínové ekonomiky je stejně jako určení její velikosti velmi složité. **Pro tvůrce hospodářské politiky je však důležité si v první řadě existenci stínové ekonomiky připustit.**

3. DOPADY EXISTENCE STÍNOVÉ EKONOMIKY

Hlavní otázka, kterou si musí každá společnost ve vztahu ke stínové ekonomice položit, zní: Jaký by měl být oficiální přístup ke stínové ekonomice? Je vhodné proti ní aktivně bojovat, nebo by bylo lepší povzbudit její růst či si jí alespoň příliš nevšímát?

Pojďme se proto nyní podívat, co způsobuje existence stínové ekonomiky v obou analyzovaných hospodářsko-společenských uspořádáních oficiálního sektoru.

3.1 Dopady existence stínové ekonomiky v socialismu

Téma stínová ekonomika bylo v socialistických zemích většinou tabuizováno. Oficiální orgány nepřipouštěly existenci stínové ekonomiky jako specifického ekonomického systému. Jeho vnější projevy nejsou chápány jako zákonitý důsledek příčin hluboko zakořeněných ve společenském systému, ale jako svým způsobem nahodilé negativní jevy kriminálního charakteru, se kterými je nutno se vypořádat zvýšenou represí. Je proto složité nalézt nějaké oficiální údaje o dopadech stínové ekonomiky do národního hospodářství. Přesto, jak jsem uvedla v kap. 2.2, existuje svědectví o tom, že stínová ekonomika existuje i v socialismu, a její příčiny zdaleka nelze spatřovat pouze v patologické kriminální povaze několika jednotlivců.

Vzhledem k tomu, co jsem o projevech stínové ekonomiky v socialismu zjistila a uvedla v kap. 2.2, lze konstatovat, že v socialismu se do značné míry vytrácí duální charakter národní ekonomiky, jak jsem jej naznačila na Obr. 1. **Stínová ekonomika v socialismu přestává být mechanismem fungujícím mimo oficiální sektor, ale stává se z ní jeden z jeho výstupů.** Dalším charakteristickým rysem tohoto systému je, že stínové a oficiální činnosti se často doplňují a nikdy spolu vlastně nesoutěží při prodeji své produkce.

Dle mých poznatků je hlavní motivací řadových občanů pro vstup do stínové ekonomiky hledání možnosti, jak si zajistit nedostatkové zboží a služby základní potřeby. **Z makroekonomického hlediska je možno říci, že stínová ekonomika v socialismu působí jako prostředek – svým způsobem korekční mechanismus – přizpůsobení se nedostatkům systému řízení.** Je náhradou nejen za neexistující tržní mechanismus, ale významně doplňuje či nahrazuje celou řadu jiných přizpůsobovacích mechanismů, které má ekonomika k dispozici.

Mezi oficiálním a skrytým sektorem však existují podstatné rozdíly, pro názornost uvádím vztah oficiální a stínové ekonomiky v centrálně plánovaném hospodářství v následující tabulce.

Tab. 5: Vztah oficiální a stínové ekonomiky v socialismu

	Oficiální ekonomika	Stínová ekonomika
Subjekty	Podniky, jednotlivci, stát	Jednotlivci
Charakter trhu	Trh jako takový neexistuje, rozsah i podoba vzájemných vztahů jsou určeny centrálním plánem	Z důvodu bezpečnosti velmi segmentovaný trh tvořený sítěmi vztahů
Charakter vztahu	Formalizovaný	Založený na důvěře, známosti
Utváření ceny	Plánem (základním východiskem pracovní teorie hodnoty)	Tržním způsobem
Zúčtování	Ve fyzických jednotkách stanovených plánem či v penězích	V penězích, barterem či protislužbou (ty – mně, já – tobě)
Řešení sporů	Obrácením se na nadřazenou instituci	Vzájemným jednáním

Dopady existence stínové ekonomiky v socialismu do oficiálního sektoru můžeme tedy stručně shrnout takto:

- stínová ekonomika koriguje nedostatky centrálního plánu, zejména tím, že umožňuje spotřebitelům získat některé zboží či službu, které jsou v oficiálním sektoru nedostatkové,
- stínová ekonomika zkresluje oficiální údaje a tím prohlubuje rozdíly mezi údaji v centrálním plánu a reálným výkonem ekonomiky, čímž znemožňuje efektivní plánování,
- dochází k modifikaci individuálních preferencí, neboť spotřebitelé se spokojí s nižší kvalitou zboží a služeb za vyšší cenu,
- snižuje se morálka občanů, kteří vzhledem k postavení stínové ekonomiky uvnitř oficiálního systému, nevnímají některé nelegální činnosti jako nemorální,
- stínová ekonomika tím, že provádí realokaci zboží a služeb, způsobuje faktické prohloubení rozdílu v životní úrovni obyvatelstva.

3.2 Dopady stínové ekonomiky v tržní ekonomice

V tržní ekonomice většinou rozlišujeme mikroekonomickou a makroekonomickou úroveň. Na Obr. 3 jsem znázornila vztah mezi těmito úrovněmi a to v souvislosti s analýzou příčin stínové ekonomiky. Také dopady stínové ekonomiky v tržním hospodářství lze rozlišovat podle toho, zda ovlivňují individuální preference jednotlivců (mikro úroveň) nebo hospodářskou politiku státu jako celku (makro úroveň).

Z pohledu mikroekonomie se v prostředí tržní ekonomiky stává stínová ekonomika význačným konkurentem oficiální ekonomiky. Podnikatelé zapojení do stínové ekonomiky výhodou nižších nákladů a osvobozením od institucionálních zábran dosahují vyšší manévrovací schopnosti a velmi zostřují cenovou konkurenci.

Z toho na první pohled profitují koneční spotřebitelé, kteří získávají dané zboží za nižší cenu. Jenže ve většině případů pak kupují nekvalitní až zdraví škodlivé zboží. Rovněž atraktivní může být pro některé pracovníky nabídka práce na černo (viz analýza v subkap. 2.1), tj. práce za odměnu, která nebude snižována o daně a zákonné odvody. To, že tento „mzdový systém“ poškozují je samotné, tito pracovníci často zjistí až v momentě, kdy v době nemoci zůstanou zcela bez prostředků, nebo ještě hůře až v momentě, kdy jim přijde výměr starobního důchodu, ve kterém není započtena doba, kdy pracovali na černo.

Na makroekonomické úrovni je tržní ekonomika velmi citlivá na zásahy státu do tržního mechanismu. V případě, že státní orgány (a tím nemyslím pouze vládu ale třeba i centrální banku) nemají přesné informace o výkonu ekonomiky, mohou přijmout špatné opatření, které zcela v rozporu s očekáváním může mít opačné dopady, než bylo zamýšleno.

Rozpor vzniká např. ve výši spotřeby a poptávky po penězích v oficiálním sektoru. Vlivem stínové ekonomiky ekonomické subjekty totiž utrácejí v oficiálním sektoru nejen peníze získané v oficiálním sektoru, ale i peníze, které byly získány ve stínové ekonomice (např. prací na černo). Oficiální bankovní systém pak zaznamenává pouze část poptávky po penězích, která neodpovídá výši spotřeby. V důsledku toho má vláda pouze část informací, na základě kterých rozhoduje o opatřeních fiskální a v tomto případě zejména monetární politiky.

Nepřesné informace o národních účtech mohou rovněž vést k neefektivní aplikaci sociálních programů. Pokud v dané ekonomice existuje velký podíl stínové ekonomiky, je oficiální údaj o nezaměstnanosti nadhodnocen a dávky státní sociální podpory mohou být nesprávně namířeny k osobám, které ve skutečnosti mají určité příjmy (z aktivit ve stínové ekonomice), zatímco osoby, které jsou skutečně ve špatné sociální situaci, dostanou pouze nedostatečnou pomoc od státu.

A v neposlední řadě, informace o oficiálním výkonu ekonomiky, měřeném pomocí HDP, jsou kromě hospodářské politiky daného státu používány např. pro stanovení volebních hlasů a přístupu k úvěrům u Světové banky nebo pro stanovení příspěvku členského státu do rozpočtu Evropské unie.

Vzhledem k tomu, co jsem o stínové ekonomice v tržním hospodářství uvedla v předchozích kapitolách, je patrné, že **stínová ekonomika poškozují nejen stát, který má nepřesné informace o skutečném výkonu ekonomiky a nižší příjmy**

do veřejných rozpočtů, ale zejména všechny občany daného státu. A to jednak tím, že subjekt, který se pohybuje výhradně ve stínové ekonomice, se dobrovolně vzdává všech veřejných statků, které mu poskytuje stát v oficiální ekonomice pomocí nezbytné regulace negativních jevů, které vznikají na zcela svobodném trhu. Dalším důsledkem stínové ekonomiky je to, že deficit veřejných rozpočtů způsobený aktivitami stínové ekonomiky, musí být nějak zaplacen. Proto může paradoxně docházet k dalšímu zvyšování daní v oficiálním sektoru nebo se v důsledku nedostatku financí zdrží veřejné projekty jako např. stavby dálnic, na což opět doplácí všichni občané.

Pokud si uvědomíme tyto důsledky, tak to, co na první pohled vypadá velmi atraktivní, má pro nás v konečném důsledku jen samá negativa. O stínové ekonomice v tržní ekonomice se nedá říct, že podobně jako u socialismu koriguje nedostatky oficiálního sektoru, protože individuální preference jednotlivců mají v tržní ekonomice klíčový význam a tudíž jednotlivci mohou zasahovat do spořádání oficiálního sektoru zcela legálně a velmi účinně. **Dle mého názoru je velký podíl stínové ekonomiky v dané tržní ekonomice pouze jedním (možná jedním z nejvíce vypovídajících) ukazatelů, že v oficiálním sektoru není něco v pořádku.**

3.3 Shrnutí dopadů stínové ekonomiky

V předchozích kapitolách jsem uvedla konkrétní dopady existence stínové ekonomiky do oficiálního sektoru ve dvou různých systémech společenského uspořádání. Pojdme se nyní podívat obecně na shrnutí kladů a záporů stínové ekonomiky, tak, jak je lze nalézt v odborné literatuře.

3.3.1 Klady stínové ekonomiky

Hypotetický produktivní charakter stínové ekonomiky, její hospodářské funkce v národním hospodářství jako celku i v jednotlivých oblastech, je věčným tématem mnoha studií. Obhájci stínové ekonomiky zdůrazňují, že se jedná o mohutný zdroj růstu národního produktu, a tím o důležitý činitel růstu elasticity hospodářského systému.

Mezi další teze o pozitivním dopadu stínové ekonomiky na oficiální ekonomiku patří tyto [1]:

- v období ekonomické transformace udržuje funkci ekonomiky, protože se náklady na výrobu v oficiální ekonomice značně zvýšily,
- stínová ekonomika má příznivý vliv na hospodářské oživení, růst HDP, dosažení maximálního zisku v poměru k investovanému kapitálu, zmenšení rizika hospodářské činnosti,
- stínová ekonomika zmírňuje rovněž důsledky hospodářské krize tím, že zvětšuje příjmy obyvatelstva a že vytváří nová pracovní místa atd.

Tyto teorie jsou však většinou postaveny na mylném předpokladu, že podnikatelé budou využívat prostředky vzešlé ze stínových aktivit pro reinvestice do rozvoje firmy. Bohužel existují poznatky, že např. ve východní Evropě směřují „stínové investice“ především do spotřeby, a to přes poměrně vysoký podíl stínové ekonomiky v těchto zemích. Navíc v dnešním globálním hospodářství není problém vytunelované peníze přesunout na Kypr, Bahamy či do jiného daňového ráje. Otázkou také zůstává, do jaké míry zvyšuje stínová ekonomika kupní sílu obyvatelstva v makroekonomickém slova smyslu a do jaké míry jde o důsledek stínových přerozdělovacích mechanismů posilujících kupní sílu jen některých skupin.

Diskuse probíhají též o významu stínové ekonomiky pro rozvoj trhu práce. Někteří ekonomové soudí, že stínová ekonomika dává možnost zaměstnávání mnoha lidem, kteří by jinak nemohli nalézt pracovní místo. Řada autorů je naopak velmi skeptická k pozitivům stínové ekonomiky ve vztahu k trhu práce. Tito autoři poukazují na nevýhody, tj. nízké mzdy, neplacení daní a pojištění, nelegální přistěhovalectví, absenci sociálního zabezpečení pracujících, nekalou konkurenci ve vztahu k zaměstnancům oficiálních firem, minimální opatření k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci atd.

3.3.2 Zápory stínové ekonomiky

Přes skutečná, či hypotetická pozitiva uvedená v předchozí subkapitole vzbuzuje vznik a růst stínové ekonomiky vážné obavy. Jak uvádí Fassmann [1], tyto obavy vcelku převažují a to z následujících důvodů:

- stínová ekonomika podkopává účinné státní řízení ekonomiky. Dochází k erozi integrity daňového systému a základny devizového hospodářství, kterou jsou potřebné k účinnému řízení ekonomiky státu, protože nastává odliv prostředků z oficiální do neoficiální ekonomiky. V těchto podmínkách je obtížné dosáhnout a trvale udržet makroekonomickou stabilitu,
- činnosti stínové ekonomiky se neváží pouze na porušování daňových předpisů, ale také na porušování dalších pravidel jako jsou pracovněprávní předpisy, pravidla pracovního trhu a bezpečnosti práce, ochrany životního prostředí atd. a v podstatě silně přispívá k narušení koexistence lidské společnosti a přírody,
- ať je stínová ekonomika jakkoli velká, může být jen ekonomikou přechodnou, kde obchodování, služby, ukrajování ze státních aktiv (anebo státních toků peněz) a zaměření na bezprostřední zisk převažuje nad dlouhodobými hledisky. Neexistují v ní velké sofistikované investice, které jsou rozhodující pro vyhlídky dlouhodobého hospodářského růstu v zemi,

- velké rozšíření stínové ekonomiky je spojeno s významnou ztrátou výkonnosti, plýtváním zdroji a poklesem národohospodářské produktivity. Způsobují to například již uváděné neproduktivní platby a promarněný čas při obcházení předpisů, nevyužívání úspor z množství (kterým se snižuje pravděpodobnost odhalení), ztížený přístup na finanční trhy, dekapitalizace aktiv, podplácení apod.,
- vznikají ekonomické problémy, jejichž příčinou je zavádějící statistika. Nedostatek věrohodných informací o mikroekonomických přizpůsobovacích procesech, který je způsoben fungováním stínové ekonomiky, zužuje prostor pro úspěšné provádění kvalifikované hospodářské politiky. Navíc se tím zkresluje pořadí naléhavosti hospodářsko-politických cílů, což ve středním a delším časovém období může devalvovat některé slibně se rozvíjející transformační procesy,
- vyšší zatížení „dostižené“ oficiální přidané hodnoty daněmi a poplatky. Z toho vyplývající změna chování a následná změna relativních cen, a změna alokace zdrojů a odměňování výrobních faktorů,
- silně rozšířená stínová ekonomika může celkově narušovat stabilitu, efektivnost a hlavně důvěryhodnost institucí, právního systému i systému celé společnosti. Nebezpeční plíživé korupce, všeobecného okrádání či nedodržování dohod spočívá v tom, že se do formálního i neformálního pletiva společenských vztahů zakládání určité nevratné změny, které poté, co se pod vlivem nátlakových skupin institucionalizují, mohou narušovat základní pilíře i relativně stabilizované společnosti.

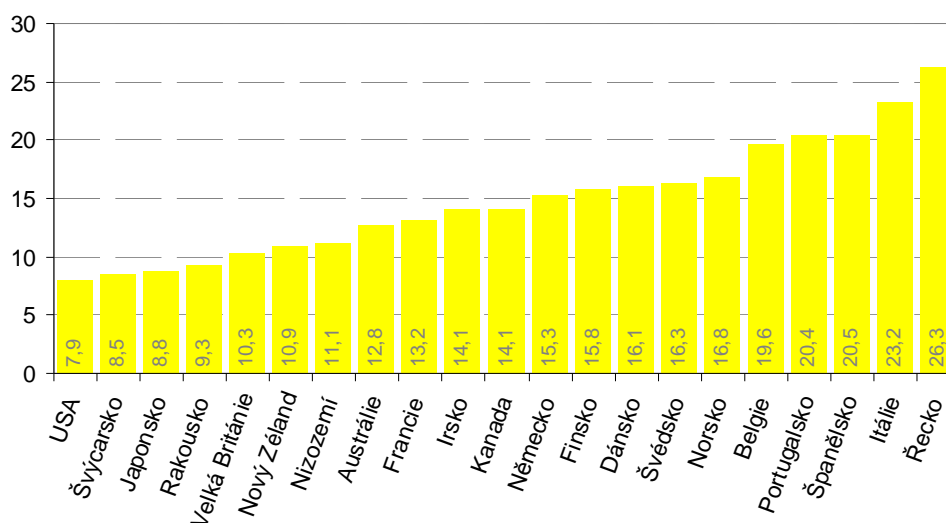
3.3.3 Velikost stínové ekonomiky ve světě

Pro ilustraci závažnosti dopadů stínové ekonomiky je třeba si uvědomit velikost tohoto jevu. Proto v této subkapitole uvedu výsledky některých měření.

Stínová ekonomika se dotýká prakticky všech států bez ohledu na jejich ekonomický systém a vývojovou fázi. O tom, že velikost stínové ekonomiky není zanedbatelná ani v nejnáročnějších státech, svědčí výsledky níže uvedených měření.

Patrně nejrozsáhlejší a nejčastěji citovaný výzkum v oblasti měření stínové ekonomiky provádí profesor Friedrich Schneider z Keplerovy univerzity v Linci. Jeho podrobné závěry o velikosti stínové ekonomiky v zemích OECD v letech 1989 – 2005 uvádím v Příloze č. 6 k této práci. K měření velikosti stínové ekonomiky u 21 zemí OECD byla použita kombinace monetární metody a modelu DYMIMIC. Průměrná velikost stínové ekonomiky se ve studii u těchto zemí pohybuje kolem 16 % HDP. Z výpočtů profesora

Schneidera je patrný zajímavý trend poklesu průměrné velikosti stínové ekonomiky. Grafické znázornění nejnovějších údajů z let 2004 – 2005 ukazuje Obr. 9:

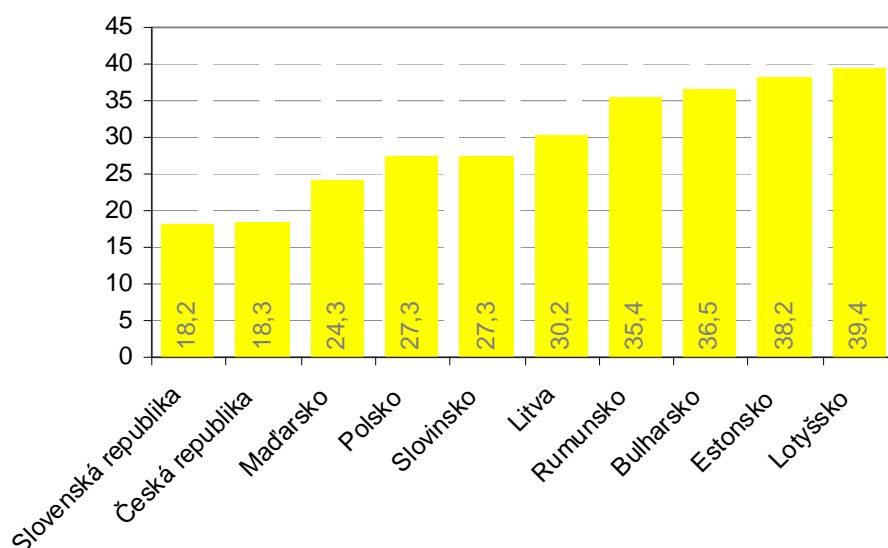
Obr. 9: Velikost stínové ekonomiky ve vyspělých zemích OECD vyjádřená v % HDP (v období let 2004 - 2005) [19]

A jaká je situace v České republice? V roce 2000 zahrnul Český statistický úřad (ČSÚ) do oficiálního odhadu HDP rozsah stínové ekonomiky ve výši 5,1% HDP. Stalo se tak v rámci pilotního projektu Eurostatu „Úplnost zachycení ekonomiky“, který představoval speciální šetření mezi účetními, daňovými a finančními poradci a auditory, jejichž odhady se vztahovaly k nepřiznaným tržbám/příjmům, nadhodnoceným nákladům na materiál a na služby a k nepřiznaným mzdovým nákladům. Ze šetření ČSÚ vyplývá, že aktivity stínového sektoru se soustřeďují do oblastí obchodu a oprav, stavebnictví, zpracovatelského průmyslu, pohostinství a ubytování [9].

Profesor Schneider ve výše uvedené studii zahrnul Českou republiku mezi země s tzv. tranzitivní ekonomikou, tedy mezi země, které procházejí ekonomickou transformací. Kombinací metody DYMIMIC a monetární metody došel u České republiky k velikosti stínové ekonomiky ve výši 18,3 % HDP v letech 2004/2005, což představuje jeden z nejnižších podílů mezi těmito zeměmi (průměrná hodnota stínové ekonomiky v zemích s tranzitivní ekonomikou ve stejném období je 38,8 %). Grafické znázornění nejnovějších údajů z let 2004 – 2005 u vybraných zemí střední a východní Evropy (v současné době členských zemí EU) ukazuje Obr. 10, podrobnosti uvádím v Příloze č. 8.

Pokud by byl tento odhad podílu stínové ekonomiky pravdivý, znamenalo by to, že nelegální transakce v ČR dosahovaly v roce 2005 cca 547 mld. Kč (podle revidovaného HDP za rok 2005). Státní pokladna tak přišla v roce 2005 zhruba o 199 mld.

Kč (podle složené daňové kvóty v r. 2005 – 36,3%)²³. Pro porovnání, schodek veřejných rozpočtů se pohyboval v roce 2005 kolem 56 mld. Kč.

Obr. 10: Velikost stínové ekonomiky v zemích střední a východní Evropy vyjádřená v % HDP (v období let 2004 – 2005) [19]

V České republice se nedá hovořit o nějaké hierarchii odhadů stínové ekonomiky. Seriálních odhadů bylo provedeno jen velmi malé množství. Výzkumu v oblasti stínové ekonomiky se řadu let věnuje Martin Fassmann a právě v jeho publikacích lze nalézt následující souhrnný přehled, který dokládá rozdílnost výsledků u jednotlivých použitých metod.

Tab. 6: Interval odhadů rozsahu stínové ekonomiky v ČR v letech 1987 – 2000 [2]

Rok/odhad	Počet odhadů	Nejnižší odhad (% HDP)	Nejvyšší odhad (% HDP)	Nejnižší odhad (mld. Kč)	Nejvyšší odhad (mld. Kč)	Rozdíl (mld. Kč)
1987	16	1,2	10,0	5,7	49,2	43,5
1989	9	0,7	10,0 (23,0)*	3,9	52,5 (120,8)*	48,6 (116,9)*
1990	19	0,8	11,0 (23,0)	4,7	68,9 (144,0)	64,2 (139,3)
1991	16	2,0	18,0 (28,7)	14,9	135,7 (216,4)	120,8 (201,5)
1992	15	2,8	16,5 (28,7)	23,5	139,0 (241,8)	115,5 (218,3)
1993	27	2,8	25,0 (28,7)	28,5	255,0 (292,7)	226,5 (264,2)
1994	17	2,7	24,0 (23,2)	31,7	284,0 (274,5)	252,3 (242,8)
1995	11	2,7	18,0 (23,2)	37,2	248,6 (320,4)	211,4 (282,8)
1996	11	2,6	15,0	40,8	235,1	194,3
1997	10	2,6	23,0	43,9	386,4	342,5
1998	17	2,7	19,9	49,8	366,0	316,2
1999	11	2,7	22,7	51,4	431,9	380,5
2000	12	2,6	32,0	51,2	635,1	583,9

* v závorce jsou uvedeny výsledky metody M. Lackó

²³ ZDROJ: ČSÚ, Ministerstvo financí ČR, vlastní výpočet

3.4 Rozdíly v aspektech stínové ekonomiky v socialismu a v tržní ekonomice

Jak jsem naznačila v subkapitole 1.2, stínová ekonomika rozhodně není problémem, který by byl spjat výhradně s dnešní dobou. Přesto se ale do jisté míry stalo obecně rozšířeným zvykem hovořit o aktivitách stínové ekonomiky, jako jsou daňové úniky, finanční podvody, praní špinavých peněz atd. v tom smyslu, že jejich výskyt se v posledních letech ve srovnání s minulostí výrazným způsobem zvýšil.

Zejména u občanů České republiky se můžeme setkat s názorem, že se „všechno rozkrádá“ a úspěšní podnikatelé jsou často považováni za tzv. Za spornou však bývá v této souvislosti považována otázka, zda tento dojem není vyvolán spíše tím, že ačkoli zde tyto negativní jevy nepochybně byly i dříve, díky médiím je jim nyní věnována mnohem větší pozornost a více se o nich mluví.

Ve snaze najít odpověď na tuto otázku jsem požádala respondenty mého průzkumu, aby zkusili porovnat rozsah stínové ekonomiky za socialismu ve srovnání s dnešní situací. Jejich odpovědi znázorňuje Obr. 11. Z obrázku je patrný mírný příklon respondentů k názoru, že rozsah stínové ekonomiky byl za socialismu větší. Třeba však poznamenat, že výsledky tohoto průzkumu je třeba brát s rezervou, protože zahrnuje pouze malý vzorek osob, navíc cílem dotazníkového šetření nebylo zjišťovat rozsah stínové ekonomiky.

Obr. 11: Porovnání rozsahu stínové ekonomiky dnes a v socialismu

Při svém průzkumu jsem ale zjistila jiné zajímavé číslo týkající se rozsahu stínové ekonomiky v socialismu, a sice průměrný podíl osob v okolí respondentů, které se podílely na typických aktivitách stínové ekonomiky v socialismu jako melouchaření a rozkrádání

socialistického majetku. Tento podíl v průměru činil 33 %, což mi připadá jako poměrně reálné číslo.

Nicméně, poněkud jiný údaj zjistil profesor Schneider při průzkumu týkající se práce na černo mezi 797 obyvateli někdejšího západního a 170 obyvateli někdejšího východního Německa. Jeho zjištění ukazuje Tab. 7.

Tab. 7: Poptávka po práci na černo mezi obyvateli západního a východního Německa [17]

<i>Kolik osob ve Vašem okolí dle Vašeho názoru někdy využilo nabídky práce na černo?</i>		
Podíl osob	Západní Němci	Východní Němci
téměř nikdo	25,5%	56,5%
kolem 1/4	23,2%	21,8%
téměř polovina	18,9%	11,8%
kolem 3/4	10,2%	2,4%
většina nebo téměř všichni	15,7%	2,9%
nevím	6,5%	4,7%

Z výše uvedené tabulky je patrné, že práci na černo využívali paradoxně spíše obyvatelé ekonomicky vyspělejšího západního Německa. Dle mého názoru se tento rozpor dá vysvětlit obavou obyvatel socialistických zemí projevit vlastní názor.

Společenský systém státu má vliv na povahu stínové ekonomiky. Stínová ekonomika v socialismu je spíše zaměřena na činnost jednotlivce, neboť drtivá většina firem je státních a soukromé podnikání prakticky neexistuje. V tržní ekonomice zase neexistují jevy stínové ekonomiky, které jsou charakteristické pro socialismus (veksláci, šmelináři, podpultový prodej atd.).

Při průzkumu, který jsem v rámci zjišťování informací pro tuto práci provedla mezi dobovými pamětníky, jsem respondenty požádala o seřazení vybraných aktivit stínové ekonomiky podle četnosti jejich výskytu v socialismu. Výsledek ukazuje Tab. 8, kde druhý sloupec ukazuje průměrné pořadí přiřazené respondenty a třetí sloupec je můj názor na výskyt dané aktivity v současnosti.

Z tohoto přehledu je patrné, že doboví pamětníci umístili na první místo jako nejrozšířenější aktivitu „rozkrádání celospolečenského majetku“, která se v současnosti v podmínkách tržní ekonomiky v dané podobě nevyskytuje, protože tržní ekonomika nezná pojem „celospolečenské“ vlastnictví. V jistém smyslu se ale můžeme s touto aktivitou setkat v podobě tzv. tunelování, kdy však většinou dochází k přesunu soukromého majetku. **Celkově však lze konstatovat, že charakter činností stínové ekonomiky se příliš nezměnil.**

Tab. 8: Zhodnocení četnosti výskytu aktivit stínové ekonomiky (ČSSR vs. ČR)

<i>Aktivita</i>	<i>Průměrné pořadí (CSSR)</i>	<i>Výskyt v současnosti (ČR)</i>
Rozkrádání celospolečenského majetku	2,3	vymizelo
Nezdaněné vedlejší příjmy (melouchy, fušky)	2,8	Ano
Korupce a úplatky	3,2	Ano
Obchodování s kradeným zbožím	6,1	Ano
Prostituce	7,2	Ano
Zneužívání sociálních dávek	7,2	Ano
Pašování	7,5	Ano
Lichva	8,5	Ano
Praní špinavých peněz z nelegální trestné činnosti	9,2	Ano
Prodej nezdaněného alkoholu a cigaret	9,3	Ano
Podvody na finančním trhu	Nevyskytovalo se	Ano
Najímání pracovníků na černo	Nevyskytovalo se	Ano

3.5 Závěrem

Stínová ekonomika v obou společenských systémech představuje hrozbu pro plnohodnotnou hospodářskou politiku státu a to zejména tím, že podkopává její účinnost a zkresluje údaje o skutečném výkonu ekonomiky.

Někteří ekonomové připouštějí, že stínová ekonomika má určité klady, a to zejména, že:

- v případě socialismu tím, že koriguje nedostatky oficiálního sektoru,
- v případě tržní ekonomiky, že zmírňuje důsledky hospodářské krize.

Já se však domnívám, že v podmínkách jakéhokoli společenského systému, tj. bez ohledu na to zda se jedná o socialismus či tržní ekonomiku, nelze přisuzovat stínové ekonomice žádné přínosy, co se týče národního hospodářství dané země. Jediný „přínos“ stínové ekonomiky vidím v tom, že údaje o růstu podílu tohoto fenoménu v oficiálním hospodářství, by měly být pro zákonodárce signálem o tom, že něco je v dané zemi špatně a je třeba přistoupit k reformě stávajícího systému.

Pro vyjádření dopadu stínové ekonomiky na oficiální sektor je důležitý údaj o velikosti tohoto jevu. Zde ale narážíme na problém, protože výsledky měření jednotlivých autorů a metod poskytují značně odlišné informace. Z tohoto důvodu

se domnívám, že aby údaje o velikosti stínové ekonomiky byly užitečné pro hospodářskou politiku státu, není vhodné měřit stínovou ekonomiku jako celek, ale lepší je zaměřit se na separátně na jednotlivé její aktivity.

I když dopad na národní ekonomiku je negativní, jak u stínové ekonomiky v socialismu, tak v tržní ekonomice, hlavní aspekty stínové ekonomiky v obou systémech nejsou stejné. Pro názornost uvádím své závěry o hlavních aspektech stínové ekonomiky v daných hospodářsko-společenských uspořádáních oficiálního sektoru v následující tabulce.

Tab. 9: Shrnutí hlavních aspektů stínové ekonomiky v socialismu a tržním hospodářství

Charakteristika stínové ekonomiky (SE)	Socialismus	Tržní ekonomika
Příčiny	1. nedostatek 2. touha po penězích	1. nešetrné zásahy státu do tržního mechanismu 2. touha po penězích
Převažující aktivity	1. rozkrádání celospolečenského majetku 2. melouchy a fušky	1. daňový únik 2. práce na černo
Velikost (ČSSR vs. ČR)*	0,7 % - 23 %	5,1 % - 18%
Vztah k národní ekonomice	SE koriguje nedostatky oficiálního sektoru a stává se jedním z jeho výstupů.	SE konkuruje oficiálnímu sektoru (na straně výstupů), prorůstá do něho a podkopává jeho efektivitu.
Hlavní dopady do národní ekonomiky	SE je jedním z faktorů, který činí centrální plánování nemožným.	SE zkresluje údaje o oficiální ekonomice a oslabuje účinnost hospodářské politiky státu.

* viz odhady uvedené v práci

V této kapitole jsem vyhodnotila stínovou ekonomiku jako z ekonomického hlediska jednoznačně negativní jev. Přesto ale není na otázku, zda bojovat se stínovou ekonomikou, jednoznačná odpověď. Z předchozího textu je totiž patrné, že stínová ekonomika je těžko uchopitelný jev a často ani nevíme, s čím vlastně chceme bojovat.

Snahou představitelů veřejné moci je podle teorie veřejné volby maximalizace rozpočtu jejich úřadu. **Stínová ekonomika snižuje příjmy do veřejných rozpočtů, proto se z tohoto důvodu domnívám, že z pohledu politiků dle mého názoru boj se stínovou ekonomikou velkou výzvou.** Boj se stínovou ekonomikou je rovněž častým předvolebním tématem mnoha politických stran. Zejména vládní strany mají tendenci vinit z nepříznivého vývoje národního hospodářství stínovou ekonomiku. Tím, že se stínová ekonomika stává politickým tématem, však často dochází k přijímání unáhlených

rozhodnutí, které se sice mohou líbit řadě voličů (jako např. majetková přiznání), ale problém stínové ekonomiky se ve skutečnosti neřeší.

Já osobně se domnívám, že není správné si stínové ekonomiky nevšímat. Na rozdíl od politiků však vidím hlavní problém existence stínové ekonomiky v tom, že snižuje morálku občanů a podkopává podstatu právního státu. Pokud se budeme tvářit, že obcházení a porušování zákonů ve jménu vlastního zisku je vlastně v pořádku, bude se stále více občanů zapojovat do aktivit stínové ekonomiky a podvody se stanou „národním sportem“. A daná společnost se vrátí svým uspořádáním o několik století zpět.

Dalším důvodem, proč se domnívám, že je třeba se stínovou ekonomikou zabývat, je mé přesvědčení, že vznik a existence stínové ekonomiky je reakcí občanů na uspořádání oficiální ekonomiky a výrazem jejich nespokojenosti se stávajícím systémem, resp. některými jeho částmi. Z tohoto pohledu je nutné hledat příčiny stínové ekonomiky a pokusit se najít lepší kompromis mezi zájmy společnosti jako celku a preferencemi jednotlivých ekonomických subjektů.

Tím se dostávám k otázce, komu vlastně bude existence stínové ekonomiky vadit a komu ne. Vzhledem k tomu, že nejviditelnějším dopadem stínové ekonomiky je snížení příjmů do veřejných rozpočtů, což znamená snížení příjmů mj. i na sociální programy, **domnívám se, že bude nejpostiženější částí obyvatelstva kategorie osob s nižšími příjmy, v podnikatelském sektoru pak budou na existenci stínové ekonomiky nejvíce doplácet drobní podnikatelé** (stát zvýší daně nebo zavede další regulační opatření, obojí povede k růstu jejich nákladů). Naopak boj státu se stínovou ekonomikou nebudou podporovat osoby, které mají dostatečně vysoké příjmy a nejsou závislé na sociální podpoře státu. Opatření státu přijaté v rámci boje se stínovou ekonomikou budou tyto osoby vnímat spíše jako nepříjemné zasahování státu do jejich osobní svobody.

4. MOŽNOST ŘEŠENÍ

Z toho, co jsem napsala v předchozích kapitolách, je evidentní, že stínovou ekonomiku nelze úplně vymýtit. Stejně jako se nezbavíme svého stínu, tak i oficiální ekonomiku budou vždy doprovázet aktivity ukryté před daňovými a statistickými úřady.

Navíc, kdyby se jakýkoli stát snažil o stoprocentní čistotu svého ekonomického prostředí, ztrácel by konkurenční výhody a státní administrativa zaměřena na správný výběr daní a poplatků a striktní dodržování všech zákonů a nařízení by byla neefektivní.

Rozsah stínové ekonomiky v dané zemi však lze dle mého názoru účinně omezit. **Domnívám se, že řešení problému stínové ekonomiky musíme hledat ve dvou rovinách a to:**

- **minimalizace prostoru pro skrytý sektor,**
- **analýza a následné odstranění příčin stínové ekonomiky.**

Můj návrh na možná opatření v boji se stínovou ekonomikou rozvedu v následujících subkapitolách. Připomínám, že tento návrh vznikl v podmínkách České republiky v současné době a nemusí být aplikovatelný univerzálně na všechny země, které „trápí“ růst stínové ekonomiky. **Možnost řešení problému stínové ekonomiky, stejně jako charakter jejích činností, je totiž odlišný v každé zemi.**

4.1 Minimalizace prostoru pro skrytý sektor

V definici stínové ekonomiky jsem uváděla, že podstatou tohoto fenoménu je zatajování skutečných ekonomických aktivit před státními úřady. Logicky tedy, **pokud minimalizujeme možnost ekonomických subjektů skrývat jejich aktivity, příjmy a majetek atd., ceteris paribus, zredukujeme i podíl stínové ekonomiky v národní ekonomice.**

A jak to provést? Rozhodně nemám v úmyslu doporučovat další zvyšování státní represe a uvalení státní kontroly na veškeré ekonomické činnosti, které by, jak jsem již několikrát zmínila, stejně vedlo k pouhému zvýšení veřejných výdajů a v konečném důsledku k dalšímu růstu stínové ekonomiky. **Domnívám se, že jedno z možných řešení je ryze technickou záležitostí a spočívá ve sjednocení současného systému evidence údajů o ekonomických subjektech, tedy občanech a podnicích.**

Projekt takového systému je v současné době již vypracován Ministerstvem vnitra ČR pod názvem e-Government. Jak napovídá název, mělo by se jednat o přesun systému fungování veřejné správy z různých úřadů na počítačové servery a vytvoření centrálních registrů dat.²⁴

²⁴ viz www.mvcr.cz

Hlavním záměrem vlády při zavádění tohoto projektu je snížit administrativní zátěž občanů při komunikaci s úřady. Já se však domnívám, že uvedení tohoto projektu do praxe by při současné změně některých souvisejících zákonů, mohlo pomoci také státu při snížení časové a finanční náročnosti odhalování některých aktivit stínové ekonomiky. Důsledná realizace tohoto projektu totiž zároveň zvýší průhlednost a kontrolovatelnost ekonomických transakcí občanů a firem. Tato možnost zvýšené kontroly by pak dle mého názoru mohla snížit prostor pro stínovou ekonomiku.

V následujícím textu vyjdu z myšlenky projektu e-Government a uvedu další vhodná opatření z jiných oblastí, která je třeba realizovat, aby byl tento projekt účinným nástrojem při zmenšování prostoru pro vznik stínové ekonomiky. Záměrem mnou doporučovaných opatření je zejména:

- zvýšit transparentnost odvodů do veřejných rozpočtů,
- zvýšit společenskou odpovědnost občanů a jejich informovanost o systému veřejných financí,
- zracionalizovat povinnosti, které občané musí plnit v oficiálním sektoru.

(Souvislost těchto bodů se vznikem stínové ekonomiky je evidentní z předchozího textu.)

Rámcový návrh:

1. Narozením získá každý občan jednotný unikátní identifikátor, pod kterým ho budou evidovat všechny úřady. Pod tímto identifikátorem budou evidovány veškeré informace o občanovi.
2. Veškeré úřady, které spravují nějakou agendu vztahující se k majetku a činnosti občana, budou do jednotného registru posílat přesně určené informace (to se bude týkat např. i různých aukčních síní obchodujících se starožitnostmi a uměleckými předměty, které budou potřebovat ke své činnosti zvláštní povolení a budou muset být registrovány).
3. Bude změněn současný systém zúčtování daně z příjmů fyzických osob ze závislé činnosti, kdy v případě, že zaměstnanec za zákonem stanovených podmínek požádá o zúčtování daní zaměstnavatele, nese veškerou odpovědnost za daně zaměstnanec zaměstnavatel. Navíc, zaměstnavatel posílá pouze souhrnné hlášení o celkovém odvodu za všechny své zaměstnance, takže informace o příjmu konkrétního daňového poplatníka - zaměstnanec a jeho daňové povinnosti je možné dohledat pouze provedením daňové kontroly u zaměstnavatele. Nově by měl být za své daně odpovědný každý daňový poplatník, který by měl povinnost sám bez výjimky podat

daňové přiznání.²⁵ Zaměstnavatel by pouze prováděl výpočet a odvod zálohy na daň podle stávajícího systému a na konci daňového období by poslal hlášení o příjmech, sražených zálohách a odvodech na zdravotní a sociální pojištění každého zaměstnance podle rodného čísla místně příslušnému finančnímu úřadu.

4. Každý občan bude mít přiděleného správce daně, se kterým bude komunikovat ohledně všech daní a odvodů, a který bude zároveň kontrolovat úplnost údajů a hlášení, které je úřad oprávněn evidovat. Tento správce daně by měl povinnost poplatníkovi v první řadě poradit, ne na něho „jít s bičem“.
5. Změna současného systému odvodů na sociální pojištění. Nově by měl každý občan individuální účet (opět vedený pod jeho identifikátorem), na kterém by byly evidovány jeho odvody a který by mohl sám kontrolovat. Odvody na sociální zabezpečení by byly striktně odděleny od ostatních příjmů veřejných rozpočtů a mohly by být používány výhradně v rámci principu solidárnosti a v žádném případě ne na krytí schodků veřejných rozpočtů.²⁶

Podmínky:

- bude nutné propojit a sjednotit registry v globálním měřítku, protože jinak bude docházet k přesunu majetku za hranice daného státu,
- revize poskytovaných informací a jejich omezení pouze na nezbytné informace, které jsou nutné pro kontrolu, zda občan odvádí daně ve správné výši ze všech svých příjmů a majetku,
- kritickou částí tohoto systému bude zabezpečení dat proti jejich zneužití. Samozřejmostí bude muset být přesně stanovená hierarchie přístupu k datům,
- budou muset být nastavena efektivní pravidla interní kontroly, aby nedocházelo ke korupci úředníků,
- posílení a úprava pravomocí úředníků finančních úřadů,
- změna souvisejících zákonů.

Přínosy:

1. Tímto způsobem se velmi zredukuje možnost jednotlivců zatajovat své příjmy a přitom nedojde k omezení osobní svobody občanů, protože budou úřadům poskytovat stejné informace jako v současné době.

²⁵ Tímto opatřením sleduji jednak snížení administrativní zátěže zaměstnavatelů, ale hlavně zvýšení informovanosti řadových občanů o výši odvodů a složitosti daňového systému.

²⁶ Tímto opatřením opět sleduji zvýšení informovanosti občanů o odvodech do systému veřejného pojištění. Tato informace by dle mého názoru mohla pozitivně ovlivnit rozhodování jednotlivce o případné práci na černo.

2. Odpadne několikanásobné hlášení stejné skutečnosti několika úřadům a „běhání po úřadech“, protože místo občana budou „běhat“ data v informačních systémech. V důsledku toho by se mohla zvýšit spokojenost daňových poplatníků s činností veřejné správy, což by mohlo snížit motivaci k daňovým únikům.
3. Sníží se administrativa spojená se zaměstnáváním občanů v oficiálním sektoru, protože daně od daňových poplatníků – zaměstnanců bude vybírat stát a ne soukromý subjekt – jejich zaměstnavatel.
4. Zvýší se povědomost (a tím i zodpovědnost) občanů o systému veřejných financí, o platbách do veřejných rozpočtů a množství informací a osobních dat, které stát eviduje. Tato skutečnost se pak bude odrážet ve volebních programech politických stran a volebních preferencích občanů a může dojít v konečném důsledku k celkové racionalizaci údajů spravovaných státem, což by opět mohlo zvýšit spokojenost občanů s fungováním veřejného sektoru a tím i zvýšit ochotu respektovat regulační opatření státu.

Zdůvodnění:

V České republice, mají státní úřady již v současné době poměrně přesné informace o tom, jaký majetek vlastníme (viz katastry nemovitostí, evidence motorových vozidel, daňová přiznání atd.), o našich odvodech do systému veřejného zdravotního a sociálního pojištění (viz evidence zdravotních pojišťoven a státní správy sociálního zabezpečení) a vůbec o naší ekonomické činnosti (viz registry živnostenských úřadů, obchodní rejstřík, hlášení zaměstnavatelů, evidence úřadů práce, daňová přiznání atd.). Jenže tyto informace vlastní zvláště každý úřad a neexistuje (alespoň ne oficiálně) jednotný systematický registr, který by tyto údaje sdružoval.

Pokud dostaneme všechny v současné době dostupné informace do jednoho registru, bude mnohem jednodušší vytipovat daňové poplatníky, u kterých jimi deklarovaná daňová povinnost neodpovídá jimi vlastněnému majetku, popř. odhalit chybějící hlášení. A pak by nastoupily kontrolní orgány, které tuto disproporci prověřily. Vše by samozřejmě muselo mít jasná pravidla, zejména důležité by bylo přesné vymezení důkazů, které jsou pro dané orgány neopomenutelné jako důkaz, že majetek daného daňového poplatníka je zcela legální.

Pro zdůvodnění svých návrhů na zavedení opatření na podporu účinnosti projektu e- Government jako nástroje v boji se stínovou ekonomikou (tj. zejména zvýšení společenské odpovědnosti občanů, transparentnosti odvodů do veřejných rozpočtů a redukce povinností občanů vůči státu) použijí poznatky z teorie veřejné volby. Podle této teorie se politici a byrokraté snaží maximalizovat svůj užitek, protože nelze předpokládat, že by se veřejní činitelé chovali v úřadu jinak než v soukromí,

tn. upřednostňovali veřejný zájem před vlastním užitkem. Toto v konečném důsledku vede k tomu, že se politici snaží zvyšovat daňové příjmy a byrokraté se snaží o navýšení veřejných rozpočtů a vlastní důležitosti, např. zaváděním komplikovaných administrativních postupů [14]. O tom, že tato teorie je založena na správných předpokladech se můžeme mj. přesvědčit prakticky každý den při sledování zpravodajství z české politické scény, popř. jednání Evropského parlamentu.

Z těchto důvodů tedy nelze předpokládat, že by se veřejní činitelé ztotožnili s mým názorem, který byl prezentován v kap. 2, a to, že za růstem stínové ekonomiky v každém společenském uspořádání musíme hledat především nesprávné naplňování role státu v ekonomice ze strany představitelů státní moci a na růst stínové ekonomiky je třeba reagovat reformami stávajícího systému, zejména ve smyslu zjednodušení celého systému.

Proto je nutné nepřipustit nekontrovatelný růst byrokracie ve veřejném sektoru a to tím, že celý systém veřejné správy, a zejména systém veřejných financí, zprůhledníme. Nástrojem, který zabraňuje růstu byrokracie v demokratickém systému, jsou zejména preference a hlasy voličů.

A právě z tohoto důvodu navrhuji opatření, která budou mít dle mého názoru za následek zvýšení povědomosti občanů o systému veřejných financí a státní regulaci, a to i přesto, že u řady občanů taková opatření nebudou příliš populární (např. zavedení povinnosti všech daňových poplatníků podávat daňové přiznání). Domnívám se, že tato větší informovanost občanů by se poté odrazila v jejich preferencích, což by mohlo donutit politiky racionalizovat zákonné povinnosti ekonomických subjektů v oficiálním sektoru. A výsledkem by mohlo být odstranění některých příčin stínové ekonomiky.

Navíc zvýšení povědomosti občanů o hospodaření a fungování státu dle mého názoru zvýší i jejich odpovědnost a respekt k základním principům demokratického státu.

4.2 Odstranění příčin stínové ekonomiky

Z definice a příčin stínové ekonomiky, které jsem uvedla v této práci, vyplývá, že stínová ekonomika bude existovat tam, kde působí v oficiálním sektoru nějaký druh regulace. Odstraněním všech regulačních pravidel tedy můžeme formálně eliminovat i stínovou ekonomiku. Je však velmi pochybné, zda právě toto by bylo pro společnost dobrým řešením. Jak poznamenává Fassmann [3], ve skutečnosti by totiž nedošlo k odstranění negativních faktorů, které jsou se stínovou ekonomikou spojeny, ale pouze k jejich zlegálnění.

Opatření na odstranění příčin stínové ekonomiky lze nalézt, stejně jako příčin stínové ekonomiky, celou řadu. Já považuji za nejúčinnější nástroj pro „boj“ se stínovou ekonomikou (opět v podmínkách České republiky) například tato opatření:

- z pohledu principů právního státu je aktuálně nejdůležitějším problémem zjednodušení legislativy, předvídatelnost práva a transparentnost předpisů i individuálních rozhodnutí,
- ustanovit závazná pravidla lobbingu, která by zprůhlednila tento jev (viz příklady takových opatření ve vyspělých zemích),
- zjednodušit daňovou soustavu, odstranit maximální množství výjimek a shrnout daňové předpisy do jednoho zákona (zrušit podpůrné předpisy). S tím souvisí i zjednodušení formuláře daňového přiznání.
- zavést rozsáhlejší editační povinnost státních úřadů. Tento institut by poskytoval možnost, aby podnikatel určený úřad nebo vládou akreditovanou firmu požádal o závaznou radu, jak si vyložit a aplikovat konkrétní ustanovení daňového zákona. Takový výklad by pak sloužil při rozhodování o pokutách a sankcích jako důkaz, že bylo postupováno v dobré víře.
- pro další mezinárodní spolupráci je třeba při zachování národních zvláštností sladovat zdanění v EU, aby se podmínky podnikání v jednotlivých státech co nejvíce přibližovaly – různé míry a způsoby zdanění jsou aktuálně v podstatě nejzásadnější brzdou volného pohybu zboží, služeb a kapitálu [8].
- snížení zbytečné regulace na trhu práce a větší zrovnoprávnění postavení zaměstnance a zaměstnavatele,
- omezit platby v hotovosti a prosadit jejich realizaci především přes banky,
- zvýšit prestiž veřejné správy. Zlepšit vztahy úředníků veřejné správy s podnikateli. Zavést pravidelné školící programy pro jejich státní úředníky zaměřené na předávání nejnovějších poznatků z oblastí, kterými se zabývají.
- zlepšit vymahatelnost dluhů a daní posílením pozice věřitele v české legislativě.

Při řešení se ale můžeme setkat se skrytou podporou části veřejnosti k některým projevům stínové ekonomiky. To především v oblastech, jejichž odstranění by přineslo velké a mnohdy i existenční problémy určitým skupinám obyvatelstva. I z toho důvodu jsou některá opatření vedoucí k potlačení projevů stínové ekonomiky státní správou odkládána, případně tolerována. Existuje tak celkově odmítavé prostředí pro nastartování některých opatření. Z politického hlediska je pak nutné přihlížet k tomu, že každé opatření zasáhne určité skupiny obyvatelstva, které jsou ale zároveň potencionálními voliči. Proto se k některým změnám přistupuje opatrněji a jsou neustále odkládána, případně nejsou výrazně trestně postihována[8].

Závěr

Tato diplomová práce podává ucelený přehled o základních teoretických poznacích o oblasti, která je nazývána stínovou ekonomikou. Na řadě příkladů jsem se snažila ukázat, že tento fenomén není pouze teoretickým ekonomickým problémem, ale že se týká reálného života každého z nás.

Nyní se vrátím k v úvodu položeným otázkám. Odpovědi na ně jsou rozložené v celé práci, nyní se pokusím vyjádřit své závěry stručně a výstižně:

- základní příčinou existence stínové ekonomiky v jakémkoli společenském uspořádání je vedle přirozené touhy po penězích a bohatství, vždy neefektivnost, přeregulovanost a konečně nefunkčnost oficiální ekonomické sféry, která nedokáže uspokojit potřeby lidí. V socialismu stínová ekonomika navíc nebyla prostředím jen pro zabezpečení se statky a službami, ale byla i prostorem pro seberealizaci.
- vztah mezi stínovou a oficiální ekonomikou není jednoznačně konkurenční a není mezi nimi ani čistá symbióza. Pokud si tyto dvě extrémní situace představíme jako krajní body úsečky, tak skutečná charakteristika pro konkrétní hospodářskou činnost se pohybuje mezi nimi. Přestože tyto dvě ekonomiky jsou rozdílnými systémy z celé řady důvodů, které jsem uváděla, jsou na sobě závislé a vzájemně se ovlivňují.
- aktivity stínové ekonomiky mohou sice mít v omezeném rozsahu a v krátkém období některé kladné účinky na oficiální hospodářství, ale z dlouhodobého hlediska jsou pro národní ekonomiku dané země škodlivé a ignorace stínové ekonomiky je velmi nebezpečná, a to zejména z toho důvodu, že stínová ekonomika demoralizuje společnost a komplikuje účinnou realizaci opatření hospodářské politiky státu.

Otázka, zda bojovat se stínovou ekonomikou nebo si jí nevšimat, je téměř Hamletovským dilematem. Na první pohled se může zdát, že snažit se vymýtit něco, co je téměř stejně staré jako lidstvo samo, nemá smysl. Já jsem se však v této práci jasně přiklonila na stranu aktivního boje proti aktivitám stínové ekonomiky, a to, jak na makroekonomické, tak na mikroekonomické úrovni. Zároveň ale přiznávám, že boj se stínovou ekonomikou je nikdy nekončícím zápasem. Přesto to ale dle mého názoru není boj, který by měl být vzdáván předem.

Došla jsem k závěru, že první tah v boji se stínovou ekonomikou je na státu, resp. na státních orgánech, které by měly nabídnout občanům lepší podmínky pro realizaci jejich aktivit, než jim nabízí nestabilní a nevypočitatelné prostředí stínové ekonomiky. Tento krok není tak složitý, jak se může zdát. Problém je ale v tom, že stát nemá

(a v demokratické společnosti ani mít nemůže) žádné prostředky, jak změnit svobodnou vůli občanů. Tito občané sami musí pochopit, že zapojováním se do aktivit stínové ekonomiky ubližují sami sobě, a že stínová ekonomika rozhodně není tou správnou cestou, jak vyjádřit svůj nesouhlas s poměry v oficiálním sektoru. Právě názorné vysvětlení souvislostí mezi vznikem stínové ekonomiky na jedné straně a činností státu, preferencemi jednotlivců a možnými chybami, které nastávají při nesprávném výkladu role jednotlivých subjektů v ekonomice, na straně druhé, považuji za hlavní přínos mé diplomové práce.

Nic ale není jen černé nebo bílé. Na základě toho, co jsem se dozvěděla během dotazníkového šetření, které se týkalo života v socialismu, jsem pozměnila své osobní přesvědčení, že aktivity stínové ekonomiky si zaslouží morální odsouzení za každých okolností. Došla jsem k závěru, že v extrémních podmínkách, kdy stát svou regulační činností pošlapává základní práva a svobody, je možné připustit určité pozitivní stránky tohoto jevu. Stínová ekonomika totiž v socialismu umožnila lidem (aniž by si to oni sami uvědomovali) projevat jejich svobodnou vůli, donutila je postarat o sebe a nebát se odlišovat se od ostatních, což jsou dle mého názoru nezbytné předpoklady pro úspěch ve svobodné společnosti. Nutno ale přiznat, že přesvědčivě prokázat pohled veřejnosti na stínovou ekonomiku v obou analyzovaných společenských uspořádání v souladu s výše uvedenou úvahou, se mi v této práci nepodařilo. V praxi se totiž ukázalo velmi složité získat objektivní názor na stínovou ekonomiku v minulém a současném společenském uspořádání naší země.

I přes výše uvedené, se domnívám, že právě fakt, že zapojení se do stínové ekonomiky v socialismu byl mnohdy pro řadu lidí jediný způsob, jak si obstarat zboží a služby základní potřeby, k nimž jim stát díky své špatné hospodářské politice znemožnil přístup, hluboce zakotvil v myšlení lidí názor, že porušovat zákony je v pořádku. Tento názor spolu s nedůvěrou ve státní instituce, která rovněž vznikla v dobách socialismu, tvoří dle mého názoru základ pro vznik stínové ekonomiky v postkomunistických zemích jako je Česká republika. A zároveň je tím důvodem, proč je boj se stínovou ekonomikou tak obtížný.

Stínová ekonomika je problematickou oblastí, kterou není jednoduché definovat nebo zařadit do nějaké kolony v systému národních účtů. Při psaní této práce jsem se sama přesvědčila o tom, jak složité je tuto oblast definovat a určit, co všechno sem patří. Jedno je však jisté – s nějakou aktivitou stínové ekonomiky se alespoň jednou v životě setkal každý z nás. A každý z nás má rovněž možnost svobodně se rozhodnout nezapojovat se do těchto aktivit a ani je nijak jinak nepodporovat. Věřím, že se mi podařilo naplnit cíl této práce a tato práce díky svému pojetí stínové ekonomiky, přispívá k osvětě pravé, tj. negativní, povahy tohoto jevu.

Seznam použité literatury

- [1] FASSMANN, Martin. *Stínová ekonomika – I. Příčiny, důsledky, měření*. edice SAP. Sondy 2002
- [2] FASSMANN, Martin. *Stínová ekonomika – II. Stínová ekonomika v České republice*. edice SAP. Sondy 2003
- [3] FASSMANN, Martin. *Stínová ekonomika – III. Práce na černo*. edice SAP. Sondy 2003
- [4] HOLMAN, Robert. *Ekonomie. 4. aktualizované vydání*. Praha: C. H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-891-6
- [5] JACKSON, P.M. – BROWN, C. V. *Ekonomie veřejného sektoru*. Praha. Eurolex Bohemia, 2003. ISBN 80-86432-09-2
- [6] KLEER, J.: *Dvojitá tvář šedé ekonomiky*. Ekonom č. 48/1994
- [7] KOLEKTIV AUTORŮ: *Téma Ekonomu: Lobbings*. Praha 2008. Ekonom 16/2008, str. 32 - 38
- [8] MARKOVÁ, K. – BUCHTA, M.: *Šedá ekonomika v ČR*. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, 2007
- [9] MATYS, P. – BUCHTA, M.: *Stínová ekonomika*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, 2002
- [10] SCHNEIDER, F. – ENSTE, D. H.: *The Shadow Economy. An International Survey*. Cambridge University Press. 2004. ISBN: 0-511-03028-2, eBook
- [11] SOUKUPOVÁ, J. et al.: *Mikroekonomie. 3. doplněné vydání*. Management Press. Praha 2005. ISBN: 80-7261-061-9
- [12] ŠMEJKAL, V.: *Za daně beze změn! VŠEM*. Praha 2007. Ekonom 2/2007
- [13] ŠULC, Z.: *Stát a ekonomika*. Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum. Praha 2004. ISBN: 80-246-0817-0
- [14] TETŘEVOVÁ, L.: *Veřejná ekonomie I, I. díl*. Kombinované studium. Univerzita Pardubice 2002. ISBN: 80-7194-473-4
- [15] VOLEJNÍKOVÁ, J.: *Korupce v ekonomické teorii a praxi*. Profess Consulting s.r.o. 2007. ISBN: 978 80-7259-055-1

Elektronické zdroje:

- [16] AHUMA, H. – ALVAREDO, F. – CANAVESE, A.: *Monetary Methods to Measure the Size of the Shadow Economy: A Critical Assessment*, [online], publikováno červenec 2000, [citováno 2007-09-30]. Dostupné na: [www.aiep.org.ar/espa/anales/works06/Ahumada Alvaredo Canavese.pdf](http://www.aiep.org.ar/espa/anales/works06/Ahumada%20Alvaredo%20Canavese.pdf)
- [17] BELEV, B. et al.: *The Informal Economy in the EU Accession Countries. Size, Scope, Trends and Challenges to the Process of EU Enlargement*. Center for the Study of Democracy. 2003. ISBN: 954-477-105-0
- [18] ENSTE, D., H.: *The Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries*. Institut der deutschen Wirtschaft, Köln. [online]. publikováno 2003. [citováno 2008-02-16]. Dostupné na <http://www.uni-koeln.de/wiso-fak/eekhoff/mitarb/schatten/enste2.pdf>
- [19] SCHNEIDER, F.: *Shadow Economies and Corruption All Over the World: New Estimates for 145 Countries*, Kiel Institute for the World Economy, Economics, Open

Assesment E-journal, No. 2007-9, [online], publikováno červenec 2007, [citováno 2008-03-21]. Dostupné na: <http://www.economics-ejournal.org/economics/journalarticles/2007-9/version_1/count>

- [20] SCHNEIDER, F. – KLINGLMAIR, R.: *Shadow Economies Around the World: What do we Know?*, University of Linz Working Paper [online], publikováno duben 2004, [citováno 2007-09-30]. Dostupné na: <<http://www.econ.jku.at/papers/2004/wp0403.pdf>>
- [21] SKLENÁŘ, P. – BURGER, I.: *Impact of the Slovak Tax reform on Firms' Tax Evasion: A Comparative Study of the Czech and Slovak Republics* [online]. Publikováno: říjen 2006. [cit: 2007-09-30]. Dostupné na: <http://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/RRCV_33_paper_01.pdf>
- [22] *Transparentní procesy v politickém rozhodování*. Sborník studií. [online]. Praha. Transparency International ČR. publikováno 26. září 2006. [citováno 2006-11-04]. Dostupné na: <http://www.transparency.cz/pdf/tppr_sbornik_studii.pdf>
- [23] *CPI 2006: pořadí zemí - Evropská unie a vybrané západoevropské země*. [online]. Praha: Transparency International Česká republika.. Publikováno 6. 11. 2006, [citováno 2006-11-13] Dostupné na: <http://www.transparency.cz/pdf/CPI_2006_eu.pdf>
- [24] *CPI 2006: ilustrační mapa*. [online]. Praha: Transparency International Česká republika. Publikováno 6. 11. 2006, [citováno 2006-11-13] Dostupné na: <http://www.transparency.cz/pdf/CPI_2006_eu.pdf>

Zákony:

- [25] Zákon č. 40/1964, občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- [26] Zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů
- [27] Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- [28] Zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů
- [29] Zákon č. 634/1992 Sb., o ochraně spotřebitele, ve znění pozdějších předpisů
- [30] Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů
- [31] Zákon č. 261/2007 Sb., o stabilizaci veřejných rozpočtů v platném znění

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Stínová ekonomika v socialismu – dotazníkové šetření
(část A – vzor dotazníku, část B – celkové vyhodnocení získaných informací)
- Příloha č. 2: Odvození Lafferovy křivky u daně z příjmu právnických osob v České republice
- Příloha č. 3: CPI 2007: Pořadí zemí – Evropská unie
- Příloha č. 4: Vývoj indexu CPI v České republice od roku 1997 do roku 2007
- Příloha č. 5: Některé údaje o počtu předkládaných a schvalovaných návrhů zákonů v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky v uplynulých letech
- Příloha č. 6: Počty závazných norem v České republice
- Příloha č. 7: Velikost stínové ekonomiky v zemích OECD
- Příloha č. 8: Velikost stínové ekonomiky v zemích střední a východní Evropy

**Příloha č. 1: Stínová ekonomika v socialismu – dotazníkové šetření
(část A – vzor dotazníku)**

Údaje o respondentovi:

Stupeň vzdělání dosažený do r. 1989:

- základní
 výuční list
 maturita
 vysokoškolský diplom

V roce 1989 Vám bylo:

- 20 – 30 let
 31 – 40 let
 41 – 45 let
 více jak 45 let

1) Bez ohledu na to, zda jste se někdy s níže uvedenými aktivitami setkal/a, zkuste se prosím zamyslet nad životními podmínkami lidí v socialismu a přiřaďte těmto aktivitám tzv. stínové ekonomiky pořadí podle četnosti jejich možného výskytu v socialismu stupnicí 1 – 14, přičemž:

- 1 – nejvíce rozšířená aktivita
 14 – nejméně častá aktivita
 X – tato aktivita se v socialismu nevyskytovala
(jednotlivé aktivity mohou mít stejné pořadí)

Pořadí	Aktivita
	Korupce a úplatky
	Lichva
	Najímání pracovníků na černo podniky a podnikatelů
	Nezdaněné vedlejší příjmy (melouchy, fušky), práce na černo
	Obchodování s kradeným zbožím
	Pašování (tj. utajený dovoz zboží do země)
	Podvody na finančním trhu
	Praní špinavých peněz z nelegální trestné činnosti
	Prodej nezdaněného alkoholu a cigaret
	Prostituce
	Rozkrádání společenského majetku
	Zneužívání sociálních dávek

2) Jaký byl podle Vás za socialismu hlavní důvod řadových občanů pro provádění činností, které jste uvedl/a v otázce 1 jako nejvíce rozšířené?

(pokud podle Vás byla hlavní příčinou kombinace několika důvodů, můžete vybrat více možností, nejvíce však 3)

- touha po penězích (chamtivost)
- míra zdanění
- nedůvěra ke státním institucím a vysoká úroveň státní regulace
- nedostatek některého zboží a služeb
- malá pravděpodobnost postihu
- tvrzení socialismu o kolektivním vlastnění všeho všemi
- jiný důvod *(prosím uveďte jaký)*.....
.....

3) V jakém sektoru národního hospodářství se podle Vás obecně nejvíce rozvíjely aktivity, které jste označil/a v otázce 1 jako nejvíce rozšířené?

(je možné zaškrtnout více možností)

- Školství
- Státní správa
- Justice
- Zdravotnictví
- Zemědělství
- Doprava
- Obchod a služby
- Stavebnictví a těžký průmysl
- Peněžnictví, pojišťovnictví

4) Zkuste se prosím vrátit do doby před cca 20-ti lety, vzpomeňte si na svůj tehdejší způsob života a podmínky, v jakých lidé v naší zemi žili (tj. zejména fungování trhu výrobků a služeb, trh práce, zdravotnictví, školství atd.), a ohodnoťte prosím následující aktivity podle zadaného klíče:

Uvedené aktivity hodnotím: 5 – velmi špatně, 4 – špatně, 3 – ani špatně ani dobře, 2 – aktivita je v daných podmínkách pro mě akceptovatelná, 1 – vůbec ne špatně

Aktivita	Hodnocení
Melouchaření, fušky	
Rozkrádání společenského majetku (drobné krádeže)	
Pašování	
Korupce a úplatky	
Obchodování s kradeným zbožím	

5) Charakterizujte prosím následující pojmy, které pocházejí z období socialismu:

„ŠMELINÁŘ/ŠMELINA“

„VEKSLÁK“

6) Kromě pojmů, uvedených v předchozí otázce, vzpomínáte si ještě na nějaký podobný specifický „stínový“ (tj. neformální) jev nebo pojem vztahující se k životu za socialismu? Prosím charakterizujte.

7) Prosím uveďte zboží základní potřeby, které bylo dle Vaší vlastní zkušenosti v socialismu často nedostatkové.

8) Charakteristickým rysem socialismu je nedostatek nejen zboží, ale také kvalitních služeb. Zkuste si prosím v době před cca 20-ti lety představit následující situaci (bez ohledu na to, jak moc to pro Vás v dané době bylo reálné):

Stavíte rodinný dům, na kterém potřebujete provést instalaci elektrických rozvodů. Vy sám(a) (resp. Váš manžel) dané problematice vůbec nerozumíte. Za předpokladu, že Vám to Vaše finanční situace dovoluje a s ohledem zejména na kvalitu a rychlost provedení služby, kterou z následujících možností zvolíte?

- objednám službu u oficiálního státního nebo družstevního podniku
- využiji svého souseda, který sice není vyučený elektrikář, ale sám dělal elektrické rozvody ve svém vlastním domě, a nabídnu mu na oplátku nějakou protislужbu
- objednám si „fuškaře“, kterému za službu zaplatím

Prosím zdůvodněte svou odpověď:

9) V době socialismu se dle mého názoru ve velké míře vyskytovala korupce a úplatkářství. Podle Vaší vlastní zkušenosti:

(označte prosím křížkem odpověď, která nejvíce odpovídá Vašemu názoru)

<i>Tvrzení</i>	<i>Ano</i>	<i>Částečně</i>	<i>Ne</i>
Hlavní příčinou korupce bylo velké množství nedostatkových služeb a zboží			
Často jsem se setkal se situací, kdy si někdo o úplatek docela zřetelně říkal			
Úroveň korupce v socialismu nebyla horší než je dnes			
Politici byli v socialismu více úplatní než dnes			
Obyčejný člověk mohl klidně přežít i bez uplácení a korupce			
Úplatky byly podmínkou fungování úřadů a státních institucí			

10) Odhadněte prosím podíl osob ve Vašem okolí, které se za socialismu dle Vaší zkušenosti podílely na některé z aktivit stínové ekonomiky, uvedených v otázce 1.

.....%

11) Míra stínové ekonomiky (tj. rozsah aktivit z otázky 1) za socialismu byla dle Vašeho názoru a vlastních zkušeností:

- výrazně větší než v současnosti
- větší než v současnosti
- stejná jako dnes
- menší než v současnosti
- výrazně menší než v současnosti
- nedokážu odhadnout

Příloha č. 1: Stínová ekonomika v socialismu – dotazníkové šetření (část B – celkové vyhodnocení získaných informací)

Předmětem průzkumu byly aktivity stínové ekonomiky v socialismu. Cílem průzkumu bylo získat reálné údaje o neformálních ekonomických aktivitách, se kterými se řadoví občané běžně potkávali v době socialismu, a o kterých se v dobových průzkumech většinou nic nepíše.

Vzhledem k tomu, že:

- průzkum se týkal života respondentů v době před více než 20-ti lety, a
- podmínkou kontaktu respondenta s některou z uvažovaných aktivit stínové ekonomiky bylo, aby byl v dané době ekonomicky činný (tj. chodil do zaměstnání, popř. staral se o vlastní rodinu),

byl možný vzorek respondentů průzkumu zredukován na osoby starší 45-ti let.

Vzhledem k problémům s porozuměním obsahu pojmu stínová ekonomika jsem zvolila písemnou formu dotazníku a osobní kontakt s respondenty během vyplňování dotazníku. Tato taktika se v praxi ukázala jako velice přínosná, protože se mi podařilo získat řadu cenných podnětů, které mi pomohly lépe pochopit život lidí v reálném socialismu a najít souvislost některých všeobecně známých dopadů centrálně plánované ekonomiky se stínovou ekonomikou. Nevýhodou tohoto přístupu je velká časová náročnost takového šetření (což zdůvodňuje relativně malý počet respondentů v mém průzkumu).

Celkově tedy bylo v rámci šetření osloveno 36 osob ve věku 45 – 60 let, z toho 7 osob se šetření odmítlo zúčastnit z důvodu složitosti a rozsáhlosti dotazníku. Údaje o respondentech ukazuje Tab. 1.

Tab. 1: Složení respondentů

Vzdělání v r. 1989		Věk v r. 1989	
základní	0%	20 – 30 let	47%
výuční list	7%	31 – 40 let	40%
maturita	50%	41 – 45 let	13%
vysokoškolský diplom	43%	více jak 45 let	0%

Otázka č. 1: Výsledné pořadí aktivit stínové ekonomiky ukazuje Tab. 8: Zhodnocení četnosti výskytu aktivit stínové ekonomiky (ČSSR vs. ČR) na str. 23 v diplomové práci. S tím, že aktivitě „Podvody na finančním trhu“ přiřadili respondenti pořadí 11,7 a aktivitě „Najímání pracovníků na černo“ přiřadili pořadí 11,8, z toho lze usuzovat, že tato aktivita se v socialismu nevyskytovala.

Otázka č. 2: Tato otázka zjišťovala názor respondentů na možné příčiny vzniku stínové ekonomiky. Výsledné zjištění ukazuje Obr. 6: Příčiny stínové ekonomiky v socialismu dle dobových pamětníků, který je uveden na str. 12 v diplomové práci. Žádný z respondentů neuvedl jiný příčinu stínové ekonomiky, než co mu bylo nabídnuto v dotazníku

Otázka č. 3: Odpovědi z této otázky nebyly v diplomové práci použity, protože na tak malém vzorku respondentů nelze činit obecný závěr. Odpovědi respondentů ukazuje následující tabulka.

Tab. 2: Oblasti stínové ekonomiky

Oblast	Podíl respondentů
Školství	13%
Státní správa	69%
Justice	19%
Zdravotnictví	63%
Zemědělství	6%
Doprava	0%
Obchod a služby	69%
Stavebnictví a těžký průmysl	56%
Peněžnictví, pojišťovnictví	6%

Otázka č. 4: Tato otázka směřovala k zjištění, jak moc byly ty aktivity stínové ekonomiky, které byly dle mého názoru způsobeny převážně nedostatky oficiální ekonomiky, v době socialismu tolerovány řadovými občany. Odpovědi v této otázce ale nakonec nebyly zmiňovány v diplomové práci, protože z odpovědí respondentů jsem usoudila, že jejich odpovědi nebyly upřímné. Pro získání správných odpovědí na tuto otázku by byla vhodnější forma anonymního dotazníku.

Tab. 3: Subjektivní hodnocení typických aktivit stínové ekonomiky za socialismu

Aktivita	Průměrné hodnocení
Melouchaření, fušky	1,9
Rozkrádání společenského majetku (drobné krádeže)	2,8
Pašování	3,6
Korupce a úplatky	3,6
Obchodování s kradeným zbožím	4,3

Pozn.: Stupnice hodnocení jako ve škole, tj. 1 – vůbec ne špatně, 5 – špatně

Otázky č. 5, 6: Tyto otázky požadovaly od respondentů slovní vyjádření, jejich smysl byl dvojitý. Jednak bylo účelem získat informace o uvedených jevech, a jednak bylo cílem ukázat respondentům rozsah pojmu stínová ekonomika (za účelem získání rozmanitějších odpovědí na další otázky).

Otázka č. 7: V této otázce jsem opět respondenty žádala o slovní odpověď. Byla jsem však několika účastníky průzkumu upozorněna na to, že otázka je špatně položena. Správně jsem se měla podle dobových pamětníků ptát, co nebylo v socialismu nedostatkové. Tomu, že otázka nebyla vhodně položena, odpovídá i výsledek zjištění, kdy 83 % respondentů uvedlo, že nedostatkové bylo všechno.

Otázka č. 8: Tato otázka uvedla respondenty do konkrétního reálného problému v době socialismu. Domnívám se, že výsledky zjištění z této otázky jsou z celého dotazníku, nejvíce vypovídající o povaze stínové ekonomiky v socialismu. Výsledné odpovědi ukazuje následující tabulka. U této otázky je dost šokující zdůvodnění respondentů – všichni respondenti, kteří by volili „fuškaře“ ho zvolili z důvodu vyšší kvality, nižší ceny a možnosti, že dodá i potřebný materiál, který bude odcizen v socialistickém podniku.

Tab. 4: Bez ohledu na finance, od koho byste si nechali provést instalaci elektrorozvodů ve Vašem době?

odpověď	podíl respondentů	zdůvodnění
oficiální podnik	18%	nedůvěra k odbornosti fuškaře a souseda
soused	19%	bude levnější a v případě nekvalitního provedení bude lépe dosažitelný, osobní známost je zárukou férového jednání
fuškař	63%	levnější, kvalitnější, rychlejší, dodal i materiál (nakradený z oficiálního podniku)

Otázka č. 9: Tato otázka byla zaměřena na korupci v socialismu. Rozsah korupce v socialismu byl vztažen k dnešní situaci. Kompletní údaje o odpovědích respondentů ukazuje následující tabulka (Tab. 5). Vzhledem k tomu, že se během průzkumu ukázaly otázky směřující na porovnávání dnešní situace se situací v socialismu velmi problematické a zavádějící (obě doby dělí období 20-ti let a životní situace respondentů v obou společenských systémech může být značně rozdílná), nebyly odpovědi na tyto otázky v diplomové práci použity.

Tab. 5: Korupce v socialismu

Tvrzení	Ano	Částečně	Ne
Hlavní příčinou korupce bylo velké množství nedostatkových služeb a zboží	80%	20%	0%
Často jsem se setkal se situací, kdy si někdo o úplatek docela zřetelně říkal	29%	50%	21%
Úroveň korupce v socialismu nebyla horší než je dnes	20%	33%	47%
Politici byli v socialismu více úplatní než dnes	0%	21%	79%
Obyčejný člověk mohl klidně přežít i bez uplácení a korupce	47%	47%	6%
Úplatky byly podmínkou fungování úřadů a státních institucí	27%	60%	13%

Otázka č. 10: Tato otázka je sporná a odpovědi respondentů jsou značně rozdílné a pohybují se na škále od 1% - 100%. Průměrný podíl osob v okolí respondentů, které se zapojily do aktivit stínové ekonomiky, udávaný respondenty je 33%. To číslo, i když se mi zdá reálné, je velmi diskutabilní a bylo by nutné ho ověřit na větším vzorku osob.

Otázka č. 11: Výsledné odpovědi respondentů ukazuje Obr. 11: Porovnání rozsahu stínové ekonomiky dnes a v socialismu, který uvádím na str. 65 v diplomové práci včetně komentáře k zjištěným údajům.

ZÁVĚR:

Provedené dotazníkové šetření mi poskytlo cenné podněty při psaní mé diplomové práce. Zjištěné informace však nelze brát jako statisticky významné pro analýzu stínové ekonomiky v socialismu, neboť vzhledem k časové náročnosti zvolené techniky šetření, průzkum zahrnoval pouze malý vzorek respondentů.

Tuto skutečnost je nutné vždy uvést při použití informací získaných v rámci tohoto dotazníkového šetření tak, jak jsem učinila v této práci já.

Příloha č. 2: Odvození Lafferovy křivky u daně z příjmu právnických osob v České republice²⁷

Odhad Lafferovy křivky a následně i odhad optimální míry zdanění nám umožní spočítat časová řada výnosů daně příjmů právnických osob (DPPO) v letech 1997 – 2007.

V Tab. 1 vidíme v prvním řádku nominální výběr daně z příjmu právnických osob, ve druhém roční inflaci a ve třetím řádku výběr očištěný o vliv inflace (vyjádřený v cenách roku 2005). Ve čtvrtém řádku je uvedena platná sazba daně pro daný rok a v posledním řádku základ daně odvozený implicitně jako výběr daně dělený sazbou daně.

Tab. 1: Výběr DPPO při různých sazbách daně v mld. Kč²⁸

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Nominální výběr	41	52	55	58	76	91	97	107	137	129	156
Míra inflace vyjádřená přírůstkem CPI k základnímu období (rok 2005=100)	76,2	84,4	86,2	89,4	93,6	95,4	95,5	98,1	100	102,5	105,4
Výběr v cenách r. 2005	51	60	62	64	81	95	101	109	137	126	147
Sazba DPPO (%)	39%	35%	35%	35%	31%	31%	31%	28%	26%	24%	24%
Základ DPPO v cenách r. 2005	130	172	178	184	261	306	327	388	529	524	614

Negativní vztah mezi výší sazby daně a výší přiznaného základu, který je základem Lafferovy křivky, potvrzují výše uvedená data a negativní sklon křivky ukazuje Obr. 1. Na silnou souvislost ukazuje i korelační koeficient, který dosahuje -0,9686²⁹.

Proložíme-li jednotlivými body přímkou, získáme regresní rovnici³⁰

$$y = -3255,9d + 1331,7 \quad (1)$$

kde y = základ daně

d = sazba daně

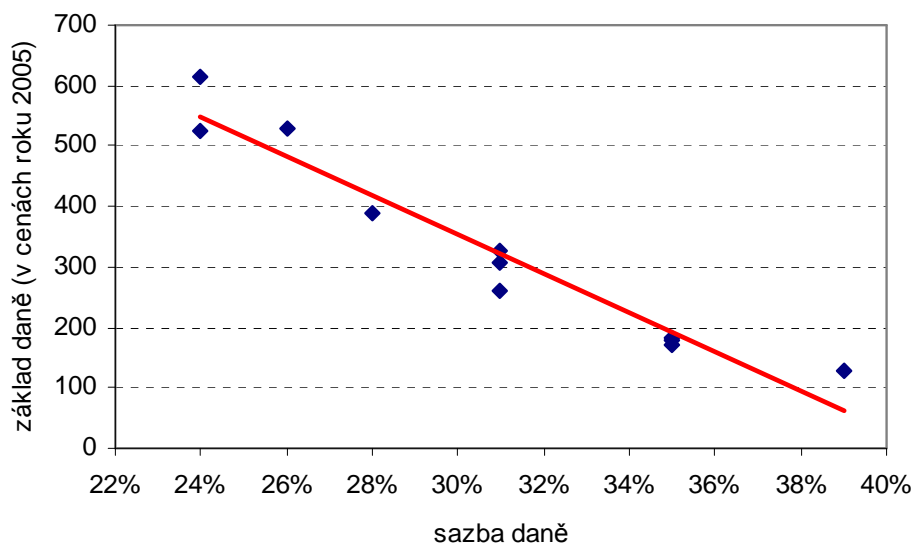
²⁷ Při této analýze jsem vycházela z článku „Rovná daň a Lafferova křivka“, který na svých webových stránkách zveřejnil Ing. Petr Mach, PhD. Článek je dostupný na <http://petrmach.cz/cze/prispevek.php?ID=291>, publikováno prosinec 2005, cit. [2007-09-30]

²⁸ ZDROJ: http://cde.mfcr.cz/cps/rde/xchg/SID-53EDF4E6-F578A4C1/cds/xsl/9_7997.html?year=0, www.czso.cz, vlastní výpočty

²⁹ Kritická hodnota pro Pearsonův korelační koeficient při hladině významnosti 0,05 je $|0,6021|$

³⁰ Výpočty jsou provedeny pomocí programu MS Excell se zaokrouhlením na vyšší počet míst, proto se výstupy mírně odlišují od hodnot v tabulce.

Neboli lze říci, že snížení sazby o 1 % zvyšuje deklarovaný základ v průměru o 33 mld. Kč.

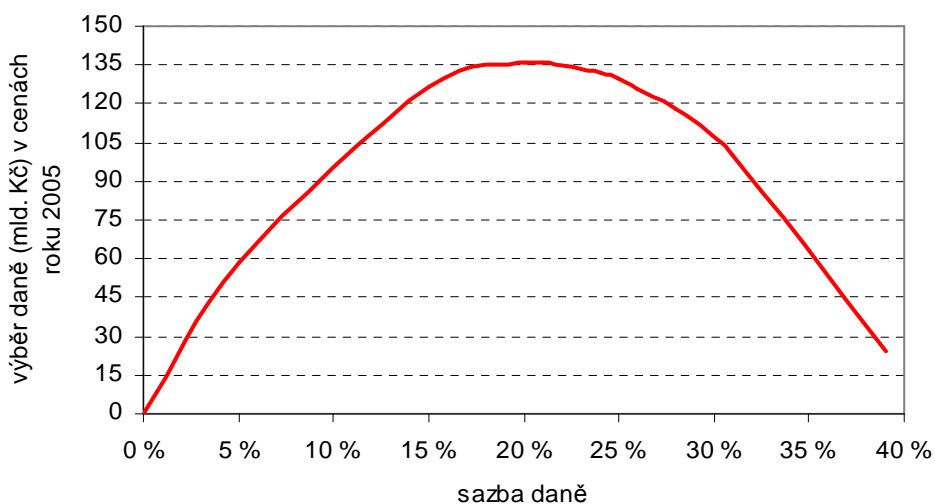

Obr. 1: Vztah sazby a základu daně

Protože výběr daně (dy) je dán součinem základu a sazby daně, vynásobíme rovnici (1) sazbou daně a můžeme napsat, že

$$dy = -3255,9d^2 + 1331,7d \quad (2)$$

čímž získáme odhad Lafferovy křivky pro daň z příjmu právnických osob v České republice (Obr. 2). Zároveň můžeme odvodit předpokládaný výběr daně při jednotlivých sazbách daně Tab. 2).

Obr. 2: Lafferova křivka pro DPPO v České republice

Tab. 2: Odhad výběru DPPO v ČR

sazba	výběr	základ
39 %	24	62
31 %	100	322
28 %	118	420
26 %	126	485
25 %	129	518
24 %	132	550
21 %	136	648
20 %	136	681
15 %	126	843
5 %	58	1 169
0 %	0	1 332

Odvození tvaru Lafferovy křivky nám umožňuje spočítat, jaká sazba maximalizuje výnos státu. Pohledem na Obr. 2 či derivací rovnice (2) snadno zjistíme, že námi odvozená Lafferova křivka má maximum tam, kde je její derivace prvního řádu rovna 0, tzn.:

$$2(-3255,9)d + 1331,7 = 0$$

$$\mathbf{d = 0,2045}$$

neboli při sazbě 20,45%.

Příloha č. 3: CPI 2007: pořadí zemí - Evropská unie [23]

Celkové pořadí země	Pořadí země v rámci EU	Země / území	CPI 2007 - hodnocení	Použité průzkumy	Standardní odchylka	Nejvyšší - nejnižší hodnocení	Rozmezí (interval věrohodnosti)
1	1	Dánsko	9,4	6	0,3	8.9 - 9.8	9.2 - 9.6
		Finsko	9,4	6	0,3	9.1 - 9.8	9.2 - 9.6
4	3	Švédsko	9,3	6	0,2	9.0 - 9.5	9.1 - 9.4
7	4	Nizozemí	9,0	6	0,3	8.7 - 9.5	8.8 - 9.2
9	5	Norsko	8,7	6	0,9	7.1 - 9.5	8.0 - 9.2
12	6	Lucembursko	8,4	5	0,7	7.1 - 8.9	7.7 - 8.7
		Velká Británie	8,4	6	0,8	7.1 - 9.5	7.9 - 8.9
15	8	Rakousko	8,1	6	0,9	7.1 - 9.1	7.5 - 8.7
16	9	Německo	7,8	6	0,9	7.1 - 9.2	7.3 - 8.4
17	10	Irsko	7,5	6	0,4	7.1 - 7.9	7.3 - 7.7
19	11	Francie	7,3	6	0,8	6.3 - 8.6	6.9 - 7.8
21	12	Belgie	7,1	6	0,1	7.0 - 7.2	7.1 - 7.1
25	13	Španělsko	6,7	6	0,6	5.6 - 7.1	6.2 - 7.0
27	14	Slovensko	6,6	8	0,7	5.1 - 7.6	6.1 - 6.9
28	15	Portugalsko	6,5	6	1,1	5.1 - 7.6	5.8 - 7.2
33	16	Malta	5,8	4	0,6	5.2 - 6.6	5.3 - 6.2
39	17	Kypr	5,3	3	0,3	5.1 - 5.6	5.1 - 5.5
		Maďarsko	5,3	8	0,5	4.2 - 5.8	4.9 - 5.5
41	19	Česká republika	5,2	8	0,8	4.2 - 7.1	4.9 - 5.8
		Itálie	5,2	6	0,8	4.3 - 6.3	4.7 - 5.7
49	21	Slovensko	4,9	8	0,6	3.9 - 5.6	4.5 - 5.2
51	22	Lotyšsko	4,8	6	0,6	3.8 - 5.3	4.4 - 5.1
		Litva	4,8	7	0,8	3.9 - 6.2	4.4 - 5.3
56	24	Řecko	4,6	6	0,5	3.8 - 5.2	4.3 - 5.0
61	25	Polsko	4,2	8	1,2	2.7 - 5.6	3.6 - 4.9
64	26	Bulharsko	4,1	8	1,1	2.7 - 5.8	3.6 - 4.8
69	27	Rumunsko	3,7	8	0,7	2.8 - 4.9	3.4 - 4.1

Vysvětlivky:

Hodnocení se vztahuje k vnímání korupce, jak ji vidí představitelé podnikatelské sféry a analytici hodnotící danou zemi. Používá se stupnice 10-0 (10 = země téměř bez korupce; 0 = vysoká míra korupce).

Použité průzkumy - číslo vyjadřuje počet průzkumů, které zemi hodnotily. Celkem bylo použito 14 průzkumů a expertních posudků a pro zařazení země do Indexu CPI 2007 musely zemi hodnotit alespoň 3 z nich.

Standardní odchylka vyjadřuje rozdíly v hodnocení jednotlivých zdrojů. V našem případě hodnoty nižší než 0,5 vyjadřují shodu v hodnocení různých zdrojů;

Nejvyšší - nejnižší hodnocení ukazuje nejvyšší a nejnižší hodnoty z použitých průzkumů.

Rozmezí (interval věrohodnosti) označuje rozpětí možných hodnot indexu (hodnocení) CPI. Ukazuje, jak se hodnocení dané země může měnit v závislosti na přesnosti měření. Mělo by platit, že hodnocení země

může být s 5procentní pravděpodobností vyšší a s 5procentní pravděpodobností nižší než uvedené rozpětí. S 90procentní pravděpodobností se tak vyskytuje uvnitř uvedeného intervalu.

Nicméně u zemí, kde se hodnota počítala jen na základě několika málo zdrojů (n), může být pravděpodobnost, že hodnocení bude v rámci uvedeného intervalu, nižší než nominálních 90 %. Jde o 65,3 % pro n=3; 73,6% pro n=4; 78,4 % pro n= 5; 80,2 % pro n=6 a 81,8 % pro n=7.

Zdroje použité při sestavování hodnocení země:

ADB: Asijská rozvojová banka - Country Performance Assessment Ratings

AFDB: Africká rozvojová banka - Country Policy and Institutional Assessments

BTI: Bertelsmann Foundation - Bertelsmann Transformation Index

CPIA: Světová banka (IDA a IBRD) - Country Policy and Institutional Assessment

EIU: Economist Intelligence Unit - Country Risk Service and Country Forecast

FH: Freedom House - Nations in Transit

GI: Global Insight - Country Risk Ratings

IMD: IMD International - World Competitiveness Report

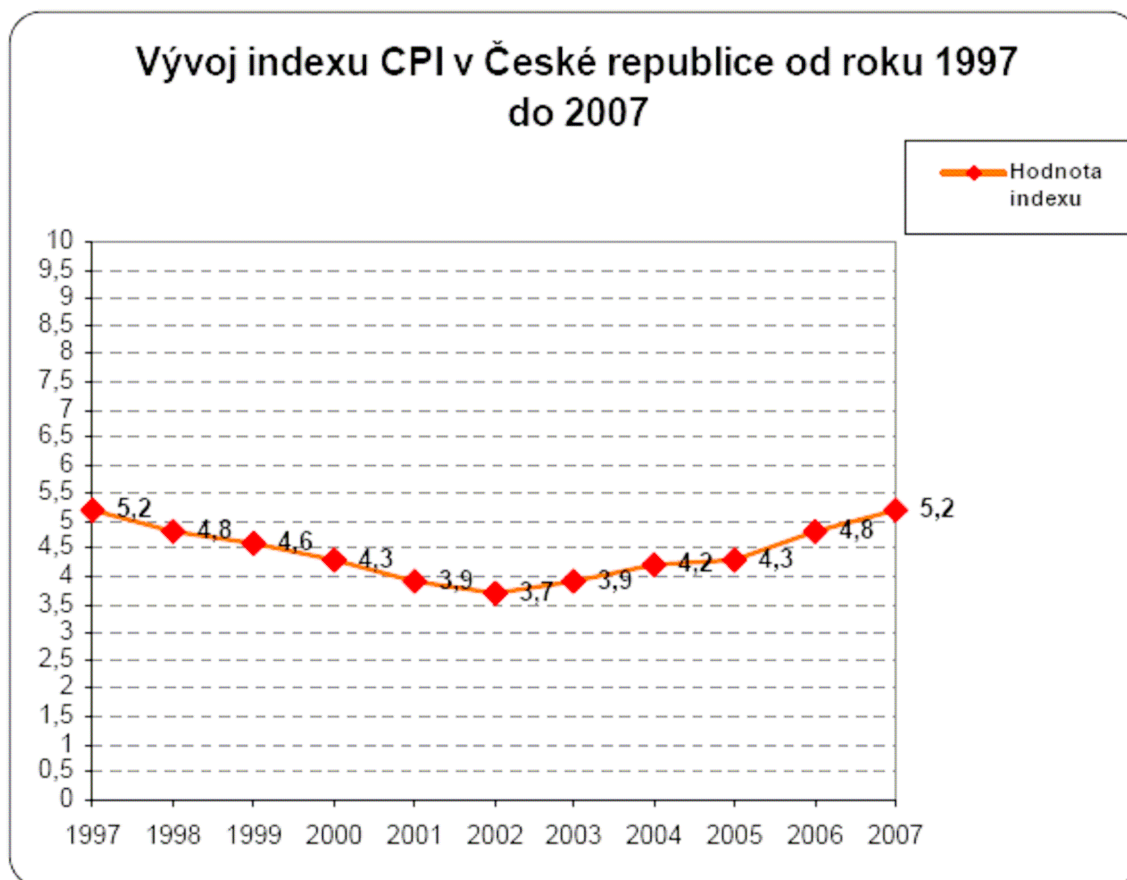
MIG: Merchant International Group - Grey Area Dynamics

PERC: Political & Economic Risk Consultancy - Asian Intelligence Newsletter

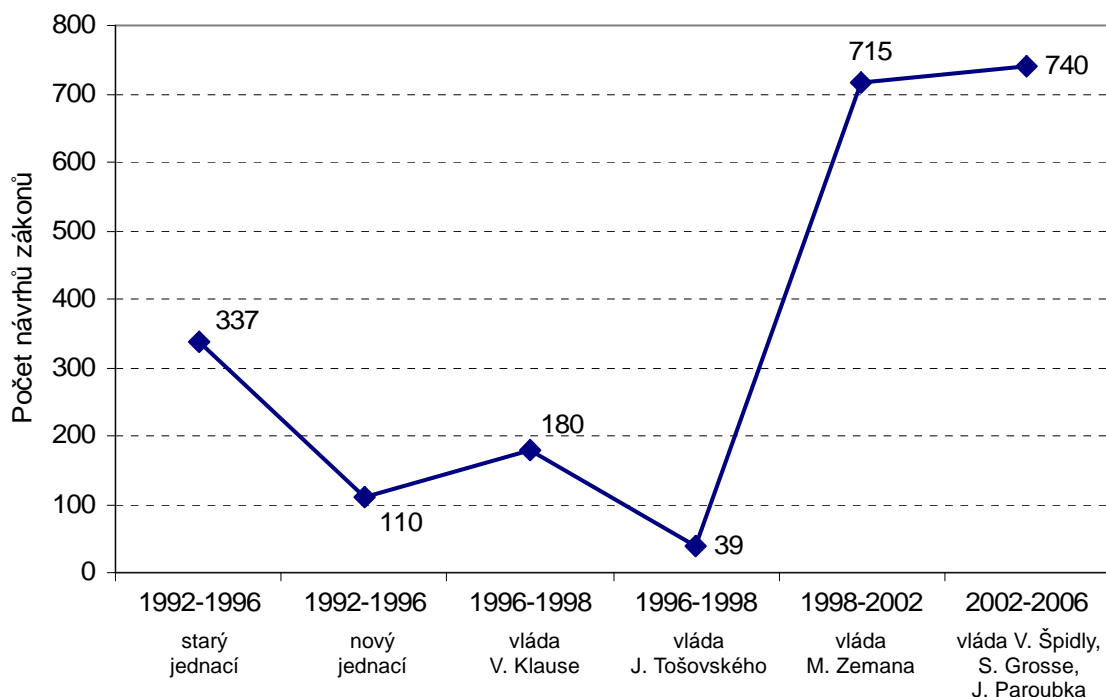
UNECA: Ekonomická komise OSN pro Afriku - African Governance Report

WEF: Světové ekonomické fórum - Global Competitiveness Report

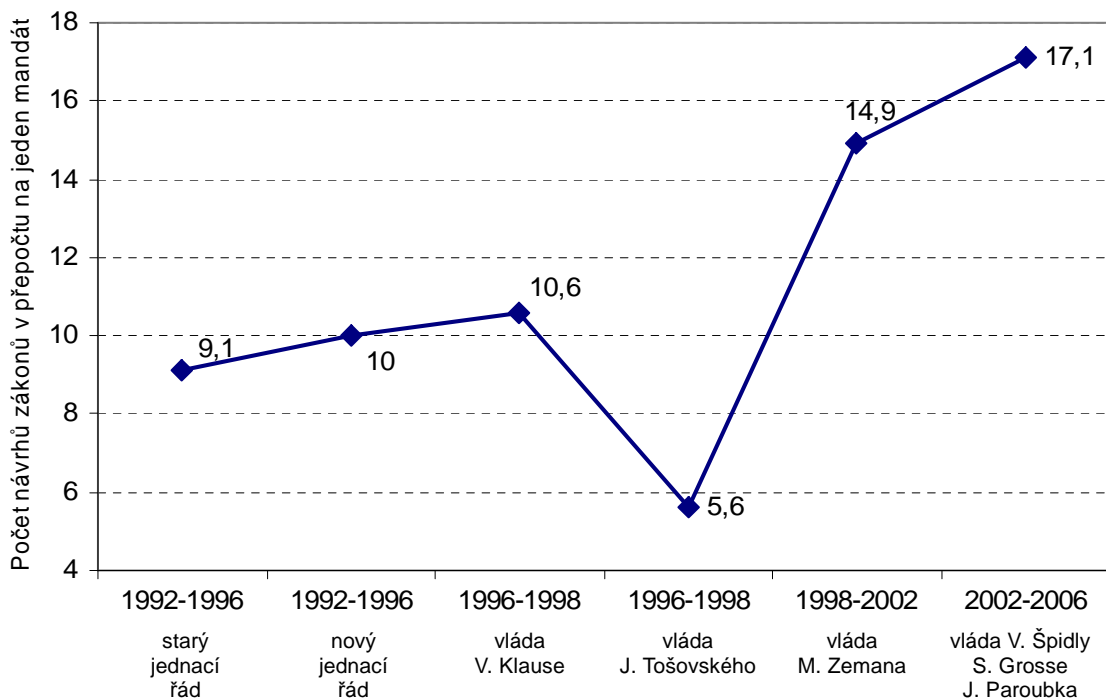
Příloha č. 4: Vývoj indexu CPI v České republice od roku 1997 do 2007 [24]

Příloha č. 5: Některé údaje o počtu předkládaných a schvalovaných návrhů zákonů v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky v uplynulých letech

Obr. 1: Celkový počet návrhů projednávaných zákonů v PSP ČR v jednotlivých volebních obdobích [22]

Obr. 2: Počet návrhů zákonů předložených do PSP ČR v přepočtu na jeden měsíc mandátu [22]

Příloha č. 6: Počty závazných norem v České republice

Tab. 1: Přehled právních předpisů uveřejněných ve sbírce zákonů od roku 1990 [22]

	Právní předpisy		Zákony		Podzákoné předpisy		Ostatní
	vše	dosud platné	ústavní	běžné	nařízení	vyhlášky	
2006	367	361	0	123	43	138	63
2005	554	551	0	100	98	256	100
2004	700	675	2	158	144	292	104
2003	498	421	0	86	94	224	94
2002	590	590	1	480	148	129	238
2001	501	394	3	94	95	241	68
2000	506	362	1	148	105	215	37
1999	373	270	0	72	59	137	105
1998	335	235	2	46	41	119	127
1997	357	225	2	55	50	130	120
1996	327	225	0	37	28	101	161
1995	318	204	0	75	38	102	103
1994	276	194	0	69	30	71	106
1993	344	198	2	106	39	114	83
1992	648	224	11	238	53	179	167
1991	582	177	7	176	49	220	130
1990	602	174	27	168	46	185	176

Tab. 2: Přehled nejčastěji novelizovaných platných zákonů v ČR (údaje k 15. 3. 2006) [22]

	Název zákona	Počet novel
455/1991	Zákon o živnostenském podnikání (živnostenský zákon)	85
99/1963	Občanský soudní řád	77
586/1992	Zákon České národní rady o daních z příjmů	77
2/1969	Zákon České národní rady o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky	64
140/1961	Trestní zákon	59
200/1990	Zákon České národní rady o přestupcích	48
65/1965	Zákoník práce	47
582/1991	Zákon České národní rady o organizaci a provádění sociálního zabezpečení	46
513/1991	Obchodní zákoník	45
40/1964	Občanský zákoník	43

Příloha č. 7: Velikost stínové ekonomiky v zemích OECD [20]

Poř.	Země	Podíl stínové ekonomiky vyjádřený v % HDP				
		1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05
1	Austrálie	14,3	14,1	13,5	13,1	12,8
2	Belgie	22,2	22,0	21,0	20,4	19,6
3	Dánsko	18,0	17,9	17,3	16,7	16,1
4	Finsko	18,1	18,0	17,4	16,4	15,8
5	Francie	15,2	15,0	14,5	13,8	13,2
6	Irsko	15,9	15,7	15,3	14,8	14,1
7	Itálie	27,1	27,0	25,7	24,8	23,2
8	Japonsko	11,2	11,1	10,8	9,4	8,8
9	Kanada	16,0	15,8	15,2	14,8	14,1
10	Německo	16,0	16,3	16,8	16,1	15,3
11	Nizozemí	13,1	13,0	12,6	12,0	11,1
12	Norsko	19,1	19,0	18,4	17,6	16,8
13	Nový Zéland	12,8	12,6	12,3	11,6	10,9
14	Portugalsko	22,7	22,5	21,9	21,1	20,4
15	Rakousko	9,8	10,6	10,9	10,1	9,3
16	Řecko	28,7	28,5	28,2	27,4	26,3
17	Španělsko	22,7	22,5	22,0	21,2	20,5
18	Švédsko	19,2	19,1	18,3	17,2	16,3
19	Švýcarsko	8,6	9,4	9,4	9,0	8,5
20	USA	8,7	8,7	8,4	8,2	7,9
21	Velká Británie	12,7	12,5	12,2	11,7	10,3
	průměr	16,8	16,7	16,3	15,6	14,8

Příloha č. 8: Velikost stínové ekonomiky v zemích střední a východní Evropy
[20]

Poř.	Země	Podíl stínové ekonomiky vyjádřený v % HDP				
		1999/00	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05
1	Albánie	33,4	34,6	35,3	35	34,3
2	Arménie	46,3	47,8	49,1	48,4	47,6
3	Ázerbájdžán	60,6	61,1	61,3	60,8	59,4
4	Bělorusko	48,1	49,3	50,4	50,5	50,8
5	Bosna a Hercegovina	34,1	35,4	36,7	36,2	35,3
6	Bulharsko	36,9	37,1	38,3	37,4	36,5
7	Česká republika	19,1	19,6	20,1	19,2	18,3
8	Estonsko	38,4	39,2	40,1	39,1	38,2
9	Gruzie	67,3	67,6	68	67,3	66,4
10	Chorvatsko	33,4	34,2	35,4	34,7	34,1
11	Kazachstán	43,2	44,1	45,2	45,4	44,6
12	Kyrgystán	39,8	40,3	41,2	41,4	40,6
13	Litva	30,3	31,4	32,6	31,3	30,2
14	Lotyšsko	39,9	40,7	41,3	40,4	39,4
15	Maďarsko	25,1	25,7	26,2	25,3	24,3
16	Makedonie	34,1	35,1	36,3	36,8	36,9
17	Moldávie	45,1	47,3	49,4	49,5	49,1
18	Polsko	27,6	28,2	28,9	28,2	27,3
19	Rumunsko	34,4	36,1	37,4	36,2	35,4
20	Ruská federace	46,1	47,5	48,7	48,2	47,3
21	Slovenská republika	18,9	19,3	20,2	19,1	18,2
22	Slovinsko	27,1	28,3	29,4	28,2	27,3
23	Srbsko	36,4	37,3	39,1	38,2	37,3
24	Ukrajina	52,2	53,6	54,7	54,9	55,3
25	Uzbekistán	34,1	35,7	37,2	36,3	35,4
	průměr	38,1	39,1	40,1	39,5	38,8